

VAPAUTUVIEN VANKIEN VOIMAVARAT ARJEN VALOKUVISSA

Mari Eilola

Opinnäytetyö, kevät 2013

Diakonia-ammattikorkeakoulu

Hoitotyön koulutusohjelma

Hoitotyön suuntautumisvaihtoehto

Sairaanhoitaja (AMK)

Meillä ei ole suojaa rakkautta vastaan,

ei elämää vastaan,

eikä kuolemaa vastaan,

ei minkäänlaista suojaa.

Niin suojattomia me olemme.

Siinä on melkein jotain suurenmoista.

-Eeva Kilpi

TIIVISTELMÄ

Eilola, Mari. Vapautuvien vankien voimavarat arjen valokuvissa. Kevät 2013, s.72, 3 liitettä.

Diakonia-ammattikorkeakoulu, hoitotyön koulutusohjelma, hoitotyön suuntautumisvaihtoehto, sairaanhoitaja (AMK).

Opinnäytetyö on produkti, joka toteutettiin yhdessä Kriminaalihuollon tukisäätiön vertaistukipiste Rediksen ja Suomenlinnan vankilan kanssa. Produktin tekemiseen osallistuneet kuuluivat kuntoutusryhmään, jonka tarkoituksena oli edistää rikoksenteekijöiden uudelleensijoittumista yhteiskuntaan. Osa ryhmään osallistujista oli jo vapautunut vankilasta ja osa suoritti vielä vankeusrangaistusta. Ryhmän yhteisiä kokoontumisia oli syksyn 2012 aikana viisi, mutta valokuvia otettiin myös muina ajankohtina. Rediksen asiakkaat kuvasivat myös itse. Produktin päätteeksi pidettiin näyttely.

Produktin tavoitteena oli auttaa vankeja tunnistamaan ja nimeämään arjen voimavarojaan. Lisäksi tarkoituksena oli tarjota vankien kanssa työskenteleville ammattilaisille mahdollisuus tarkastella asiakkaidensa voimavaroja uudella tavalla.

Produktin aikana saadut kokemukset vankien arjen voimavaroista voidaan jakaa kuuteen ryhmään. Tärkeimmäksi voimavaraksi nousivat läheiset ihmissuhteet ja perhe. Toiseksi osallistujat korostivat arkielämän taitojen merkitystä, mikä saattoi myös johtua siitä, että tehtävänannossa aihe oli rajattu arjen kuvaamiseen. Kolmanneksi voimavaraksi koettiin erilaiset harrastukset ja neljänneksi luonto. Viidennessä kategoriassa olivat elämänhallintataidot, jotka olivat läheisessä yhteydessä raittiuteen tai pyrkimyksessä päihteettömyyteen. Kuudennes- sa voimavarojen ryhmässä tulivat esille yhteiskunnan positiivisen asenteen merkitys, hyväksyntä ja toivo. Produktiin osallistuneiden vankien kokemukset olivat pitkälti yhteneväiset aiemmin aiheesta saadun materiaalin kanssa.

Opinnäytetyön arvioinnissa hyödynnettiin osallistuvaa havainnointia sekä osallistujilta ja työntekijöiltä saatua palautetta. Työskentely antoi osallistujille uusia näkökulmia omien mahdollisuuksien pohdintaan ja arkeen. Valokuvaus näyttäisikin olevan hyvä menetelmä työskennellessä vankien kaltaisten syrjäytymisvaarassa olevien ja moniongelmaisten ihmisten kanssa. Hoitotyössä valokuvaamisen kaltaiset luovat menetelmät voivat tuoda työhön vaihtelevuutta ja antaa ihmisten kohtaamiseen uusia ulottuvuuksia.

Asiasanat: vangit, valokuvaus, voimaantuminen, hoitotyön luovat menetelmät

ABSTRACT

Mari Eilola. The everyday resources of prisoners in the process of re-entry through photographs. p.72, 3 appendices. Language: Finnish. Helsinki, Spring 2013.

Diaconia University of Applied Sciences. Degree Programme of Nursing. Option in Nursing. Degree: Nurse.

This thesis is a production project which was executed in participation with Probation Foundation's peer support centre Redis and prison of Suomenlinna. The rehabilitation group included offenders at different stages of the re-entry to society. Thus, some offenders were still in prison and others were already released. Moreover, meetings were held five times in autumn 2012 and photos were taken at other occasions as well. In addition, service users at Redis took their own pictures for the production. Production was concluded by a photograph exhibition.

The objective of the production was to enable prisoners to discover and identify everyday resources. Furthermore, the production aimed at aiding the professionals' to become conscious provided of their customers' resources. Moreover, the experiences of the production were divided into six categories. First, the most significant resource were close relationships and family ties. Second, daily life skills were an important resource to participants. However, this may have been influenced by the given task guidelines that emphasized sphere of everyday life. Third resource category was different hobbies and fourth was the nature. Fifth feature was life management skills and the close-related aim to maintain sobriety. Sixth and final category included abstract element such as positive outlook, acceptance and hope. The production experiences correlated to previous studies and illustrated similar themes.

The production evaluation consisted of observations and feedback gathered from participants and the employees. The participants reported they had obtained new perspectives to their potential and daily lives. Finally, the use of photograph seemed a functional method when working with people who are at risk of social exclusion and who have multi-dimensional social issues. Thus, creative methods, such as photography, provide nursing with variety of tools and new dimensions.

Keywords: prisoners, photography, empowerment , creative methods in nursing

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	6
2 VANKILASTA VAPAUTEEN	8
2.1 Valvottu koevapaus	9
2.1.1 Vapautumisajan haasteet	10
2.1.2 Voimaantuminen vankilassa	11
2.1.3 Leimattu identiteetti ja toiseus.....	12
2.1.4 Vapautuvien vankien voimavarat	14
2.2 Kuntoutus kriminaalihuollossa	15
2.2.1 Vankien hoidontarve	17
2.2.2 Vankien kuntoutuksen nykytila.....	18
2.3 Sairaanhoidtaja kriminaalihuollossa	20
2.3.1 Mielenterveyden edistäminen	20
2.3.2 Potilaiden ohjaaminen.....	22
3 LUOVAA HOIVAA.....	25
3.1 Luovuuden teoreettista perustaa	25
3.2 Luovat menetelmät hoitotyössä	27
3.3 Valokuva hoidollisena menetelmänä	30
3.4 Arjen kuvaamisen erityisyys	33
4 PRODUKTIO.....	34
4.1 Produktion esittely ja tavoitteet	35
4.2 Produktin toimintaympäristö	37
4.3 Produktin toteutus ja aikataulu	38
4.3.1 Opinnäytetyöprosessi Rediksellä	39
4.3.2 Opinnäytetyöprosessi Suovassa.....	43
4.4 Vankien kokemukset arjen voimavaroistaan	47
4.5 Produktion arviointi	49
4.5.1 Vankien kokemukset prosessista.....	49
4.5.2 Työelämän yhteistyötahojen kokemukset prosessista	50
4.6 Produktio suhteessa aiempaan tietoon	51

5 POHDINTA	53
5.1 Eettisyys	53
5.2 Luotettavuus.....	55
5.3 Oma prosessin arviointi	57
5.4 Ammatillinen kasvu prosessin aikana.....	59
5.5 Jatkotutkimusehdotukset.....	60
LÄHTEET	61
LIITTEET	70
LIITE 1: SAATEKIRJE	70
LIITE 2: LUPAKIRJA	71
LIITE 3: PALAUTEKYSELY OSALLISTUJILLE	72

1 JOHDANTO

Vangit ovat tutkimusten mukaan Suomen sairain, köyhin ja syrjäytynein yhteinen väestönosa (Hypén 2004, 54). Kriminaalihuollon asiakkaiden taustoista löytyy yleensä useampia marginalisoivia tekijöitä, ja syrjäytymiskehitys on saattanut alkaa jo lapsuuden kodista. Suurin osa tuomituista kuuluu alempiin sosiaaliryhmiin. Rikoksesta tuomittujen koulutustaso on tyypillisesti matala ja työkokemusta ehtinyt kertyä niukasti. (Joukamaa 2010, 75.) Myös päihde- ja mielen-terveysongelmat, perhesuhteiden rikkoutuminen sekä väkivalta ovat vankien keskuudessa yleisiä (Granfelt 2010, 131, 135).

Riitta Granfelt (2010, 134) ymmärtää syrjäytymisen kasautumisprosessiksi, jossa sosiaaliset ja psykososiaaliset ongelmat vetävät ja vahvistavat toisiaan. Usein ongelmat myös vyyhteytyvät siten, että niiden alkusyytä ja suhteita toisiinsa on vaikea selvittää. Syrjäytynyt on usein jäänyt sivuun sosiaalisten suhteiden verkostosta, vaikuttamismahdollisuuksista ja vallan käytöstä eikä hänellä välttämättä ole mahdollisuutta osallistua työelämäään, kuluttamiseen ja yhteisölliseen toimintaan. Terminä syrjäytyminen tulkitaan lähes poikkeuksetta kielteiseksi. (Granfelt 1998, 80–83.)

Sosiaali- ja terveysministeriön (2012) syrjäytymistä ja köyhyyttä ehkäisevässä strategiassa painotetaan ihmisten osallisuuden ja työkyvyn vahvistamista, työttömyyden, köyhyyden ja näköalattomuuden vähentämistä sekä sosiaaliturvasta ja peruspalveluista huolehtimista. Käytännön sosiaali- ja terveysalana työssä syrjäytymisen ehkäisy on keskittynyt ihmisten keskinäisten tukimuotojen kehittämiseen ja yhteisöjen vahvistamiseen. Erilaisten toimintamuotojen ja toimijoiden päämääränä on ollut osallistaa riskiryhmään kuuluvia rakentavaan toimintaan ja auttaa heitä löytämään omia voimavarojaan. Esimerkiksi asuntoloiden järjestämät yhteiset ruokailu- ja muut toimintahetket voivat edistää yhteisöllisyyttä ja säännöllisen, toimivan arjen löytymistä. (Hyväri & Nylund 2010, 29, 33, 41.)

Vankila on syrjäytymisen ehkäisyn ja kuntoutuksen kannalta haasteellinen ympäristö, mutta viime vuosikymmeninä myös kriminaalihuollossa on alettu siirtyä vapauteen valmentaviin työmuotoihin. Vapauteen valmentavan ja kuntoutumista edistävän psykososiaalisen työn tarkoituksena on ollut tukea vankia rikos- ja päihdekierteestä irrottautumisessa ja tarjota muita vaihtoehtoja syrjäytymistä edistäville tekijöille. Eri ammattialojen yhteistyö ja hoitojatkumoiden takaaminen näyttäisivät olevan keskeisiä asioita hoidon onnistumisen kannalta. (Granfelt 2010, 131–132.)

Työni idea kumpuaa omasta kiinnostuksestani vankityötä sekä valokuvausta ja muita luovia menetelmiä kohtaan. Ajatus vankien kanssa tehtävästä toiminnallisesta opinnäytetyöstä sai alkunsa keväällä 2012, kun toimin vapaaehtoisena vapautuvien vankien taidelähtöisiä menetelmiä hyödyntävässä kuntoutusryhmässä. Sairaanhoidajaopintojeni aikana olen huomannut monessa yhteydessä, kuinka käsillä tekeminen ja muu luova toiminta voivat auttaa vuorovaikutuksen syntymistä haastavissakin tilanteissa. Tästä produktista tuli itselleni tutkimusmatka luovan toiminnan hoidolliseen ytimeen ja syrjäytymisvaarassa olevien vankien arkeen.

Tämä opinnäytetyö on valokuvausta menetelmänä hyödyntävä produktio, jonka tavoitteena on auttaa vapautuvia vankeja tunnistamaan ja nimeämään arjen voimavarojaan. Produktin toisena lähtökohtana on auttaa vankien kanssa työskenteleviä ammattilaisia tarkastelemaan asiakkaidensa voimavaroja uudesta näkökulmasta. Pohdin myös, mitä annettavaa valokuvaamisella mahdollisesti voisi olla sairaanhoitajan työn kannalta.

2 VANKILASTA VAPAUTEEN

Rikosseuraamuslaitoksen tilastojen mukaan vapautumista seuranneiden kolmen vuoden aikana lähes puolet uusii rikoksensa; heistä kuitenkin vain muutama ajautuu varsinaiseen rikoskierteeseen (Blomster, Lindenberg, Muiluvuori, Salo & Tyni 2010, 21). Silti uusintarikollisuuteen vaikuttaminen on viime vuosikymmeninä noussut keskeiseksi rikosseuraamusalan tavoitteeksi. Sillä tarkoitetaan niitä toimenpiteitä, joita rikoksentekijöihin kohdistetaan seuraamusjärjestelmässä ja jotka vähentävät hänen rikollisen käyttäytymisensä uusimisriskiä. (Uusintarikollisuuteen vaikuttavat toimintaohjeet rikosseuraamusalalla 2005, 2.)

Rikoksentekijöiden urakehitystä on tutkittu jonkin verran. Esimerkiksi Juha Kääriäisen 1990-luvulla tekemässä haastattelututkimuksessa hahmottuu neljä rikoksen perustyyppiä: suunnitelmallinen ja ei-suunnitelmallinen nuorisorikos sekä suunnitelmallinen ja ei-suunnitelmallinen aikuisten tekemä rikos. (Kääriäinen 1994, 274.) Nuorten tekemissä rikoksissa näkyvät usein jännityksen hakeminen sekä kaveriporukan vaikutus ja halu voimistaa yhteenkuuluvuuden tunnetta. Toiminta ei välttämättä tähtää taloudellisen hyödyn saamiseen. (Lindfors 1996, 26–27.)

Rikosten uusijoiden kohdalla voidaan puhua erityisestä moraalisesta urasta, jonka polttoaineita ovat viha, kosto ja katkeruus. Aluksi rikosten tekeminen voi olla jännittävää ja tarjota mahdollisuuden lapsenomaiseen seikkailuun, mutta nuorena aikuisena alamaailman arvot ja toimintatavat on usein jo sisäistetty ja rikosten tekemisestä on tullut keino hankkia jonkinlainen toimeentulo. Lopulta tällainen fyysisesti ja psyykkisesti kuluttava elämäntapa, johon liittyy mahdollisesti erilaisia sairauksia ja masennusta, ei kuitenkaan enää jaksaa kiehtoa vanhaa rikoksentekijää. Monet ovat vaarassa syrjäytyä. Selvä ja tietoinen suunnanmuutos sen sijaan vaatii usein oivalluksen siitä, että vaihtoehtojakin on ja konventionaaliseen yhteiskuntaan on mahdollista kiinnittyä ainakin osittain. (Kääriäinen 1994, 258–259, 263–263, 267, 275–276.)

2.1 Valvottu koevapaus

Valvotulla koevapaudella tarkoitetaan ehdottoman vankeuden ja ehdonalaisen vapauden välimaastoon sijoittuvaa rangaistusmuotoa, jonka tarkoituksena on edistää asteittain vangin sijoittumista yhteiskuntaan. Koevapaudessa olevalla vangilla on lupa poistua vankilan alueelta tarpeelliseksi katsotun valvonnan alaisena. Suomessa se otettiin käyttöön vuonna 2006 ns. vankeuslakiuudistuksen osana. (Mäkipää 2010, 1, 3, 8, 16.)

Rikosseuraamuslaitoksen mukaan valvottu koevapaus koskee seuraaviin ryhmiin kuuluvia vankeusrangaistusta suorittavia vankeja:

1. Määräaikaista vankeusrangaistusta suorittavat ehdonalaisesti vapautettavat vangit
2. Elinkautisesta vankeudesta ehdonalaisesti vapautettavat vangit
3. Koko rangaistusta vankilassa suorittamasta vapautettavat vangit

Valtaosa koevapauteen sijoitettavista on ehdonalaisesta vapautuvia vankeja. Kestoltaan koevapausaika on enimmillään kuusi kuukautta. (Rikosseuraamuslaitos 2009.)

Vankien laitokseen sijoittaminen tapahtuu paitsi työ- ja toimintakyvyn arvioinnin, myös heidän henkilökohtaisten ominuuksiensa, kuten iän, sukupuolen, henkisen ja ruumiillisen tilansa, kykyjensä ja taipumustensa perusteella. Osastot voivat olla suljettuja, puoliavoimia tai avoimia. (Mohell & Pajuoja 2006, 72–73.) Nykyisin koevapaudessa olevia seurataan paikantimien, valvontakäyntien ja puhelinten avulla, liikkuminen on sallittua ainoastaan erikseen sovitulla maantieteellisellä alueella ja vangin on oltava yöaikaan kotona. (Rikosseuraamuslaitos 2009.)

2.1.1 Vapautumisajan haasteet

Kriittisin vaihe yhteiskuntaan sijoittumisessa näyttäisi olevan heti vangin vapaututtua. Osaltaan tämä johtunee siitä, että vankilasta vapautumiseen liittyy paljon odotuksia, pelkoja, häpeää ja epävarmuutta. Ulkopuolisuuden tunne ja lyhytjännitteisyys saattavat korostua. Päämäärättömyyden ilmenemismuotoja ovat esimerkiksi ajan- ja rahankäytön suunnittelun vaikeus sekä paikallaan pysymisen vaikeus. (Kääriäinen 1994, 187, 189, 192, 196, 212.)

Hänninen (1999, 72) kirjoittaa, että Holmesin ja Rahen mukaan elämänmuutos on stressitekijä, joka koettelee ihmisen sopeutumisresursseja ja hyvinvointia. Koettu uhka, menetys tai kriisi voi oireilla esimerkiksi ahdistuksena tai stressinä, jotka puolestaan saattavat ilmetä fyysisten reaktioiden tai tunteenpurkausten muodossa. Ihmisen selviytyminen vaikeassa elämäntilanteessa edellyttääkin riittävää toimintakykyä ja taitoa käsitellä niitä. (Hyväri 2001, 75–76.)

Siviiliin paluuta pyritään loiventamaan rakentamalla erilaisia kuntoutusjatkumoi- ta. Vankiloiden kuntouttavien toimintaohjelmien ja muun vankilatyön ohella vapautumisen tukemiseen ja valmisteluun kuuluu olennaisesti vankilaolosuhteiden avoimuuden lisääminen portaittain. (Karsikas 2005, 11–12, 19.) Mäkipään (2009, 185–186, 188–190) haastatteleminen koevapausvankien mukaan asteittainen vapautuminen saattaa olla tavanomaista hallitumpaa eikä vapautumiseen välttämättä liity äkillistä huumaa, joka voisi johtaa ”retkahtamiseen”. Haastateltujen mukaan valvottu koevapaus voi hillitä myös laitostumista, helpottaa arkiryhtiin siirtymistä ja aktivoida muutokseen.

Vapautunut vanki voi kokea ongelmaksi myös yhteiskunnan kielteisen suhtautumisen ja kohdata syrjintää. Esimerkiksi asunnon saaminen voi olla vaikeaa, jos on saanut hädän entisestä asunnostaan ja luottotiedot ovat menneet. Myös työhaussa vankilatausta koituu usein esteeksi. Velkaantuneet vangit eivät välttämättä pääse helposti velkaneuvontaan ja harmaalle alueelle palaaminen saattaa vaikuttaa helpommalta vaihtoehdolta kuin vaikkapa palkkatyön hakeminen. (Pelkonen 2010.)

Vangin ajatusmaailman muuttaminen ennen siviiliin paluuta on usein työlästä. Todellinen muutos vaatii ajatusten, tunteiden ja elämän kokonaisvaltaista tarkastelua eikä se tapahdu hetkessä. Torjutuksi tulemisen pelko ja häpeä saattavat vaikuttaa paitsi sosiaalisia suhteita, myös työnhakua ja asiointia viranomaisien kanssa. Oman elämäntarinan haltuun ottaminen ja väärienkin valintojen hyväksyminen voivat auttaa eteenpäin. Kuulluksi ja kohdatuksi tuleminen on tärkeää. (Granfelt 2010, 137–138, 143–144.)

2.1.2 Voimaantuminen vankilassa

Vapautuvilla vangeilla on tutkimusten perusteella monenlaisia elämönhallintaa tukevia voimavaroja, joiden yhteydessä puhutaan usein myös voimaantumisesta (empowerment). Suomen kielessä termi on käännetty voimaantumisen lisäksi mm. valtaistumiseksi, valtaistamiseksi, voimavaraistumiseksi, toimintavoiman lisäämiseksi (Kuronen 2004, 277).

Voimaantuminen on liitetty 1970-luvulla vaikuttaneeseen radikaaliin, kriittiseen sosiaalityöhön, jonka tarkoituksena oli edistää erityisesti alistettujen ryhmien asemaa yhteiskunnassa. Vankien näkökulmaa haettaessa on korostettu erityisesti heidän ihmisoikeuksiaan ja ihmisarvoaan. (Karsikas 2005, 33.) Toisaalta voimaantuminen edustaa 1990-luvulla syntynyttä positiivisen psykologian suuntausta, joka korostaa inhimillisiä vahvuuksia, voimavaroja, mielekkyyttä, optimaalisia, positiivia ja onnistumisen kokemuksia, motivaatiota ja ihmisyyttä tukevien sosiaalisten käytäntöjen ja rakenteiden tutkimusta (Siitonen 2007, 1).

Siitosen mukaan voimaantumisella tarkoitetaan ihmisestä itsestään lähtevää prosessia, joka on samanaikaisesti henkilökohtainen ja sosiaalinen. Voimaantuessaan ihminen oivaltaa omat halunsa, kykynsä, mahdollisuutensa ja päämääränsä, ja prosessin onnistuminen on riippuvainen lopulta ihmisen omasta halusta. Ihmisen tulee tajuta oma asemansa toimintaympäristössään ja oivaltaa oma osuutensa yhteisön dialogissa. Yksilön hyvinvoinnin ja elämän hallinnantunne lisääntyy, jolloin piilossa ollut potentiaali vapautuu ja ihminen saa voimavaroja. Voimaantuminen vahvistaa perustaa hyvälle ja elämisen arvoiselle elä-

mälle, auttaa selkiyttämään elämän tarkoitusta ja missiota, pitää yllä uskoa ja toiveikkuutta. (Siitonen 1999, 5–6, 186–189.)

Vankien voimaantumista päihdekuntoutuksen yhteydessä tutkinut Vuokko Karrikkaan (2005, 34–37, 39) mukaan voimaantumisessa on kyse siitä, että ihminen kasvaa vastuulliseksi toimijaksi omassa elämässään oman kehittymisensä ja ympäristön tarjoamien mahdollisuuksien avulla. Vankila on kuitenkin voimaantumisympäristönä haastava, sillä vankien keskinäinen väkivalta ja pelko ovat lisääntyneet. Vankien kohdalla perustarpeista ja terveydestä huolehtiminen, konkreettinen arkielämän taitojen opetteleminen sekä esimerkiksi opiskelu, lukeminen, askartelu sekä hengellinen tai luova toiminta voivat kuitenkin luoda turvallisuutta ja perusedellytyksiä voimaantumiselle. Henkisen kehityksen ja voimavarojen lisääntymisen myötä ihmisestä voi myös osallistua täysivaltaisemmin yhteiskunnan toimintaan.

2.1.3 Leimattu identiteetti ja toiseus

Neufeltin ja Grimmetin mukaan voimaantuminen edellyttää ihmiseltä selkeää identiteettiä (Siitonen 1999, 87). Identiteetti on yksi ihmisen minuuden kolmesta osasta, joista kaksi muuta ovat minäkuva ja itsetunto. Näiden käsitteiden välisiä eroja voidaan selkeyttää kysymysten avulla. Omaa identiteettiään tarkastellessa ihminen etsii vastauksia kysymyksiin ”kuka minä olen” ja ”mihin minä kuulun”. Minäkuvaansa pohtiva kysyy itseltään ”millainen minä olen”, ja itsetuntoaan reflektoiva puolestaan miettii, ”mikä on minun arvoni ja merkitykseni”. (Ojanen 1994, 31.) Tässä työssä pääpaino on vankien identiteetin tarkastelussa nimenomaan leimatun identiteetin ja toiseuden kokemusten näkökulmasta.

Stuart Hall näkee identiteetin prosessissa muuttuvaksi ja enemmän esittämisessä kuin sen ulkopuolella muotoutuvaksi ”tuotannoksi”. Identiteetillä on siis sekä henkilökohtainen että sosiaalinen ulottuvuus. Yksilön identiteetti rakentuu jatkuvasti tilanteissa, joissa hänellä on mahdollisuus puhua tai kirjoittaa itseltään suoraan, mutta myös tilanteissa, joissa tämä tapahtuu epäsuoremmin. Itsestä kerrottuun tarinaan vaikuttavat kertomistilanne, paikka, aikaisemmat elä-

mäntäpahtumat ja kokemukset. (Hall 1999, 223–224; Gubrium & Holstein 2001, 16.)

Ihmisellä voi olla monia identiteettejä, jotka vaihtelevat tilanteen ja tarkoituksen mukaisesti. Henkilökohtainen identiteetti kuvaa sitä identiteettiä, jonka ihminen tiettyssä tilanteessa tuo tai haluaa tuoda esille. Identiteettityön avulla oma elämä pyritään tekemään ymmärrettävämmäksi. Muut ihmiset toimivat peileinä tässä prosessissa. Henkilökohtaisen identiteetin lisäksi ihmisellä on myös sosiaalinen identiteetti, jonka mukaan ulkopuoliset pyrkivät liittämään hänet johonkin ryhmään. Tässä henkilökohtaisen ja sosiaalisen identiteetin ristipaineessa ihminen joutuu valikoimaan, mitä hän ulkopuolelta tulevista ennakkokäsityksistä ja tarjotuista identiteeteistä hyväksyy itselleen. (Kulmala 2006, 61.)

Ihminen voi omasta halustaan tai olosuhteiden pakosta sisällyttää henkilökohtaiseen identiteettiinsä kielteisiä tai vahvistavia piirteitä sosiaalisesta identiteetistään. Nämä asiat voivat liittyä esimerkiksi pukeutumiseen tai puhetapaan. Näin ihminen liittyy johonkin positiiviseen tai negatiiviseen kategoriaan, jonka avulla ulkopuolisten on helpompi määritellä hänet johonkin kategoriaan ja asettaa tiettyjä ennakkokäsityksiä. Tällaiset määritelmät ovat usein negatiivisia, ulkopuolisuutta tunnetta lisääviä ja leimaavia, vaikka niiden kohteena olevan henkilö harvoin hyväksyykään niitä kyseenalaistamatta. (Kulmala 2006, 62, 66, 68.) Vankien negatiivisia kategorioita voivat olla esimerkiksi asunnoton, päihderiippuvainen tai syrjäytynyt.

Kategorisointi ja leimaaminen voivat saada aikaan toiseuden tunteen, jolloin ihminen kokee itsensä ulkopuoliseksi, erilaiseksi ja mahdollisesti myös eriarvoiseksi. Sosiaalisten suhteiden, työn ja asunnon puuttuminen, palveluiden ulkopuolelle jääminen sekä eri tavoilla ilmenevä osattomuus voivat lisätä toiseuden tunnetta ja altistaa syrjäytymiselle. Toisaalta toiseuden avulla voidaan myös rakentaa eroa itsen ja muiden tai nykyisen ja entisen minän välille, jolloin vaikutukset voivat olla positiivisiakin. (Kulmala 2006, 70, 72.) Kategorian murtaminen ja uuden omaksuminen vaatii kuitenkin omien ajatusmallien ja muiden odotusten vastustamista ja rajojen rikkomista (Hänninen 1999, 51).

Niin sanottujen negatiivisten mallitarinoiden korostaminen voi johtaa siihen, etteivät esimerkiksi työttömät löydä rohkaisevia esikuvia selviytyjistä (Hänninen 1999, 52). Myös ammattilaisten ja viranomaisten päätökset sekä tietyt instituutioiden ylläpitämät käytännöt ja mallitarinat siitä, millainen tiettyyn ihmisryhmään kuuluvan tulisi olla, asettavat ihmiset eriarvoiseen asemaan ja saattavat edistää erityisen haavoittuvien asiakasryhmien syrjäytymistä (Kulmala 2006, 69). Asiakas- ja potilastilanteissa tulisikin pyrkiä tasavertaisuuteen ja arvostavaan kohtaamiseen, joka tukee ihmisen oman positiivisen tarinan syntymistä.

Leimattua identiteettiä ja toiseuden tunnetta vastaan voi taistella esimerkiksi vastapuheen ja oman identiteetin esiin tuomisen avulla. Kirsi Juhila puhuu myös tavallisuusretoriikasta ja eron politiikasta. Tiettyihin ryhmiin kuuluvat ihmiset voivat joutua tuomaan esille omaa tavallisuuttaan erityisen voimakkaasti. Eron politiikan tarkoituksena taas on kyseenalaistaa ulkopuolisten antamat odotukset ja korostaa niiden sijasta ihmisten yksilöllisyyttä. (Kulmala 2006, 68–69.)

Vaikuttavuustutkimuksien mukaan uusintarikollisuutta voidaan ehkäistä tehokkaimmin, jos kyetään vaikuttamaan vangin persoonaan, asenteisiin, tunne-elämään, päihteidenkäyttöön, kognitiivisiin ja sosiaalisiin taitoihin, sosiaaliseen verkostoon ja sosiaalisiin olosuhteisiin. Näillä näyttäisi olevan yhteys ihmisen henkilökohtaista kasvua tukeviin tekijöihin. Ilman kuntoutusjatkumoa vangin uuden identiteetin muotoutuminen on kuitenkin vaikeaa. (Karsikas 2006, 17; Karsikas 2005, 29–30.)

2.1.4 Vapautuvien vankien voimavarat

Tutkimuksissa on havaittu monia asioita, jotka helpottavat päihteettömyyden ja rikoksettomuuden saavuttamisessa. Helena Timosen (2009, 154) väitöstutkimuksessa monet vangit kertoivat haaveilevansa varsin ”normaaleista” asioista, kuten kodista ja perheestä. Kääriäisen mukaan toive perheestä, työstä ja hyvästä elämästä näyttäisi korostuvan erityisesti nuorempien vankien tarinoissa (Kääriäinen 1994, 211).

Asunnon saaminen on yksi tärkeimmistä asioista matkalla kohti omaa elämää; rappukäytävästä ja asuntolasta on vaikeampi kiinnittyä yhteiskuntaan. (Kääriäinen 1994, 270.) Kun tämä asia on kunnossa, on helpompi hakea esimerkiksi työtä, joka voi puolestaan lisätä itsekunnioitusta, hyvänolon tunteita ja auttaa päivärytmin ylläpitämisessä (Kortteinen & Tuomikoski 1998, 168). Myös uuden alan opiskelu tai vanhojen opintojen loppuun saattaminen voi toimia positiivisena voimavarana.

Vapautuvien vankien tuen tarve ei kuitenkaan lopu, vaikka asunto ja työ- tai opiskelupaikka järjestyisivät. Esimerkiksi Aron (2006, 19–20) opinnäytetyönä tekemässä haastattelututkimuksessa selvisi, että rikoksiin retkahtamisen ehkäisemisessä vangit ovat kokeneet tärkeäksi ongelmien ja esteiden ennakoimisen sekä päihteidenkäytön lopettamisen tai kohtuullistamisen. Muutoksen tulisi siis olla varsin kokonaisvaltainen.

Aron mukaan vangit kokivat omiksi vahvuuksikseen fyysisen kunnon, sosiaaliset suhteet, sopeutumiskyvyn sekä ajatusmaailman muuttamisen. Tunteiden käsittelytaitojen kehittymisestä kertoo se, että monet vangeista ovat oppineet hallitsemaan aggressiotaan esimerkiksi liikunnan avulla. (Aron 2006, 34–35.)

Kaikkein olennaisinta näyttäisi kuitenkin olevan, että vangilla olisi jokin yhteiskuntaan integroitumista edesauttava resurssi, kyky tai taito, kuten läheinen ihmissuhde, harrastus tai ympäristön arvostama erityistaito (Kääriäinen 1994, 270). Autojen korjaaminen, maalausharrastus tai vaikkapa kirjoittaminen saattavat siis nousta arvoon arvaamattomaan.

2.2 Kuntoutus kriminaalihuollossa

Vankiloiden tehtävä yhteiskunnassa on ollut perinteisesti muun muassa ehkäistä rikollisuutta, tehdä rikoksentekijät vaarattomiksi ja laittaa väärintekijä hyvittäänsä tekonsa. Vankien kuntouttaminen sen sijaan edustaa uudempaa näkemystä ja sillä viitataan kaikkiin niihin toimiin, joilla pyritään rangaistusaikana vä-

hentämään uusintarikollisuutta ja lisäämään rikoksentekijän mahdollisuuksia toimia yhteiskunnan hyödyllisenä jäsenenä. (Laine 2002, 123–124.)

Perinteisiä vankilan toimintamuotoja, joilla on uskottu voitavan “parantaa” vankeja, ovat olleet työ, kasvatus ja hoito. Vangin kuntoutumista palvelevat nykyisinkin vastaavat toiminnat: työtoiminta, opetustoiminta, hengellinen työ, sosiaalityö, terveydenhoito ja vapaa-aikatoiminta. Uusia toimintamuotoja ovat päihdekuntoutus, muu sosiaalinen kuntoutus ja rikoksettomuuteen tähtäävät erilaiset kognitiivis-behavioraaliset toimintaohjelmat. (Koukkula 2006, 36.)

Vankiloiden ohella kriminaalihuollon palveluita tarjoavat erilaiset viranomaistahot, kuten poliisi ja oikeuslaitos. Kirkon diakoniatyössä pyritään huomioimaan myös vangit. Päihdeongelmiin erikoistuneita kolmannen sektorin toimijoita ovat muun muassa A-klinikkasäätiö, Helsingin Diakonissalaitos, Irti huumeista ry ja Kalliolan Settlementti. Vapautuville vangeille on myös oma yhdistys: Vapautuvien tuki ry. (Linkit i.a.)

Kuntoutuksella tarkoitetaan suunnitelmallista, toimintakykyä vahvistavaa, sairauksia ehkäisevää ja kompensoivaa sekä vammautumiseen ja sosiaaliseen syrjäytymiseen liittyviä ongelmia hillitsevää toimintaa. Yleisemmällä tasolla sen avulla voidaan pyrkiä tukemaan yksilön ja erilaisten väestöryhmien arjen selviytymistä ja lisäämään hyvinvointia erityisesti elämänkaaren siirtymävaiheissa. (Kettunen, Kähäri-Wiik, Vuori-Kemilä & Ihalainen 2009, 5; Järvikoski & Härkäpää 2004, 12, 35.)

Tässä työssä keskitytään vankien hoitoon kuntoutuksen näkökulmasta. Kuntoutukselle voidaan antaa erilaisia merkityksiä; se voidaan nähdä erilaisten toimenpiteiden muodostamana kokonaisuutena, prosessina tai yhteiskunnallisena toimintajärjestelmänä. Kaikissa tapauksissa kuntoutuksella pyritään asetettujen tavoitteiden toteutumiseen, motivaation löytymiseen ja sitä kautta tapahtuvaan muutokseen, joka johtaa paitsi yksilön psykofyysisen tilan kohentumiseen, myös hänen aktivoitumiseensa sosiaalisessa ympäristössä. (Järvikoski & Härkäpää 2004, 17.) Yksilön roolia tässä prosessissa korostetaan käyttämällä termejä kuntoutuja ja kuntoutuminen (Kettunen ym. 2009, 5).

Hoitotyössä kuntoutumista pyritään edistämään kuntouttavan työotteen avulla. Työntekijä voi auttaa kuntoutujaa tunnistamaan, lisäämään ja hyödyntämään omia ja ympäristön voimavaroja ja tukea siten kuntoutujan omatoimisuutta. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, ettei kuntoutujan puolesta tehdä mitään, minkä hän voi itsekkin tehdä. Parhaimmillaan työntekijän ja asiakkaan vuorovaikutus synnyttää arvostan kohtaamisen tunteen ja johtaa asiakkaan voimaantumiseen. (Kettunen ym. 2009, 23.)

Kuntoutusprosessin onnistuminen riippuu pitkälti kuntoutettavan omasta motivaatiosta eli niistä psykologisista voimista, kimmokkeista ja olosuhteista, jotka aktivoivat, suuntaavat ja ylläpitävät hänen toimintaansa. Toisaalta ihmisen käsitykset ja kokemukset kuntoutuksesta ohjaavat sitä, kuinka he ilmaisevat mahdollista kuntoutuksen tarvettaan. Tarpeilla viitataan yksilön sisäisiin ristiriitoihin, puutteisiin ja jännitystiloihin, jotka virittävät muutokseen sekä määräävät toiminnan suunnan ja voimakkuuden. Nykyisin tosin ajatellaan, että tarve- ja motivaatioprosessiin vaikuttavat myös monet ulkoiset tekijät ja se, kuinka hyvin ne vastaavat yksilön ominaisuuksia. (Järvikoski & Härkäpää 2004, 11, 141; Kettunen ym. 2009, 16.)

Karsikas (2005, 41) kirjoittaa, että Kananojan mukaan kuntouttavan työotteen olennaisia piirteitä ovat toimintakykyisten alueiden vahvistaminen ja kokonaisuote, jossa kaikki toimintakyvyn ja henkilön elämäntilanteen eri tekijät otetaan huomioon. Toiminta on prosessinomaista eikä se perustu "temppeihin". Prosessilla on motivaatiota vahvistava ja katalysoiva luonne.

2.2.1 Vankien hoidontarve

Vangit ovat usein moniongelmaisia, joten heillä ilmenee runsaasti tarvetta kuntoutukseen (Karsikas 2005, 20). Syrjäytyminen on usein alkanut jo lapsuuden kodista, jossa on saattanut olla pitkäaikaisia taloudellisia vaikeuksia, päihdeongelmia, sisäisiä ristiriitoja, työttömyyttä ja sairauksia. (Kauppila 1999, 255).

Suomalaisten vankien hoidontarve on lisääntynyt varsinkin viime vuosikymmenien aikana. Joukamaan vuonna 1985 toteuttama perustutkimus kartoitti vankien terveydentilaa, hoidontarvetta ja työkykyä sekä antoi osviittaa vankien huomattavasta sairastavuudesta liittyen mielenterveyden häiriöihin ja somaattisiin sairauksiin. Saatu hoito osoittautui riittämättömäksi. Tutkimusten mukaan vain alle puolet vangeista oli täysin työkykyisiä. (Joukamaa 2010, 15.)

Muuhun väestöön verrattuna miesvangeilla näyttäisi olevan oman ilmoituksensa mukaan enemmän verenkiertoelinten sairauksia, astmaa, ja kroonista bronkiittia sekä niska- ja selkäkipuja ja päänsärkyä. Päihderiippuvuus on vähintään kymmenen kertaa yleisempää kuin keskiverto aikuisella ja persoonallisuushäiriöitä ilmenee runsaasti. Huumeet ja erilainen sekakäyttö ovat lisääntyneet viimeisen 20 vuoden aikana. Vangit näyttäisivät hakeutuvan hyvin mielenterveyspalveluiden piiriin ja käyttävän aiempaa enemmän psyyken- ja unilääkkeitä. Psykooseja vangeilla esiintyy vähemmän kuin suomalaisilla keskimäärin. (Joukamaa 2010, 64, 66, 68, 74, 76.)

2000-luvulla vankien vointi ei vankeinhoitoa tutkineen Joukamaan mukaan näyttää kohentuneen. Päinvastoin esimerkiksi psykiatristen sairaansijojen vähentäminen, HIV- ja maksatulehdusten lisääntyminen ja hoidon katkokset vangin vapauduttua näyttäisivät ennestään heikentäneen sekä vankien että heitä hoitavien tahojen tilannetta. Eritoten vankien päihde- ja mielenterveysongelmat kuormittavat yhä enemmän hoitohenkilöstöä ja sen turvallisuutta. (Joukamaa 2010, 15.)

2.2.2 Vankien kuntoutuksen nykytila

Nykyisin vankiloiden kuntouttava toiminta jakautuu uusintarikollisuuteen vaikuttavaan ohjelmatyöhön, päihdekuntoutukseen ja muuhun sosiaaliseen kuntoutukseen. Se lisää valmiuksia rikoksettomaan elämäntapaan, ylläpitää tai parantaa työ- ja toimintakykyä ja tukee päihteettömyyttä. (Uusitalo 2011.)

Vangin kuntoutumista tuetaan työ- ja opetustoiminnan, hengellisen ja sosiaalisen työn, terveydenhuollon, päihdekuntoutuksen ja vapaa-ajantoiminnan keinoin sekä erilaisten rikoksettomuuteen tähtäävien ohjelmien avulla. Aina ei ole kuitenkaan selvää, missä menee raja kuntoutuksen ja muiden toimintamuotojen välillä. (Karsikas 2005, 21–22.) Vankien päihdekuntoutuksen tarve näkyy selvästi myös Rikosseuraamuslaitoksen tilastoissa, joiden mukaan kuntoutuksesta 35,2 prosenttia on päihdekuntoutusta, 22,9 prosenttia uusintarikollisuuden vähentämiseen pyrkiviä ohjelmia ja 41,9 prosenttia muuta sosiaalista kuntoutusta (Vuosikertomus 2009, 17).

Koska rikoskierteestä irti pääseminen on vaativa, monitahoinen ja aikaa vievä prosessi, kuntoutuksessa pyritään havaitsemaan pienetkin rikoksettomuuteen viittaavat muutokset. Kuntoutuksen vaikuttavuuden mittareina puolestaan on pidetty ainakin uusintarikollisuuden vähenemistä, vangin elämänhallinnan voimistumista, raittiutta ja sosiaalisten suhteiden parantumista. Toivon ylläpitäminen on tärkeää varsinkin sille kolmannekselle, joka palaa vankilaan tehtyään uuden rikoksen. (Karsikas 2005, 32.)

Erilaisia kuntoutusmuotoja perusteltaessa ja niitä vertaillaessa päädytään myös usein keskustelemaan arvoista ja ihmiskäsityksistä. Koska kaikki valintamme ja päätöksemme perustuvat arvoillemme, niistä on tärkeää tulla tietoisiksi. Järvikosken ja Häkäpään mukaan Katri Hellsten pitää arvoja käsityksinä toivottavasta, kun taas Timo Airaksinen katsoo, että niitä voidaan ymmärtää elämän projektien eli suunnitelmien sisältäminä päämäärinä. Esimerkiksi ollessaan itseisarvo päämäärä on sinällään arvokas ja riippumaton siitä, onko se hyödyllinen minkään muun tavoitteen suhteen. (Järvikoski & Härkäpää 2004, 29.)

Kuntoutuksen arvoina pidetään usein onnellisuutta, vapautta, oikeudenmukaisuutta ja tasa-arvoa. Tässä yhteydessä onnellisuutta voidaan pitää arvona, johon liittyy pyrkimys vähentää sairauteen tai vajaakuntoisuuteen liittyvää kipua, kärsimystä ja toiminnanrajoituksia. Vapautta puolestaan voidaan pitää kansalaisen itsemääräämisoikeutta, autonomiaa, valinnan mahdollisuuksia, subjektiivista ja elämänhallintaa kuvaavana perusarvona. Oikeudenmukaisuudesta puhuttaessa taas tarkoitetaan sitä, että yhteiskunnan puolelta kansalaisille koetetaan

tarjota lähtökohdat mahdollisimman tasapainoiseen elämään. (Järvikoski & Härkäpää 2004, 30.)

2.3 Sairaanhoitaja kriminaalihuollossa

Vankilassa on oltava vähintään yksi sairaanhoitaja ja mahdollisuus päästä lääkärin vastaanotolle ainakin kerran viikossa. Monissa vankiloissa tarjotaan lisäksi mahdollisuus hammashoittoon. (Terveystieteiden tutkimuskeskus i.a..) Sairaanhoitaja työskentelee vankilassa yleensä osana moniammatillista ryhmää, mutta työ on myös usein itsenäistä ja vaatii nopeaa reagointikykyä. Hoitajan työtehtäviin voi kuulua esimerkiksi uusien vankien terveydentilan ja työkyvyn kartoituksia, sairaus- ja päihdehistorian selvityksiä sekä lääkitysten selvittämistä. (Vilpa 2009.)

2.3.1 Mielenterveyden edistäminen

Sairaanhoitajan tehtävänkuvaan kuuluu kriminaalihuollossa toimiessa huolehtia muun muassa vankien mielenterveydestä ja sen edistämisestä. Mielenterveyttä tarkasteltaessa on ensin tarpeellista tarkastella terveyttä. Maailman terveysjärjestö (WHO) määrittelee terveyden täydelliseksi fyysisen, psyykkisen ja sosiaalisen hyvinvoinnin tilaksi eikä vain tilanteeksi, jossa ihmisellä ei ilmene sairautta tai vammaa. Näin ollen terveyttä voidaan pitää ominaisuutena, toimintakyynä, voimavarana, tasapainona tai kyynä selviytyä ja sopeutua. (Kuhanen, Oittinen, Kanerva, Seuri & Schubert 2010, 17.)

Koska ihminen on psyykkinen, fyysinen, sosiaalinen ja hengellinen kokonaisuus, ovat fyysinen terveys ja mielenterveyskin läheisessä yhteydessä toisiinsa. Usein mielenterveydestä puhutaan vain siinä ilmenevien ongelmien kautta, mutta se voitaisiin yhtä hyvin ymmärtää kivijalkana, joka kantaa ihmistä läpi elämän.

Sosiaali- ja terveysministeriön eurooppalaista mielenterveystyötä koskevassa raportissa mielenterveys jaetaan positiiviseen mielenterveyteen ja mielenterveyden ongelmiin. Positiiviseen mielenterveyteen kuuluvat:

1. positiivinen hyvinvoinnin kokemus
2. yksilölliset voimavarat, kuten itsetunto, optimismi, elämänhallinnan ja eheyden kokemus
3. kyky solmia, kehittää ja ylläpitää tyydyttäviä ihmissuhteita ja
4. kyky kohdata vastoinkäymisiä (henkinen kestävyys).

Näiden ominaisuuksien avulla yksilö kykenee antamaan panoksensa niin perheessä ja muissa sosiaalisissa verkostoissa kuin yhteisön ja yhteiskunnan jäsenenäkin (Sosiaali- ja terveysministeriö 2004, 16). Positiivinen mielenterveyskäsitys sisältää ajatuksen mielenterveydestä voimavarana, jonka avulla voi elää täysipainoista ja mielekästä elämää. Myös ongelmanratkaisutaidot ja koherenssin tunne kuuluvat olennaisesti positiiviseen mielenterveyteen. Koherenssin tunteella viitataan itsetuntoon ja -luottamukseen, kykyyn solmia, kehittää ja ylläpitää tyydyttäviä ihmissuhteita sekä tyytyväisyyteen omaan itseensä ilman jatkuvaa muutoksen tavoittelua. Itseensä luottava ihminen kokee, että voi vaikuttaa omaan elämäänsä ja kykenee kohtaamaan vastoinkäymiset. (Kuhanen ym. 2010, 17–18.)

Mielenterveyteen liittyy kuitenkin myös ongelmia, joiden määrittelyssä on olennaista tiettyjen oireiden esiintyvyys. Jotta voidaan puhua mielenterveyden häiriöistä, oireiden on oltava kohtalaisen vakavia, pitkäkestoisia ja niihin tulee liittyä toimintakyvyn aleneminen tai toimintakyvyttömyys. Mielenterveyden ongelmat on jaoteltu Sosiaali- ja terveysministeriön (2004, 16) tautiluokituksessa seuraavasti:

1. psyykkinen stressi, joka saattaa liittyä elämäntilanteisiin, tapahtumiin ja ongelmiin
2. tavalliset mielenterveyden häiriöt (esim. masennus, ahdistuneisuushäiriöt)

3. vakavat psyykkiset häiriöt, joihin liittyy aistiharhoja sekä vääristyneitä uskomuksia ja ajatusprosesseja (psykoosit)
4. päihteiden väärinkäyttö (liiallinen alkoholin, huumeiden ja tupakan käyttö ja niihin kehittynyt riippuvuus)
5. poikkeavat luonteenpiirteet, joista on haittaa yksilölle tai toisille sekä
6. etenevät elimelliset aivosairaudet (dementia).

Mielenterveyden ongelmien yleisyydestä kertonee se, että länsimaissa tehtyjen väestötutkimusten mukaan aikuisväestöstä 20–29 % on kärsinyt edeltäneen vuoden aikana jostakin diagnostiset kriteerit täyttävästä mielenterveyden häiriöstä (Lönqvist 2005). Vangeilla mielenterveyden ongelmia esiintyy vielä keskimäärin muuta väestöä enemmän ja mielenterveyspalveluiden käyttö on yleistä. Vankien terveystutkimuksen mukaan 31 % mies- ja 43 % naisvangeista oli ollut psykiatrisessa hoidossa. Saman tutkimuksen mukaan psykiatrisen avohoidon palveluihin oli turvautunut miesvangeista 53 % ja naisista 70 %. (Joukamaa 2010, 33, 67–68.)

Mielenterveystyö koostuu mielenterveyden edistämisestä, ongelmien ehkäisystä ja hoidon sekä kuolleisuuden ehkäisystä. Kaikilla kolmella sektorilla pyrki- myksenä on toimia niin yksilöiden, ryhmien, yhteisöiden kuin yhteiskunnankin parhaaksi. (Sosiaali- ja terveysministeriö 2004, 19.) Mielenterveyden yhteiskunnallisia ja kansantaloudellisia vaikutuksia ei myöskään pidä unohtaa. Terveys 2000 -tutkimuksen mukaan mielenterveydenhäiriöiden suorat kustannukset eli sairauden vuoksi käytettyjen palveluiden tuottamisesta aiheutuneet kustannukset olivat 13 % kaikkien sairauksien kustannuksista. Vain verenkiertosairauksien kustannukset olivat suuremmat. Lisäksi mielenterveyden ongelmat aiheuttavat epäsuoria kustannuksia, kuten sairauspoissaoloja. (Suvisaari & Lönqvist 2009, 2–3.)

2.3.2 Potilaiden ohjaaminen

Potilaiden ja asiakkaiden ohjaaminen kuuluu olennaisesti sairaanhoitajan työnkuvaan ja mielenterveyden edistämiseen. Muun muassa Roperin ja Henderso-

nin kehittämän hoitotyön ydinosaamismallin mukaan sairaanhoidon lähtökohtana on kokonaisvaltainen ymmärrys terveestä ja sairaasta ihmisestä, joka kykenee hoidon turvin saavuttamaan terveydentilaansa nähden sopivan riippumattomuuden ulkopuolisesta avusta, lisäämään vastuutaan omasta hoidostaan ja ylläpitämään saavutettua tilaa. (Lauri 2006, 16, 25, 29.)

Potilaan ohjaamisen päämääränä on auttaa potilasta ymmärtämään omaa terveydentilaansa, sairauttaan, hoitoaan ja kuntoutustaan, jotta hän voisi oppia havainnoimaan piileviä voimavarojaan ja toimintansa seurauksia. Samalla potilaan elämänhallinnan tunne voimistuu. Pyrkimys muutokseen vaatii kuitenkin sen, että potilas kokee tällaisen toiminnan mielekkäänä ja saa itse osallistua hoitoaan koskevaan päätöksentekoon. Kuuntelemalla ja kyselemällä hoitaja voi päästä käsiksi potilaan kokemuksiin ja päästä arvioimaan hänen oppimisvalmiuksiaan. (Kassara, Paloposki, Holmia ym. 2005, 41–42.)

Luovien ja toiminnallisten menetelmien käyttäminen tarkoittaa itsen likoon laittamista ja se voi olla ohjaajalle ja osallistujille molemmille terapeutin kokemus. Luovissa ja toiminnallisissa menetelmissä ohjaajan ominaisuuksia ovat ryhmätyötaidot, rohkeus ja luovuus, kyky kuvitella ja leikkiä, tilanneherkkyys ja tilanteenhallinta, muuntautumis- ja ongelmanratkaisukyky, hienotunteisuus ja sielunhoidollinenkin osaaminen. Ohjaajan tulee luoda ryhmätilanne turvalliseksi, mutta myös yllätyksiin on osattava varautua. (Heimonen & Voutilainen 1998, 95; Andreev & Salomaa 2005, 172, 174–179.)

Uusikylän (1999, 35–36) mukaan Rogers ohjeistaa psykologisen turvallisuuden luojia kolmella ohjeella. Ensinnäkin, jokaisen ihmisarvo on hyväksyttävä varauksettomaksi riippumatta hänen henkisestä tilanteestaan tai käytöksestään. Silloin kenenkään ei tarvitse pelätä kasvojen menettämistä. Toiseksi, ilmapiirin oltava niin vapaa, ettei siihen liity pelkoa arvostelusta. Ohjaaja ei saa vertailla ketään muihin eikä arvostella kenenkään kokemuksia. Kolmanneksi, toista ihmistä tulee pyrkiä ymmärtämään empaattisesti ilman oikeassa olemisen tarvetta.

Ryhmän ohjaaminen on ohjaajan ja ryhmäläisten välistä vuorovaikutusta, jossa ohjaajan rooli on auttaa ryhmäläisiä kehittämään ajattelu- ja havainnointikykyään antamalla neuvoja ja valmiita vastauksia. Hän peilaa ryhmäläisten ajatuksia ja jäsentää esille nousevia asioita. Ammatillinen etäisyys ja empaattinen neutraalius suojaavat varsinkin, kun käsitellään arkoja ja henkilökohtaisia asioita. (Hypén 2002, 115.)

Vankiloissa suositaan ryhmiä, koska toiminnan tulee olla sekä ohjattua että valvottua. Monet vankilassa toteutetut ryhmät kokoontuvat satunnaisesti, ovat lyhytaikaisia ja avoimia. Useimmiten ryhmien tarkoitus on kuntouttaa ja ylläpitää sosiaalista vuorovaikutusta. (Hypén 2002, 110–111.)

Vankiryhmän toimintaa suunniteltaessa tulee huomioida vankien toimintakyvyn taso. (Mohell & Pajuoja 2006, 94.) Tässä tapauksessa on esimerkiksi huomiotava, että vankien kyky osallistua pitkäjänteiseen toimintaan saattaa olla heikentynyt ja esimerkiksi paljon liikkuvien Rediksen asiakkaiden sitouttaminen hankkeeseen voi osoittautua haasteelliseksi. Ryhmän jäseniä valittaessa on syytä käyttää harkintaa, kysyä tarvittaessa neuvoa kokeneemmilta ohjaajilta ja tulla tietoisiksi mahdollisista alaryhmien keskinäisistä ristiriidoista. Esimerkiksi etninen tausta, ikä ja vankilaan tulon syyt ovat mahdollisia eripuraa aiheuttajia. (Hypén 2002, 113.)

3 LUOVAA HOIVAA

Taiteelle, luovuudelle ja estetiikalle on annettu länsimaisen kulttuurin historiassa monenlaisia merkityksiä. Niiden avulla on vahvistettu ihmisten uskoa, valistettu kansaa, osoitettu valtaa ja voimaa sekä viihdytetty itseä ja muita. (Isotalo 2013, 10.) Ihmisen esteettiset tarpeet ovat kuuluneet myös hoitotyöhön. Jo sairaanhoidon uranuurtaja Florence Nightingale kirjoitti 1800-luvulla hoitajille ohjeita siitä, kuinka hoitoympäristön, terveyden ja puhtauden lisäksi tulee huolehtia ihmisen kauneuteen ja esteettiseen mielihyvään liittyvistä tarpeista (Ruohonen 2001, 23). Ihmisen perustarpeet eivät ole muuttuneet niistä ajoista mihinkään. Itsensä toteuttamisen tarpeella ja toisaalta halulla kokea taide-elämyksiä on syvät juuret. Mutta mitä luovuus on ja miten sitä voidaan hyödyntää hoitotyössä?

3.1 Luovuuden teoreettista perustaa

Luovuus on ihmiselle tyypillinen ominaisuus, jota on yritetty selittää monesta näkökulmasta. Siihen on kautta ihmiskunnan historian liitetty esimerkiksi mystisiä, yliluonnollisia piirteitä, joiden avulla on koetettu selittää niin luovan prosessin syntymistä kuin elämän alkamistakin. Behavioristinen, mekaaninen luovuuskäsitys taas on pitänyt luovuutta sattuman tuloksena siinä missä freudilainen tulkintatapa näkee luovuuden keinona vapautua syyllisyydestä, vähentää ristiriitoja ja toteuttaa mielihaluja, jotka yhteiskunta pyrkii tukahduttamaan. Modernin luovuustutkimuksen kiinnostuksen kohteena ovat olleet erityisesti luovaa lahjakkuutta ilmentävät yksilöt. (Uusikylä 2012, 17, 23, 27, 31.)

Luovuuteen liittyy olennaisesti itsensä toteuttamisen elementti. Luovan yksilön on uskallettava olla jossain määrin riippumaton ja silti herkkä. Uusitalo kirjoittaa, että Mihály Csikszentmihályin mukaan se antaa ihmiselle mahdollisuuden elää täyttä elämää. (Uusikylä 2012, 47, 93.) Luovuus voidaan ymmärtää myös voimavarana, jonka avulla ihminen pääsee elämässään eteenpäin. Häyrynen (1994, 9, 28) esittää luovuuden määritelmäksi seuraavaa:

Luovuus on ihmiselle ominainen selviytymisstrategia, jossa nykyiselle etsitään vaihtoehtoa eli muutetaan tähänastisia toiminnan edellytyksiä. --- Luovuus on määriteltävissä ideain, tuntein ja välineiden tuottamiseksi, jotka ovat yhteiskunnassa ainutkertaisia ja tekevät – tai ainakin pyrkivät tekemään – maailman paremmaksi elää.

Kris näkee luovuudessa potentiaalia terveyttä ja sopeutumiskykyä ylläpitävänä voimavarana. Häneltä on jäänyt muun muassa elämään sanonta ”regressio egon palveluksessa”, millä viitataan yksilön kykyyn pudota hallittuun, tavanomaisesta poikkeavaan taantumaan. Maslow puolestaan piti luovuutta terveen mielen ominaisuutena, jota kypsä ihminen pystyy tarvittaessa hyödyntämään sekä voimakkaan aikuisen että leikkivän lapsen rooleissa. Luova ihminen ei pelkää sisäisiä impulssejaan eikä minuuden rajojen häivyttämisestä koidu hänelle uhkaa, joka vaarantaisi turvallisuuden tunteen ja tasapainon. (Uusikylä 2003, 72, 74.)

Winnicottin mukaan illuusiot ja mielikuvitus palvelevat lapsen irrottautumista äidistä ja luovat perustan myöhemmin kehittyvälle luovuudelle. Lapsi tarvitsee ns. transitionaaliobjektin ja -tilan, jossa hän voi turvallisesti nauttia yksinolostaan ja johon hän erilaisia muutoksia kohdatessaan palata. Taideterapeuttisessa tai muussa psykoterapeuttisessa työskentelyssä terapeutin ja potilaan välille pyritään luomaan tällainen tila, jonka kolmantena osapuolena toimii käytettävä menetelmä. (Aalto 2007, 173–174.) Tässä hankkeessa menetelmän osa on annettu valokuvaukselle.

Luovan tekemisen kautta ihminen voi ilmaista tunteita, joita ei voi sanoin selittää tai joista ei ole aiemmin ollut edes itse tietoinen. Luova toiminta luo mahdollisuuden hyväksyä ja ymmärtää itseään kokonaisuutena, joka koostuu kehosta ja mielestä sekä sosiaalisesta ja henkisestä ulottuvuudesta. (Ahonen–Eerikäinen 1994, 13, 17.)

Luova toiminta auttaa ihmistä jäsentämään ja syventämään itsetuntemustaan. Se herkistää pohtimaan oman olemassaolon arvo-, sekä merkityskysymyksiä ja löytämään uutta suuntaa ja sisältöä elämään. Itsensä kehittäminen, rentoutu-

minen ja uudenlaisten ratkaisujen löytäminen saattavat sen myötä mahdollistua. Luovan toiminnan avulla pystyy myös jäsentämään omaa elämäkatsomusta ja arvomaailmaa. (Hämäläinen 1999, 67.) Nämä seikat on huomattu myös vankiloissa, joissa pyritään tarjoamaan vankien suosimien liikuntamahdollisuuksien lisäksi monenlaisia kulttuuriaktiiviteetteja. Lukemisen ja kirjoittamisen rinnalle on tullut viime vuosikymmeninä muun muassa ilmaisutaitoa, karaokea, shakkia ja kokkikerhoa. (Kempas & Seppänen 2002, 4–5.)

Paul Clements (2004, 173) nimeää neljä syytä tarjota vangeille mahdollisuus luovaan toimintaan. Ensinnäkin luovuus näyttäisi lisäävän turvallisuutta; mielekäs ja hauska tekeminen estävät tylsistymistä ja stressiä, jota yleensä esiintyy kaltereiden sisällä. Toiseksi se tarjoaa koulussa huonosti menestyneille uuden tilaisuuden, jonka tuoman positiivisen kokemuksen turvin he ehkä suuntautuvat helpommin myös epämieluisempien asioiden pariin. Kolmanneksi uudet tavat ajatella ja tehdä asioita tukevat suoraan kuntoutumista ja neljänneksi luovuus voi tuoda esille piilossa olleita taitoja ja nostaa itsearvostusta, joista on apua yhteiskuntaan integroitumisessa ja aktiiviseksi kansalaiseksi kasvamisessa. Muun muassa yhdysvaltalaiset ja englantilaiset tutkimukset tukevat ajatusta siitä, että luova työskentely voitaisiin ottaa hyötyjensä ansiosta pakolliseksi osaksi vankilan päiväjärjestystä.

3.2 Luovat menetelmät hoitotyössä

Luovia menetelmiä on hyödynnetty hoitotyössä ja kuntoutuksessa pitkään. Niillä viitataan taiteelliseen ja ilmaisulliseen toimintaan, joka keskittyy itse tekemiseen, kokemiseen ja prosessiin. Hoito- ja kuntoutustyössä on käytetty luovina menetelminä muun muassa puhetta, tunteita, muistelua, kirjallisuutta ja kirjoittamista, musiikkia, draamaa ja kuvallista ilmaisua. (Suomi 2003, 107.)

Luovien menetelmien yhteydessä sivutaan usein termejä kulttuuri ja taide. Kulttuuri voidaan määritellä yhteisöä koossa pitäväksi voimaksi, joka ilmenee mm. yksilöiden, kansalaisyhteiskunnan, valtion ja markkinoiden kohtauspisteissä taiteina ja esteettisenä asennoitumisena elämään ja toimintaympäristöön, taide-

ja kulttuurielämänä sekä ideologisena ja kehitystä ohjaavana tekijänä (Pirnes 2002, 23). Ympäröivä kulttuuri säätelee varhaislapsuudesta alkaen ihmisen kehitystä ja esimerkiksi lapsuudenkodin suhde kulttuuriin ja taiteeseen vaikuttaa pitkälti siihen, kiinnostuuko ihminen näistä asioista myöhemmissä elämänsä vaiheissa (Hyyppä & Liikanen 2005, 66, 79).

Taiteena voidaan pitää kaikkia esteettisiä elämyksiä synnyttäviä tapahtumia, jolloin arjen kulttuurin ja korkeakulttuurin välillä ei tarvitse nähdä eroa. Taiteen ja luovuuden välillä on molemminpuolinen side; taide on luovuuden tuote ja luovuus on täten taiteen tekemisen edellytys. Taide keino aikaansaada jotain myönteistä ja se koetaan emootioiden rikastuttamina taide-elämyksinä. (Hyyppä & Liikanen 2005, 13.) Hoitotyössä luovien menetelmien rinnalla on yleistynyt termi taidelähtöiset menetelmät, mutta selkeyden vuoksi tässä työssä on päädytty puhumaan pelkästään luovista menetelmistä hoitotyön yhteydessä.

Tutkimusten mukaan taiteella ja kulttuurilla näyttäisi olevan yhteys hyvään terveyteen, elämäntapaan, parempaan työkykyyn ja kokemukseen terveydestä. Ne myös edistävät yhteisöllisyyttä ja elämän mittaisten verkostojen muodostumista. (Liikanen 2004, 11; Hyyppä 2007, 158.) Museoissa ja konserteissa käymisellä näyttäisi olevan sosiaalisen pääoman ohella selkein yhteys pitkään elinikään (Hyyppä & Liikanen 2005, 89, 98).

Taiteen ja kulttuurin terveysvaikutuksia voisi selittää Liikasen (2010, 64) psyko-fysiologinen näkemys, jonka mukaan kulttuuri- ja taide-elämys kiihdyttää psyko-fysiologista järjestelmää ja synnyttää siten elimistössä tasapainoa ja rauhoittumista edistäviä tilanteita. Ne puolestaan lisäävät hyvinvointia ja terveyttä. Samansuuntaisia tuloksia saatiin myös Uumajan yliopistossa tehdyssä väitöskäytännössä, jossa kulttuurin harrastamisen havaittiin nostavan ”hyvinvointihormonien”, kuten adrenaliinin ja prolaktiinin arvoja, laskevan verenpainetta ja sydän- ja verisuonisairauksien riskiä sekä vähentävän psyykkisiä ongelmia. Tutkimuksessa havaittiin lisäksi, että ne, joilla ei ollut kulttuuriharrastustausta, saavuttivat samat hyödyt kuin pitkään kulttuuria harrastaneet. (Hohenthal-Antin 2006, 27–28.)

Hoitotieteen näkökulmasta luovan toiminnan, taiteen ja kulttuurin terveysvaikutuksista on toistaiseksi tehty niukasti tutkimusta. Kattavimpia selvityksiä aiheesta lienee Blomqvistin ja Suomivuoren vuonna 2000 julkaisema tutkimus, jossa tarkasteltiin potilaiden, heidän omaistensa ja hoitohenkilökunnan kokemuksia merkittävistä taide-elämyksistä sekä keskusteltiin niiden mahdollisista vaikutuksista parantumiseen ja terveyden kohenemiseen. Vaikka tutkimuksen tuloksissa on nähtävissä paljon variaatiota, voidaan niiden pohjalta todeta, että pienetkin taide-elämykset voivat käynnistää potilaan elämässä kauaskantoisia prosesseja, lievittää kärsimystä ja tuoda toivoa. Omaiset saattavat pitää tärkeänä sitä, että hoitolaitoksessa toteutettava viriketoiminta on suunniteltu potilaiden kulttuuritaustan mukaisesti, jolloin se tukee kodinomaisuutta, turvallisuutta ja edesauttaa potilaan mahdollisuuksia olla oma itsensä. Hoitohenkilökunta puolestaan näki taide-elämykset mahdollisuutena luoda yhteenkuuluvuutta ja tuoda esiin ihmisen piileviä voimavaroja. Hoitajat olivat kuitenkin huolissaan taiteen mahdollisesti herättämistä tunteista, joiden käsittelyyn tarvitaan taitoa ja mahdollisuus läsnäoloon potilaan kanssa. (Blomqvist 2004, 23, 28–29.)

Taiteen harrastajien ja ammattitaiteilijoiden elämäkertoja tutkittaessa on havaittu, että luovaan toimintaan ja kulttuurin harrastamiseen liittyy monenlaisia voimavaroja. Paitsi että luovuus näyttäisi tuovan elämään sisältöä ja merkitystä, se toimii terveyden, sopeutumiskyvyn ja joustavuuden lähteenä, jonka avulla ihminen voi selviytyä vaikeistakin elämäntilanteista, aktivoitua sekä helpottaa ahdistustaan ja jännitystään (Aalto 2007, 173–174; Eskola 1998, 39.) Taide-elämykset voivat myös auttaa oman identiteetin hakemisessa, palvella ihmisen esteettisiä tarpeita ja auttaa pääsemään sopusointuun vallitsevien elämän olosuhteiden kanssa (Blomqvist 2004, 24).

Kulttuurin harrastaminen tarjoaa mahdollisuuden irrottautua arjesta ja valita oma elämysmaailmansa olosuhteista riippumatta (Liikanen 2004, 12). Esimerkiksi hoitolaitoksissa viriketoimintaa on kuitenkin vaikea käynnistää ja ylläpitää ilman henkilökunnan panosta ja suunnittelua.

Uusien toimintatapojen juurruttaminen käytäntöön vie monesti aikansa ja joskus on myös tarpeen laatia valtakunnallisia strategioita tavoitteiden saavuttamiseksi.

Tähän tähdätään esimerkiksi 2010–2014 toteutettavan, Opetusministeriön koordinoiman Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia -toimintaohjelman avulla. Sen tavoitteena on terveyden ja hyvinvoinnin edistäminen kulttuurin ja taiteen keinoin sekä osallisuuden lisääminen niin yksilön, yhteisön kuin yhteiskunnan tasolla. (Liikanen 2010, 3.)

Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia -toimintaohjelma vaikuttaa jo tuottaneen tuloksia, sillä erilaisia hankkeita ja projekteja on viime vuosina käynnistetty ja saatettu loppuun. Helsingissä taiteilijoiden, hoitohenkilökunnan ja potilaiden yhteisprojekteja on toteutettu esimerkiksi Roihuvuoren vanhustenkeskuksessa (Karlqvist 2012). Hoitotyössä valokuvausta on hyödynnetty ainakin TAIKA-hankkeessa ja Sovella taidetta -yhteisössä (Taika-hanke 2012; Sovella taidetta i.a.).

Luovuuden toteutuminen hoitotyön arjessa vaatii vapauden lisäksi selkeitä ja harmonisia tavoitteita, riittävää haasteiden ja taitojen tasapainoa, välitöntä palautetta ja turvallisuuden tunnetta. (Sanila 2005, 1). Kaiken kaikkiaan vaikuttaisi siis siltä, että uudenlainen asennoituminen työhön ja ehkäpä elämään ylipäänsä voisi edistää sekä hoitajien työhyvinvointia että luovuuden toteutumista hoitoympäristöissä.

3.3 Valokuva hoidollisena menetelmänä

Valokuvat ovat puhutun ja kirjoitetun kielen jälkeen aikamme levinnein kommunikointikeino. Ne ovat visuaalisen todellisuuden tärkeimpiä representaatioita ja vuorovaikutuksen välineitä. Omistamamme valokuvat kertovat elämäkertamme visuaalisessa muodossa ja kuuluvat niihin harvoihin kuviin, joita ihmiset aikuisiässä tuottavat itse. (Ulkuniemi 2005, 15–16.)

Valokuvia on käytetty pitkään satunnaisesti osana hoitotyötä, mutta niiden järjestelmällinen hyödyntäminen on vasta rantautumassa Suomeen. Esimerkiksi valokuvaterapiaa, johon valokuvien hoidollinen käyttökin perustuu, alkoi yleistyä

vasta 1990-luvun loppupuolella. (Halkola 2009a, 13.) Näin ollen myöskään kottimaista tutkimusta aiheesta ei ole ehtinyt vielä kertyä kovin kattavasti.

Valokuvan hoidollinen käyttö edellyttää jonkinlaista käsitystä valokuvan terapeuttisuudesta ja kykyä hahmottaa, mikä valokuvissa potilasta mahdollisesti auttaa. Halkolan (2009a, 14) mukaan valokuvaterapian uranuurtaja Judy Weiser pitää valokuvien käyttöä terapeuttisessa kontekstissa keinona aktivoida ja prosessoida tunteita, ajatuksia ja kokemuksia. Sanattoman vuorovaikutuksen näkökulmasta voidaan puolestaan ajatella, että valokuvatyöskentely tarjoavaa mahdollisuuden visuaaliselle informaatiolle ja vuorovaikutussuhteiden emotionaaliseen syventämiseen, jotka vaikuttavat usein terapiaprosessiin suotuisasti (Halkola 2009b, 51).

Valokuvaterapiassa on käytössä monenlaisia menetelmiä, joita ovat

1. asiakkaan omaelämäkerrallisten valokuvien käyttäminen,
2. symbolisten, assosiativisten valokuvien käyttäminen ja
3. uusien valokuvien ottaminen ja niiden käyttö terapeuttisena välineenä sekä
4. valokuvaterapian menetelmien yhdistäminen muihin ilmaisullisiin menetelmiin kuten kuvataide-, musiikki- tai kirjallisuusterapian menetelmiin. (Halkola 2009a, 18.)

Yksinkertaisimmillaan valokuvaterapeuttinen työskentely voi olla emootioita herättävien kuvien valikoimista runsaasta kuvatarjonnasta ja niiden tarkastelua katsoen ja keskustellen (Halkola 2009b, 57). Vaikka hoitotyö ei olekaan varsinaista terapiaa, voidaan sen yhteydessä käyttää terapeuttista valokuvausta, joka on itseohjautuvaa, virallisen terapian ulkopuolella toteutettavaa itsetutkimusta ja taiteellista ilmaisua. Sosiaali-, kasvatus- ja terveysalalla valokuvat ovat olleet mukana ainakin ennaltaehkäisevässä, hoitavassa ja kuntouttavassa työssä. (Halkola 2009a, 14, 16.)

Hoidollisen valokuvatyöskentelyn lähtökohtina voidaan pitää luottamuksellisen suhteen rakentamista, voimavarakeskeisyyttä, aktiivista ja kiinnostunutta työtettä sekä jonkinlaista teknistä osaamista ja kuvanlukutaitoa (Halkola 2009a,

17). Valokuva aktivoi monia aisteja, minkä vuoksi sillä on kyky välittää voimakkaita henkilökohtaisia kokemuksia ja viestejä. Esimerkiksi henkilö, joka ei halua tulla kuvatuksi ehkä pelkää kuvaajan saavan hänestä vallan. (Ulkuniemi 2005, 49.) Vankeja kuvattaessa voi olla tarpeellista tiedostaa, että valokuvia on käytetty Suomessa rikollisten tunnistamistarkoituksiin 1880-luvulta lähtien (Tuori 2001, 97). Noista ajoista menetelmät ovat vielä kehittyneet ja kuvatuksi voi joutua periaatteessa missä tahansa, vaikkei olisi rikoksenteokoaikeissakaan.

Valokuvalla on sosiaalisia ja kulttuurisia ulottuvuuksia. Se rakentuu suhteessa aikaan, paikkaan ja toiseen eikä sitä voi irrottaa kontekstistaan. Kuvien merkitykset rakentuvat aina erilaisista kulttuurisista käytännöistä. (Hentinen 2009, 41; Laakso 2003, 413–414.) Ruumiin muisti ja erilaiset aistimukset saattavat aktivoitua valokuvien myötä, jolloin saattaa syntyä uudenlaisia yhteyksiä kehollisten, nonverbaalisten aistimusten ja tietoisien mielen välille (Hentinen 2009, 42).

Käytännön asiakastilanteissa valokuva saattaa olla hyödyllinen väline, koska se tarjoaa keskustelun vierelle konkreettisen objektin, jota voi katsoa ja koskettaa. Valokuva saattaa myös auttaa mielikuvien muistiin palauttamista. (Hentinen 2009, 39.)

Suomessa valokuvaterapeutista lähestymistapaa lienee hyödyntänyt näyttävimmän sosiaalikasvattaja ja valokuvaaja Miina Savolainen, joka kehitti 2000-luvun taitteessa voimaantumisen käsitteestä ammentavan voimauttavan valokuvauksen menetelmän työskennellessään lastenkodissa. Voimauttavassa valokuvauksessa pyritään ihmissuhteiden kohentamisen lisäksi hajanaisten, tunnepitoisten ja abstraktien asioiden selkeyttämiseen sekä yksilön ja yhteisön toiminnan tarkasteluun ja peilaamiseen. Menetelmässä hyödynnetään omakuvia, albumikuvia, arjen teemoja ja valokuvaustilanteen vuorovaikutusta itsetutkiskelun kanavoina. (Voimauttavan valokuvan menetelmä i.a.) Vaikka omassa työskentelyssäni on piirteitä Savolaisen menetelmästä, sitä ei voida silti kutsua voimauttavaksi valokuvaukseksi. Menetelmän ammatillinen käyttö vaatisi täydennyskoulutusta.

3.4 Arjen kuvaamisen erityisyys

Arki on jokapäiväistä, rutiininomaista, tuttua ja jaettua, mutta samanaikaisesti henkilökohtaista. Yhteiskunta säätelee arkeamme normeilla, aikatauluilla, velvollisuuksilla ja mahdollisuuksilla. Se antaa selkeyttä ja pysyvyyttä ja mahdollisesti ontologista turvallisuutta monimuotoisessa globaalissa maailmassa. (Jokinen 2005, 4; Routasalo 2004, 37.)

Vaikka kuvauskulttuuri näyttää digitaalisuuden yleistymisen myötä arkipäiväistyneen, valokuvat paljastavat edelleen asioita ja yksityiskohtia, joita ei välttämättä huomata todellisissa elämäntilanteissa. Käsipuhelinkameroiden ansiosta kuvaamisesta on tullut yhä henkilökohtaisempaa. Tästä huolimatta etenkin perhevalokuvissa tavallista arkea ei juuri kuvata ja kuvantekotavat heijastelevat paitsi historiallista ja kulttuurista aikakautta, myös kuvaajan senhetkisiä mieltymyksiä. Poseeraaminen ja kuvattavana olemisen kontrollointi saattavat kertoa siitä, että kuvattava haluaa tulla arvostetuksi. (Ulkuniemi 2005, 15, 21, 47, 55.)

Suomalaisten perhekuvista puuttuvat miltei kokonaan työhön ja kotitöihin liittyvät kuvat sekä monet sellaisetkin ihmiset, joiden kanssa ollaan päivittäin tekemisissä: postinjakajaa ja lasten opettajaa ei koeta kuvaamisen arvoiseksi mahdollisesti siksi, että heidän kanssaan ei asioida yleensä vapaaehtoisesti. Myöskään päivittäisiä rutiininomaisia ja arkisia tilanteita ei usein albumeista löydy elleivät ne ole humoristisia tai tavallisuudesta poikkeavia. Tietyt aiheet, kuten kuoleman, sairauden, epäonnistumisen, kriisien tai seksuaalisuuden kuvaaminen ovat edelleen tabuja. (Ulkuniemi 2005, 15, 121–124.)

Perhe- ja albumikuvia tarkastelemalla yksilö voi saada arvokkaita aineksia identiteettityöskentelyyn ja itsemäärittelyyn. Omia kuvia tutkiessaan voi alkaa kyseenalaistaa esimerkiksi tiettyjä elinympäristön antamia merkityksiä, ulkonäköihanteita ja käytäntöjä sekä havahtua miettimään, mitä oikeastaan haluaa edustaa. Kun kuvia katsotaan ilman siinä esiintyvien henkilöiden läsnäoloa, voidaan löytää uudenlaisia ja keskenään ristiriitaisiakin tarinoita, joita voidaan tulkitella ja jäsentää uudelleen. (Mäkiranta 2008, 165–166.)

4 PRODUKTIO

Ammattikorkeakouluopintoasetuksen mukaan opinnäytetyön tulee kehittää ja osoittaa opiskelijan valmiuksia soveltaa oman alansa ammatillisia tietoja ja taitoja käytännön asiantuntijatehtävissä. Diakonia-ammattikorkeakoulun opinnäytetyöprosessin tavoitteena on muun muassa tuottaa uusia käytäntöjä, toimintamalleja ja tuotteita. Toteutustapa voi olla myös luova, kuten tässä työssä. Yksi opinnäytetyön periaatteista on kasvattaa opiskelijan ammatillisen tiedon ja taidon muodostumista. (Kuokkanen, Kiviranta, Määttä & Ockenström 2010, 22–23.)

Diakonia-ammattikorkeakoulussa opinnäytetyön voi perinteisen tutkimuksen lisäksi toteuttaa myös kehittämispainotteisesti toiminnallisena opinnäytetyönä, jolloin lopputuotoksena on kehittämishanke tai tuotekehittely eli produktio. Varsinainen tuotos voi olla esimerkiksi mallinnettu ja tuotteistettu toimintakokonaisuus, joka voidaan siirtää toiseen toimintaympäristöön tai menetelmä. Tässä opinnäytetyössä kokeiltiin luovan hoidollisen menetelmän, eli tässä tapauksessa valokuvauksen, toimivuutta vapautuvien vankien arjen voimavarojen löytämisessä. Tässä tapauksessa produktiona ovat arjen voimavarojen valokuvaus vankien kanssa ja kuvista koottu näyttely. (Kuokkanen ym. 2010, 33–34.)

Toiminnallisessa opinnäytetyössä tavoitellaan ammatillisen käytännön toiminnan ohjeistamista, opastamista, toiminnan järjestämistä ja järjeistämistä (Vilkkä & Airaksinen 2003, 9). Produktio on tyypillisesti kertaluontoinen ja lyhytkestoinen prosessi, jonka tavoitteena on tuottaa jokin palvelu tai tuotos tietylle käyttäjäryhmälle ja kehittää siten käytännön toimintaa. Tuotekehittelyprosessi lähtee tuotteen tai palvelun suunnittelusta, jonka jälkeen valmiin tuotteen toteutusta kokeillaan käytännössä. Lopuksi arvioidaan tehdyn tuotteen onnistumista ja mahdollisesti markkinoidaan sitä eteenpäin. (Kuokkanen ym. 2010, 33–34.)

Tässä produktiossa olen pyrkinyt hahmottamaan vapautuvien vankien jo olemassa olevia arjen voimavaroja ja tuomaan niitä esille valokuvauksen avulla. Päädyin toiminnalliseen toteutustapaan, koska tutkimusongelmani oli käytän-

nönläheinen. Koska tiedossani ei ollut vapaana olevia vastaavia aiheita, suunnittelin sellaisen itse. Koetin löytää aiheen, joka palvelisi kohderyhmääni ja hyödyttäisi myös yhteistyötahojeni työntekijöitä.

4.1 Produktion esittely ja tavoitteet

Opinnäytetyöni on vapautuville ja vapautumassa oleville vangeille suunnattu valokuvausproduktio, jonka tavoitteena on

1. auttaa vapautuvia ja vapautuneita vankeja tunnistamaan ja nimeämään arjen voimavarojaan ja
2. esitellä heidän kanssaan työskenteleville luova hoidollinen menetelmä.

Vankien kokemusten keräämisessä käytin osallistuvaa havainnointia, jota pidetään osana käyttäjä- ja toimintakeskeistä kehittämistoimintaa. Vilkka (2007, 37–38) kirjoittaa, että havainnointi on tieteellisen tutkimuksen perusmetodi, jonka avulla kerätään havaintoja jotain asiaa tai ilmiötä tutkittaessa. Sitä käytetään erityisesti tutkimuksissa, joissa tarkastellaan yksittäisen ihmisen toimintaa ja hänen vuorovaikutusprosessejaan muiden kanssa. Myös tekstien, kuvien, esineiden, luonnon ja ympäristön havainnointi on yleistä.

Havainnointi voi olla tilanteesta riippuen joko ennalta jäsenneilyä ja tarkasti suunniteltua tai vapaata ja tutkimuskohteen toimintaan mukautunutta. Määrällisessä tutkimuksessa käytetään yleisemmin ennalta jäsenneilyä ja laadullisessa vapaata havainnointia. Vapaa havainnointi pyrkii selvittämään ilmiöön tai asiaan liittyviä sosiaalisia ja kulttuurisia merkityksiä, ja siitä käytetään myös termiä osallistuva havainnointi. (Vilkka 2007, 38, 40.)

Osallistuva havainnointi valikoitui tämän opinnäytetyön aineistonkeruumenetelmäksi ja havainnointitavaksi, koska se on monipuolinen tapa saada tietoa etenkin sellaisista ilmiöistä, joita on tutkittu niukasti. Se kytkee muita tutkimusmenetelmiä paremmin saadun tiedon kontekstiinsa, jolloin asiat nähdään niiden

omissa yhteyksissä. Osallistuva havainnointi muistuttaa läheisesti arkielämän havainnointia, jonka avulla ihminen hahmottaa ympäristöään, reagoi siihen ja pyrkii ymmärtämään näkemäänsä ja kokemaansa. Tutkimuksellisessa työssä osallistuva havainnointi keskittyy kuitenkin määrättyyn ilmiöön tai ongelmaan, josta halutaan saada tietoa. (Grönfors 2001, 124, 127–128.)

Tutkija toimii osallistuvassa havainnoinnissa tietyllä tavalla kaksoisroolissa: hän on sekä ilmiötä tai aihepiiriä havainnoiva tutkija että tutkimuskohteen toimintaan osallistuva ihminen. Havainnoinnin onnistumisen kannalta on olennaista, että tutkija pääsee sisälle tutkittavaan yhteisöön. Silloin tutkija toimii tietoa kerätessään dialogisessa vuorovaikutuksessa tutkittaviensa kanssa ja pääsee lähelle heitä sekä yksilöinä että osana yhteisöä. Elleivät tutkija ja tutkimuskohde tunne toisiaan entuudestaan, on perusteltua pyrkiä etsimään avainhenkilö, joka helpottaa osapuolten tutustumista toisiinsa. Mitä suljetummasta ryhmästä on kysymys, sitä tärkeämpi avainhenkilö on. (Grönfors 2001, 124–126, 133; Vilkkä 2007, 45.)

Tutkijan tärkein työväline on osallistuvassa havainnoinnissa oma persoona ja aistien lisäksi hän voi hyödyntää havainnoidessaan myös tunteitaan. Tutkijan tulisi pyrkiä olemaan oma itsensä ja käyttäytyä luontevasti, mutta tilanteen mukaisesti. Tutkijan ei siis tarvitse yrittää muuttua tutkittavien kaltaiseksi. Vaikka havainnoinnin ja osallistumisen intensiteetti vaihtelee yleensä prosessin aikana, siitä ei pidä hätkähtää. Havainnoitavat kohteet johdattelevat yleensä tutkijan osallistumiseen, kun kokevat sen sopivaksi. (Grönfors 2001, 126, 131, 133.)

Vilkkä (2007, 40) toteaa, että osallistuvaa havainnointia pidetään haastavana aineistonkeruutapana, koska havainnointitilanteissa saattaa tulla ilmi runsaasti informaatiota ja kaiken muistiin kirjaaminen voi olla vaikeaa. Tutkittavaan ilmiöön perehtyminen on tärkeää, jotta tutkija kykenee erottamaan kokonaisuuden kannalta olennaiset havainnot vähemmän merkityksellisistä, ja pystyy reagoimaan ainutlaatuisina ilmeneviin tilanteisiin. Usein on hyödyllistä osallistua tutkittavien toimintaan jo ennen varsinaisen havainnoinnin alkamista.

Havainnoinnissa on hyödyllistä käyttää erilaisia ennalta suunniteltuja muistiinpanotekniikoita, jotta merkinnät eivät jäisi pelkästään epäluotettavien mielikuvien tasolle (Toikko & Rantanen 2009, 145). Grönfors suosittelee sekä vuorovaiikutukseen että muihin olosuhdetekijöihin keskittyvien muistiinpanojen tekemistä (Grönfors 2001, 135). Itse kirjoitin vain yhtä opinnäytetyöpäiväkirjaa, mutta eri osat ovat erotettavissa siitä. Pysin kirjoittamaan muistiinpanoja välittömästi tapaamisten jälkeen ja joskus myös kesken kuvausten, jos paikalla oli vähän tutkittavia. Pysin keräämään havainnoistani tarkoituksenmukaiset ja vastaaman jokaisessa merkinnässäni kysymyksiin kuka teki, mitä teki, missä ja milloin. Kirjasin myös ylös arkisempia havaintojani ja tuntemuksiani.

4.2 Produktion toimintaympäristö

Valokuvausproduktioon osallistuvat vangit olivat varsin heterogeeninen joukko vapautumassa olevia tai jo vapautuneita vankeja. Yhteistyötahoinani olivat Kriminaalihuollon tukisäätiö ja Suomenlinnan vankilan Suova-toiminta. Kaikki hankkeeseen osallistuvat vangit pyrkivät päihteettömyyteen ja rikoksettomuuteen.

Redis on Kriminaalihuollon tukisäätiön (Krits) vertaistukitoimintaa. Vuonna 2001 perustettu tukisäätiö pyrkii edistämään vapautuvien vankien selviytymistä ja elämänhallintaa. Uusintarikollisuuden ja sen haittojen vähentäminen on tärkeä osa järjestön työtä. Redis on Kritsin vertaistukitoimintaa. Sen lisäksi säätiö tarjoaa tukiasumispalveluita ja asumispalveluohjausta, kriminaaliasiamestointia, nuorille miesvangeille suunnattua WOP-kuntoutusta ja ylläpitää Portti vapauteen -sivustoa. (Kriminaalihuollon tukisäätiö 2012.) Rediksellä on tehty taidepainotteista yhteistyötä Suomenlinnan avovankilan kanssa ainakin parin vuoden ajan. Valokuvausta oli ennen produktiotani käytetty Rediksellä työmenetelmänä aiemminkin muun muassa ”idearetkillä”.

Suova-toiminta on Invalidiliiton Järvenpään koulutuskeskuksen (IJKK) ammatilliseen peruskoulutukseen valmentavaa ja kuntouttavaa opetusta ja ohjausta, joka on suunnattu erityistä tukea tarvitseville, kuten vapautuville vangeille. Ope-

tuksesta vastaavat koulutuskeskuksen opettajat. Vapautuvien vankien Suova-toimintaa järjestetään Suomenlinnan vankilassa. Koulutuksen tavoitteena auttaa opiskelijaa työllistymään omalle koulutusalueelleen, saavuttaa jatko-opintokelpoisuus tai saa hankituksi parhaat mahdolliset perusvalmiudet yhteiskunnassa elämiseen ja osallistumiseen. (Suomenlinnan vankila i.a.; Invalidiliiton Järvenpään koulutuskeskus i.a.)

Suova-toiminnan lisäksi Suomenlinnan vankilassa on muitakin kuntouttavia toimintamuotoja. Vankeinhoitolaitos ja Helsingin kaupungin sosiaalivirasto kordinoivat Suomenlinnassa Kuntouttavaa vankityötä (KUVA), jonka tavoitteena on parantaa helsinkiläisten vankien yhteiskuntaan sijoittumista. Sen tarkoituksena on tarjota jatkoa vankilan päihdekuntoutukselle, työhön valmennukselle ja muulle selviytymismahdollisuuksia edistävälle toiminnalle. Lisäksi Suomenlinnan vankilassa on mahdollista opiskella rakennusalan ammattitutkinto sekä saada päihdekuntoutusta Matkalla muutokseen -ohjelman ja yksilötapaamisten kautta. (Suomenlinnan vankila i.a.)

Suomessa avovankilatoimintaa järjestetään tällä hetkellä 14 vankilassa. Avovankilatoiminta on työpainotteista ja vapautteen valmentavaa. Vankilat ovat profiloituneet eri ammattialoille, kuten metalli- ja metsäteollisuuteen tai rakennusten kunnostamiseen. Vangit maksavat oman ylläpitonsa työnteolla. Myös ammatillinen opiskelu ja muu kuntouttava toiminta on avovankilassa mahdollista. Avolaitokseen voidaan hyväksyä henkilö, jonka arvioidaan sopeutuvan vapaampiin olosuhteisiin ja jonka ei oleteta poistuvan laitoksen alueelta luvatta. Kaikissa avolaitosyksiköissä noudatetaan päihdetöntä linjaa. (Avolaitokset i.a.)

4.3 Produktion toteutus ja aikataulu

Opinnäytetyöni aiheen suunnittelu alkoi menetelmän ja asiakasryhmän valinnasta. Vangit olivat luonnollinen valinta, koska marginaaliryhmien kanssa työskentely on ollut yksi sairaanhoitajaopiskelujeni punaisista langoista. Valokuvaus puolestaan tuntui heti itselleni luontevalta, koska se on kuulunut harrastuksiini useamman vuoden ajan. Eniten menetelmän valintaan lienee tässä yhteydessä

kuitenkin vaikuttanut keväällä 2009 käymäni sosiaalikasvattaja Miina Savolaisen voimauttavan valokuvauksen kurssi ja siitä seurannut kiinnostus valokuvaterapeuttiseen työskentelyyn. Valokuvauksen käyttäminen kuntoutuksessa on ollut tuttua myös harjoittelupaikoista. Halusin saada kokemusta valokuvan hyödyntämisestä sairaanhoitajan työssä ja tutkia, olisiko sen käytöllä merkitystä vuorovaikutuksen tai muun kanssakäymisen kannalta.

Varsinainen opinnäytetyöprosessi käynnistyi keväällä 2012, jolloin olin vapaaehtoisena apuohjaajana Kriminaalihuollon tukisäätiön Redis-toiminnan käden-taitoryhmässä. Olin tiedustellut mahdollisia opinnäytetyön aiheita Kriminaali-huollon tukisäätiöltä jo aiemmin, mutta nyt aloin pohtia, millaista toimintaa he saattaisivat tarvita. Rediksen avainhenkilön kautta sain myös tiedon Suomalinnin Suova-ryhmästä, joka oli myös kiinnostunut valokuvaproduktiostani.

Aloin kerätä opinnäytetyöni taustamateriaalia keväällä 2012 ja jatkoin sitä myös kesän ja seuraavan syksyn ajan. Tutkimusluvut työlleni myönnettiin syys-lokakuussa, ja käytännön osuuden alkaessa olin noin kuukauden jäljessä tutkimussuunnitelmani mukaisesta aikataulusta.

Koska opinnäytetyöni käytännön osuus eteni Rediksellä ja Suovassa eri tavalla, kuvailen molemmat prosessit erikseen. Prosessin kuvauksessa käytetyt lainaukset ovat otteita opinnäytetyöpäiväkirjastani.

4.3.1 Opinnäytetyöprosessi Rediksellä

Opinnäytetyöprosessi Rediksen kanssa käynnistyi huhtikuussa 2012, jolloin kävin esittelemässä alustavan ideani heidän vastaavalle ohjaajalleen. Olin käynyt keskustelemassa valokuvausideoistani Rediksellä jo keväällä 2012 ja olimme hahmotelleet työni teoreettisia raameja. Prosessi eteni Rediksellä seuraavasti:

1) Aiheen esitleminen kohderyhmälle

Kävin esittelemässä alustavan ideani Rediksen asiakkaille syyskuussa ja kartoitin samalla, olisiko tällaiselle toiminnalle aitoa kiinnostusta ja tarvetta. Rediksen

avainhenkilö oli apuna tutustuessani heidän asiakkaisiinsa. Keskustelimme aiheen herättämistä tunteista ja koetimme löytää sanallisesti arjen voimavaroja. Tässä vaiheessa niitä tuntui löytyvän niukasti. Prosessin alkaessa koin itseni epävarmaksi, mikä näkyy myös oppimispäiväkirjassani:

Muutama asiakas ilmoittautui tänään mukaan valokuvausryhmään. Jouduin perustelemaan todella tarkasti työni idean, mikä on toisaalta hyvä asia, mutta herättää myös kysymyksen siitä, saanko kerättyä tarpeeksi kiinnostuneita. Yksi (vangeista) ilmoitti esimerkiksi erittäin suoraan, ettei usko minkäänlaiseen terapeutisuuteen. Miten saan tällaiset tapaukset motivoitua mukaan? --- Ehkä terapeuttisuus ei edes ole sitä, mitä työlläni haen? Jospa jatkossa puhuisin heille nimenomaan arjen voimavaroista? (Opinnäytetyöpäiväkirja 2013, 6.9.2012.)

Tutkimuslupien hakemisen venyminen johti siihen, että valokuvaaminen voitiin aloittaa vasta marraskuussa, vaikka alkuperäinen tarkoitus oli ajoittaa käytännön toteutus alkusyksyyn. Kun tutkimusluvut oli saatu Kriminaalihuollon tukisäätiöltä (19.9.2012), avovankilalta (8.10.2012) ja Rikosseuraamuslaitokselta (9.10.2012), osallistujat saivat saatekirjeen (LIITE 1) ja he allekirjoittivat lupakirjan (LIITE 2), joilla varmistettiin, että kaikille on selvää, missä he ovat mukana.

2) Kuvattavien teemojen hahmottaminen

Ennen kuvaamisen aloittamista kävin jokaisen osallistujan kanssa lyhyen yksilökeskustelun, jossa kartoitimme yhdessä heidän elämäntilannettaan yleisesti ja joidenkin kanssa myös jo syvemmillä tasolla. Vaikka muutamat osallistujista olivat minulle jo entuudestaan tuttuja, luottamuksen saaminen tuntui aluksi työläältä.

Monet (vangit) tuntuivat aluksi suhtautuvan minuun varauksellisesti, mutta kun kerroin jotain myös itsestäni ja mitä olen tekemässä, kommunikaatio alkoi toimia ja minusta vaikutti, että syntyi jonkinlainen luottamus. (Opinnäytetyöpäiväkirja 2013, 7.11.2012)

Keskusteluissa nousi esille muutamia selkeitä arjen voimavaroihin liittyviä teemoja, kuten ihmissuhteet, harrastukset ja luonto. Annoin osallistujille myös teh-

täväksi miettiä lisää heille merkityksellisiä voimavaroja sekä sitä, kuinka he haluaisivat, että niitä kuvattaisiin. Ehdotin muutamia Rediksen lähiympäristössä sijaitsevia kuvauspaikkoja ja ne saivat kannatusta. Sovimme myös yhteiset tapaamispäivät.

Ensimmäisestä kerrasta oppineena yritin puhua työstäni mahdollisimman konkreettisesti. Havaitsin, etteivät kaikki olleet ymmärtäneet, mikä työni idea oli. Päätin käyttää voimavarojen rinnalla termejä merkityksellinen, arvokas ja tärkeä, jotka vaikuttivat helpommin ymmärrettäviltä.

3) Tarinalliset tapaamiset

Tapasimme Rediksen ja avovankilan osallistujien kanssa viitenä keskiviikkoiltapäivänä 14.11., 21.11., 28.11., 5.12. ja 12.12. Näissä tapaamisissa suurin osa oli avovankeja, mutta jokaisella kerralla oli mukana myös muutamia Rediksen asiakkaita. Koska Suovan vierailu Rediksellä kesti kerrallaan vain kaksi tuntia, kuvasin heitä yleensä yhteisellä ajalla ja keskityin heidän lähdettyään Rediksen asiakkaisiin.

Yhteisissä tapaamisissa osallistujat tekivät yhdellä kerralla savitöitä. Huomasin käsillä tekemisen rauhoittavan selvästi varsinkin niitä, jotka ryhtyivät tekemään niitä. Samalla sain itse tilaisuuden havainnoida osallistujien työskentelyä. Kuvasin myös työskentelyä, koska se ei vaikuttanut häiritsevän ketään vakavammin.

Oli hienoa nähdä, kuinka monet intoutuivat muovailemaan savesta jotain. Keskittyminen oli käsin kosketeltavaa. Olin vaikuttunut siitä, kuinka hyvin he pystyivät keskittymään. Työt olivat taidokkaita ja persoonallisia. (Opinnäytetyöpäiväkirja 14.11.2012.)

Rediksen asiakkaita kuvatessa tuntui korostuvan tarinallisuus. Varsinkin aluksi kuvattavilla tuntui olevan pakottava tarve puhua ja samalla tunnustella, kuka olen ja mitä olen tekemässä. Jotkut osallistujista kertoivat koko elämäntarinansa, mikä oli minusta hieno luottamuksen osoitus. Todella monien ajatukset tuntuivat myös olevan tässä hetkessä ja jokapäiväisestä elämästä selviytymisessä. Pitkäjätköisen toiminnan ajattelu vaikutti olevan haasteellista. Pitkien kes-

kusteluiden pohjalta näytti syntyvän keskinäinen luottamus ja sellainen vuorovaikutus, jossa saattoi ehdottaa kuvausaiheita ja ottaa vastaan ehdotuksia.

Monilla vangeilla tuntuu olevan paljon tavoitteita ja haaveita tulevaisuuden varalle. On varmasti luonnollista, että halutaan auttaa myös muita, jos on itsellä ollut vaikeaa. Joidenkin kohdalla vain mietin, kuinka pitkä tie heillä mahtaa olla edessään, jos he aikovat todella saavuttaa sen, mistä haaveilevat. Kriminaaliryöstä tekeviltä vaaditaan pitkäjännitteisyyttä ja kykyä nähdä asiakkaan voimavarat ja selviytymismahdollisuudet silloinkin, kun hänellä on huonompi vaihe. (Opinnäytetyöpäiväkirja 21.11.2012.)

Koska kuvausaikojen sovittaminen osoittautui hankalaksi, jätin Redikselle yhden digikameran, jolla opinnäytetyöhöni osallistujat ja heidän ohjaajansa saivat kuvata heitä arjen voimaa antavissa toiminnoissa. Kävin opinnäytetyöprosessin aikana Rediksellä myös neljänä muuna ajankohtana seuraamassa valokuvauksen etenemistä ja kysymässä osallistujien tuntemuksia. Käytin paljon aikaa keskusteluun heidän valokuvauksesta vastaavan ohjaajansa kanssa ja sain informaatiota asiakkaiden kokemuksista ja toiveista.

4) Valmiiden kuvien heijastumat

Opinnäytetyöprosessiini osallistui loppujen lopuksi kahdeksan Rediksen asiakasta. Alkuperäinen ajatukseni oli kuvata enemmän myös itse, mutta mielestäni osallistujien itse ottamista kuvista välittyy jotain niin aitoa ja henkilökohtaista, etteivät he olisi välttämättä antaneet minun kuvata heitä siten näin lyhyen tuttavuuden jälkeen. Erityisesti läheisten ihmissuhteiden kuvaaminen vaikutti onnistuneen hyvin.

Rediksellä kuvaamista helpotti se, että kuvattavat saivat itse määritellä tunnistavuutensa. Monet halusivat kuitenkin kasvojensa näkyvän ja antoivat luvan laittaa kuviaan esille näyttelyyn. Näyttely koottiin nopeasti ja vastasin itse pitkälti käytännön järjestelyistä. Kuvasuurennoston teettäminen ei ollut niin yksinkertaista kuin olin kuvitellut ja koko loppuhuipennus oli kaatua teknisiin ongelmiin.

Kuvat ovat vihdoin valmiit! Suurennoksista tuli lopulta yllättävän hyviä, vaikka ne jouduttiinkin painamaan mustavalkoisina. Joidenkin kuvien pois jääminen jäi harmittamaan, mutta arvelen, että näyttelyssä ovat nyt mukana ne kuvat, joissa oli eniten sanomaa. (Opinnäytetyöpäiväkirja 11.12.2012.)

Keräsin palautetta suullisesti koko prosessin ajan, mutta varsinaisen kirjallisen osallistujapalautteen pyysin 12.12. pidetyssä valokuvanäyttelyssä (LIITE 3). Näyttelyyn osallistuminen oli vapaaehtoista. Rediksen asiakkaista kyselyyni vastasi vain kaksi.

4.3.2 Opinnäytetyöprosessi Suovassa

Suomenlinnan vankilan Suova-toiminta tuli mukaan opinnäytetyöhöni mutkan kautta. Tutustuin keväällä 2012 heidän opettajaansa, joka osoitti kiinnostusta aiheistani kohtaan. Suovan prosessi muotoutui ryhmälähtöisemmäksi kuin Rediksellä ja eteni seuraavasti:

1) *Uteliasta malttamattomuutta*

Kävin kertomassa opinnäytetyöideastani Suovassa elokuussa 2012. Suovan syyslukukausi oli juuri käynnistynyt eikä ryhmä ollut vielä täynnä. Paikalla oli vain kaksi vankia, mutta mielestäni oli hyvä asia, että ensimmäisessä tapaamisessamme oli vähemmän osanottajia. Ensimmäisessä vankilavierailussani riitti nimittäin muutenkin paljon sulateltavaa.

Vankila-alueelle meneminen oli monella tavalla jännittävää, mutta totuuden nimissä myös hieman pelottavaa. En tiennyt ollenkaan, mitä oli vastassa. Onneksi ilmapiiri oli yllättävän vapautunut ja koin, että minun oli helppo olla vankien kanssa. Vangit olivat todella uteliaita ja kiinnostuneita. Aistin kuitenkin (vangeissa) jonkinlaista malttamattomuutta. Ehkä se johtui siitä, ettei mikään ole vielä varmaa ennen kuin saan tutkimusluvan? (Opinnäytetyöpäiväkirja 29.8.2012.)

Tutkimuslupien hakeminen kesti kauemminkin kuin olin ajatellut. Ehdin käydä vielä toisenkin kerran Suomenlinnassa ennen niiden saamista. Uusia vankeja oli ehtinyt tulla sillä välin viisi lisää ja ryhmään tutustuminen oli aloitettava melkein alusta. Muuttuvat tilanteet lisäsivät epävarmuutta ja aistin aiemmin aloitta-neissa vangeissa kärsimättömyyttä.

Esitellessäni itseäni uusille vangeille aloin pelätä, etten saavuta-kaan heidän luottamustaan. Hetken ajan kyseenalaistin, voisinko tehdä koko produktia näiden ihmisten kanssa, ellen saavuta hei-dän luottamustaan. (Opinnäytetyöpäiväkirja 21.9.2012.)

Toisen tapaamisen lopulla vangit kertoivat kuitenkin itsestään myös henkilökoh-taisia asioita, ja olivat aidosti uteliaan ja innostuneen oloisia. Arvelen tämän joh-tuneen siitä, että pysyin uskollisena itselleni enkä yrittänyt esittää kokeneempaa kuin olin. Ensimmäiset tapaamiset tuntuivat henkisesti raskailta, ja olin oikeas-taan helpottunut, että Suovan toisen tutustumiskerran ja ensimmäisten kuvaus-ten välille tuli kuukauden tauko. Tutkimuslupia odottaessa oli aikaa pohtia työn teoriaosuutta ja käytännön järjestelyitä..

2) Yhteisöllisyyttä hellan äärellä

Saatuani tutkimusluvan aloitimme tiiviit kuvaukset. Kävin ottamassa Suomenlin-nassa kuvia viitenä päivänä, joiden lisäksi olin kuvaamassa heidän retkeään Luonnontieteellisessä museossa.

Vankien kuvaamisessa riitti haastetta. Vankeuslain mukaan vankia ei saa tun-nistaa kuvista, joten kuvasin useimmiten takaapäin ja siten, että kasvot eivät näkyneet. Otin kaikki avovankien kuvat itse, koska vankilan järjestyssäännöissä kielletään vangeilta kameran, videokameran ja muiden kuvaamisen mahdollis-tavien laitteiden, kuten kamerallisen puhelimen käyttö. Käytäntö perustuu van-keuslakiin. Myöskään vankilan ympäristössä ei saanut kuvata, joten otimme kuvia pääasiassa vankila-alueen ulkopuolella.

Kuinka voin kuvata ihmisen arjen voimavaroja, ellen voi todentaa häntä siinä ympäristössä, jossa hän elää? Voimavaroja kuvaavien symbolien löytäminen vaikuttaisi olevan yksi keino. Tänäkin kuvasin Suovassa ollessani ilmaisjakelulehden. Sen kuvaaminen voimavarana voi tuntua aluksi kaukaa haetulta, mutta onkin tärkeää ymmärtää sen takana olevia merkityksiä. Esimerkiksi näille ihmisille (vangeille) se on symbolinen esine, jonka äärelle he kokoontuvat päivittäin arvuuttelemaan ”päivän kysymyksiä”. Lehti voidaan siis nähdä eräänlaisena yhteisöllisyyden vertauskuvana, ja yhteisöllisyys näyttäisi olevan monelle merkittävä voimavara. (Opinnäytetyöpäiväkirja 14.11.2012.)

Sain erillisen luvan kuvata vankien ruuanlaittoa, kaupassa ja salilla käyntiä sekä muuta yhdessäoloa. Varsinkin ruuanlaitto osoittautui yhteisölliseksi toiminnaksi. Käsillä tekeminen näytti selvästi rauhoittavan. Vankien toimintaa sivusta katsoessaan saattoi kuvitella, että ruuanvalmistajina olivat ketkä tahansa. Arkipäiväisissä askareissa näkyivät inhimillisyys ja toisten huomioiminen.

3) *Vapauden huumaa ja sitoutumisvaikeuksia*

Kävin kuvaamassa avovankeja viitenä keskiviikko-iltapäivänä Rediksellä. Havaitsin, että näissä tapaamisissa avovangit olivat huomattavasti levottomampia kuin vankila-alueella. Mielenkiinto näytti suuntautuvan muuhun kuin kuvaamiseen.

Olin tämänpäiväisen tapaamisen jälkeen hieman lannistunut, koska ketään ei näyttänyt kiinnostavan kuvaaminen. Havainnoitavani viihtyivät lähinnä tietokoneella ja koin, että he menivät minua ikään kuin pakoon. Ryhmän sisällä saattoi olla meneillään jotain, mistä en ollut tietoinen. Redikselle oli myös tullut uusia harjoittelijoita, jotka ehkä vetivät osan vankien huomiosta puoleensa. (Opinnäytetyöpäiväkirja 28.11.2012.)

Olin hahmotellut, että noin puolet valokuvaamisesta tapahtuisi yhteistapaamisten aikana. Alusta asti näytti kuitenkin siltä, että Suovan ja Rediksen yhteisen ryhmän aikaansaaminen näistä lähtökohdista oli erittäin vaikeaa. Tiesin jo prosessiin ryhtyessäni, että osallistujien sitouttaminen näin pitkäkestoiseen toimintaan tulisi olemaan yksi suurimmista haasteista. Opin kuitenkin elämään epävarmuuden kanssa ja hyväksyin sen, että jokaisella kerralla paikalla oli erilainen

kokoonpano. Huomasin kuitenkin pian, ettei yhteistyötahojeni yhteisen prosessin syntyminen ollut välttämätöntä työni tavoitteiden toteutumisen kannalta, joten keskityin viemään loppuun kaksi erilaista valokuvaprosessia.

Viiden yhteistapaamisen aikana sain kolme seitsemästä houkuteltua kuvattaviksi. Vankilan säännöt olivat voimassa myös vankila-alueen ulkopuolella liikuttaessa, joten Redikselläkin kuvausalue oli rajattava tarkasti eikä kuvattavia saanut tunnistaa. Rediksellä otetuista kuvista välittyi kuitenkin teemoja, jotka eivät tulleet esille muissa kuvissa.

Yksi vangeista halusi, että ottaisimme kuvia alaspäin viettävällä kadulla ja kauppojen näyteikkunoiden edessä. Kuvissa näytti aivan sille kuin hän kävelisi kohti rotkoa tai seinää. Mielestäni niistä välittyi jonkinlainen ulkopuolisuus yhteiskunnasta. Samalla reissulla kuvasimme myös saunan, joka edusti kuvattaville arjen luksusta ja rentoutumista. (Opinnäytetyöpäiväkirja 14.11.2012.)

Ulkopuolisuuden teeman ja rentoutumistapojen lisäksi kuvasin yhtä vangeista metroasemalla ja läheisessä puistossa. Näihin paikkoihin liittyi hänen mukaansa paljon muistoja läheisistä ihmisistä sekä kokemuksia rauhoittumisesta ja hengellisestä heräämisestä, jonka vanki koki kannatelleen häntä vaikeina aikoina.

4) Sellien avautuminen

Kuvauksien loppupuolella anoin yhdeksi päiväksi luvan kuvata Suomenlinnan selleissä. Tämä vaikutti monella tapaa käännteentekevältä. Vaikka sellikuvia kertyi määrällisesti vähän, niistä välittyi mielestäni tietynlainen rauhallisuus ja ennen kaikkea arkisuus; juuri selleissähän vangit pitkälti aikaansa viettävät.

Se (selleissä kuvaaminen) tuntui eräänlaiselta henkisen rajan rikkomiselta. Huomaan saavuttaneeni aika usean vangin luottamuksen, koska niin moni pyysi minut selliinsä käymään. Tunsin itseni etuoikeutetuksi. Olin todennäköisesti harvinainen vieras, koska ulkopuolisia ei juuri päästetä selleihin. Monet vangit halusivat näyttää perheenjäsentensä kuvia. Siinä viimeistään palautui mieleen se, että vangitkin ovat perheellisiä ihmisiä ja he elävät erossa läheisistään. Se oli koskettavaa. (Opinnäytetyöpäiväkirja 30.11.2012.)

Siinä missä Rediksellä prosessi tuntui etenevän siten, että ensin keskusteltiin kunnolla ja sitten kuvattiin, Suovassa kaikki tuntui tapahtuvan toisin päin. Toki jonkinlaista avautumista henkilökohtaisemmista asioista oli jo alussa ja matkan varrellakin, mutta havaitsin sellin ovien avaamisen olevan jonkinlainen läpimurto havainnointini kannalta. Sellikuvausten jälkeen myös sairaanhoitajan roolini näytti saavan uuden ulottuvuuden ja kävimme hyvän keskustelun elämäntapoihin ja terveelliseen ravitsemukseen liittyen.

5) *Reflektointia*

Koska kuvien ottaminen sujui nopeammin kuin olin ajatellut, meillä oli kolmannella ja neljännellä Redis-tapaamiskerralla hyvin aikaa keskustella kuvien herättämistä ajatuksista ja valita niistä onnistuneimmat. Osallistujat refleктоivat prosessia omasta ja koko ryhmän näkökulmasta.

Prosessin päätteeksi teetin osallistujille heidän valitsemansa kuvat. Teetin myös valituista kuvista suurennokset, jotka koottiin viimeisellä tapaamiskerralla valokuvanäyttelyksi. Näyttelyn yhteydessä keräsin palautetta kirjallisesti osallistujilta ja myöhemmin lähetin osallistujien ohjaajille sähköpostin, jossa pyysin palautetta koko prosessista työntekijöiden näkökulmasta.

Näyttelyn järjestäminen oli jonkinlainen palkinto tehdystä työstä. Kun laitoimme yhdessä osallistujien kanssa kuvia seinille tuntui siltä, että tätä tehtiin todella yhdessä. Kaikki saatiin lopulta tehtyä aikataulussa ja erityisesti lämmitti se, että osallistujat vaikuttivat olevan tyytyväisiä heistä otettuihin kuviin. (Opinnäytetyöpäiväkirja 12.12.2012.)

4.4 Vankien kokemukset arjen voimavaroistaan

Opinnäytetyöprosessin aikana osallistujat nostivat useimmin voimavarakseen läheiset ihmissuhteet, kuten perheen, puolison, sukulaiset ja ystävät. Jos tällaisia kontakteja ei ollut, niiden tarve ja toive läheisestä vuorovaikutuksesta välittyi kuitenkin puheesta. Läheiseksi ja turvalliseksi ihmiseksi koettiin myös omat työntekijät ja palvelualan ammattilaiset.

Toinen usein esille tullut voimavara olivat arkielämän taidot, kuten ruuanlaitto, pyykinpesu ja esineiden korjaaminen. Kuvasin muun muassa Suovassa kotitalousryhmää. Arkielämän taidot tuntuivat liittyvän itsetunnon ja -arvostuksen vahvistumiseen ja sitä kautta yhteiskuntaan integroitumiseen. Käsillä tekemisellä näytti lisäksi olevan rauhoittava vaikutus.

Kolmantena voimavarojen ryhmänä olivat erilaiset harrastukset. Moni mainitsi musiikin kuuntelun tai jonkun soittimen soittamisen. Soittamiseen liitettiin terapeuttisia elementtejä; se koettiin rauhoittavana, stressiä lievittävänä ja masenusta ehkäisevänä. Liikunnan harrastaminen koettiin terveyttä ylläpitävänä ja jaksamista parantavana voimavarana. Muutama osallistujista kertoi harrastavansa lukemista ja pelaamista.

Neljäs voimavarojen ryhmä liittyi luontoon. Kaupunkiympäristössä puistot ja muu kasvillisuus koettiin virkistäväksi ja rauhoittaviksi. Lemmikit ja kaupungissa asuvat eläimet nähtiin asioina, joista haluttiin pitää huolta. Luonnontieteellisessä museossa vierailu vaikutti herättävän luontoon liittyviä muistoja lapsuudesta. Eläinten elämästä löytyi myös samastumiskohde valvontavangin olemiseen; sekä rengastettu lintu että elektroninen paikannin mukanaan kulkeva vanki ovat tarkkailun alla.

Viidentenä voimavarana olivat elämänhallinta ja siihen läheisesti liittyvä raittius tai siihen pyrkiminen. Toimintaan osallistujilla oli erilaisia päihdetaustoja ja he olivat eri tilanteissa kuntoutumisessaan. Omien havaintojeni mukaan vaikuttaisi siltä, että pitempään raittiina olleilla monet elämänhallintaan liittyvät asiat, kuten asuntoasiat ja taloudenpito olivat selkeämpiä ja paremmin kunnossa. Muutamat osallistujista olivat myös saaneet tukea elämänhallintaansa ja raitistumiseensa hengellisyydestä.

Kuudenneksi voimavaraksi nousivat yhteiskunnan positiivinen asenne, hyväksyntä ja toivo. Produktiossa mukana olleista vangeista moni suoritti ensimmäistä tuomiotaan ja heidän puheestaan kuvastui mielestäni enemmän toiveikkuutta kuin pitkän rikosuran tehneiltä. Vankilakonkareidenkin ajatuksista löysin silti paikoitellen vihjeitä siitä, että jokin positiivinen ele yhteiskunnan taholta oli saat-

tanut auttaa eteenpäin. Ensikertalaiset vaikuttivat viihtyvän paljon keskenään ja täten he saivat toisiltaan ainakin jonkinlaista hyväksyntää. Produktion aikana Suova-ryhmään tuli uusi opiskelija, joka otettiin havaintojeni mukaan hyvin vastaan.

4.5 Produktion arviointi

Toiminnallisia opinnäytetöitä arvioidessa tärkeintä on huomioida, kuinka asetetut tavoitteet on saavutettu. Kohderyhmältä ja muilta prosessiin osallistuneita pyydetty palaute antaa arvioinnille objektiivista ulottuvuutta. Palautteen avulla voidaan saada tietoa siitä, kuinka toimiva ja käyttökelpoinen idea on käytännössä ja onko se myös ammatillisesti merkittävä. (Vilkkä & Airaksinen 2003, 155, 157.) Koska tässä työssä oli kaksi kohderyhmää, vapautuvat vangit ja heidän kanssaan työskentelevät ammattilaiset, kokonaisuutta arvioitiin molempien osapuolten näkökulmasta.

4.5.1 Vankien kokemukset prosessista

Pyysin opinnäytetyöprosessin viimeisellä yhteisellä tapaamiskerralla mukana olleilta vangeilta palautetta lyhyen kyselylomakkeen avulla. Esitin kolme väitettä, joihin annettiin vastausvaihtoehtoja asteikolla 1–5.

1. Sain riittävästi tietoa työskentelystä sen alkaessa ja edetessä
2. Työskentely vastasi odotuksiani ja
3. Kuvia otettaessa toiveitani kuunneltiin riittävästi

Vastaajia oli yhdeksän, joista seitsemän oli Suovasta ja kaksi Redikseltä. Viisi osallistujaa jätti siis vastaamatta tai heitä ei enää tavoitettu prosessin loppuvaiheessa. Vastaajien mukaan hanke sai yleisarvosanaksi 4. Ainoastaan ”Kuvia otettaessa toiveitani kuunneltiin riittävästi” -kohdassa ilmeni selkeämpää hajontaa; yksi vastaajista antoi sille arvosanaksi 3 ja kolme vastaajaa 4.

Tavoitteenani oli auttaa vapautuvia ja vapautuneita vankeja tunnistamaan ja nimeämään arjen voimavarojaan. Saamani palautteen perusteella onnistuin tässä ainakin osittain. Kohderyhmältäni eli vangeilta saamani palaute oli positiivista – joskin on syytä kyseenalaistaa se, rohkaisiko lyhyt lomakekysely vastaamaan rehellisesti. Mikäli olisin halunnut selvittää perusteellisesti, mitä osallistujille jäi koko syksyn kestäneestä hankkeesta käteen, teemahaastattelu olisi voinut olla parempi valinta palautteen saamiseksi.

4.5.2 Työelämän yhteistyötahojen kokemukset prosessista

Opinnäytetyöni toisena tavoitteena oli esitellä vankien kanssa työskenteleville luova hoidollinen menetelmä, jota he voisivat jatkossakin hyödyntää työssään. Kaksi viikkoa opinnäytetyöprosessin käytännön osuuden päättymisen jälkeen kysyin sähköpostilla vapaamuotoista palautetta Rediksen ohjaajalta ja Suovan opettajalta. Molemmat tahot olivat tyytyväisiä produktion kokonaistoteutukseen.

Rediksen ohjaajan mielestä olin onnistunut saavuttamaan kuvattavien luottamuksen ja niistä välittyi persoonallinen näkemys. Prosessin aikana myös ohjaaja kertoi nähneensä asioita uudella tavalla asiakkaan näkökulmasta ja saaneensa onnistumisen kokemuksia esimerkiksi sellaisista kuvista, joissa oli sekä asiakkaita että ohjaajia. Hän koki saaneensa uusia ideoita työhönsä.

Suovan opettaja kertoi palautteessaan olleensa yllätynyt siitä, kuinka hyvin opiskelijoiden innostus säilyi loppuun asti ja kuinka vähän he vastustivat valokuvausta. Uuden elementin tuominen työskentelyyn aiheuttaa monesti hämmennystä. Vaikka vankien prosessin aikana esille tuomat voimavarat eivät Suovan opettajan mukaan olleet sinänsä yllättäviä, hän piti tällaista työskentelyä tärkeänä jatkumoiden rakentamisen ja pitkäkestoisen tavoitteellisen toiminnan harjoittelun kannalta. Itsestä otettuja kuvia katsoessa voi myös oivaltaa olevansa oman elämänsä subjekti ja vastuullinen omasta elämästään.

Rediksen ja Suovan yhteyshenkilöni antoivat positiivista palautetta ammatillisesta otteestani, sitoutumisesta ja persoonallisuudestani. Valokuvanäyttelyä

pidettiin onnistuneena, mutta joiltain osin se jäi viimeistelemättömäksi. Esimerkiksi kehysten laittaminen jäi viime tinkaankin ja työntekijät olisivat toivoneet, että osa kuvista olisi saatu väritulosteina. Produktioni kokonaisuus kuitenkin miellytti molempia yhteistyötahoja, koska he olivat kiinnostuneet yhteistyössä myös jatkossa ja arvelivat valokuvauksen jäävän jossain muodossa työskentelymuodoksi, josta olisi hyötyä myös jatkossa.

4.6 Produktio suhteessa aiempaan tietoon

Valokuvausta on käytetty sosiaali- ja terveysalalla erilaisissa konteksteissa varsinkin 2000-luvulta lähtien. Yhtenä syynä tähän lienee valokuvaterapeuttien menetelmien rantautuminen Suomeen. Suurin osa aiheesta tehdyistä opinnäytetöistä on kuitenkin tehty sosiaalialan näkökulmasta ja naisista.

Valokuvaa aiemmin hyödyntäneistä opinnäyte löytyy osittain samoja teemoja kuin omasta produktiostani. Esimerkiksi Heimosen (2012, 40) lastensuojelun omahoitajille laatimassa valokuvausoppaassa yhtenä keskeisenä käsitteenä on ihmisten osallistaminen valokuvauksen avulla. Valokuva voi sanattoman vuorovaikutuksen kautta tuoda hoitajan ja asiakkaan työskentelyyn uusia sanallisia elementtejä. Näin hoidettava voi kasvaa vastuulliseksi toimijaksi omassa elämässään. Oma produktioni näyttäisi havaintojeni ja saamani palautteen perusteella vahvistavan tätä väitettä.

Vapautuvista vangeista monet ovat päihdekuntoutujia ja osalla on myös lapsia. Isän rooliin asettuminen voi päihderiippuvuuden vuoksi olla erittäin haastavaa ja vaikuttaa miesten kykyyn toimia isän roolissa, kuten Lehikoisen (2012, 57–58) valokuvausta menetelmänä hyödyntävästä opinnäytetyöstä ilmenee. Päihdehistoria näyttäisi vaikuttavan isyyden kokemukseen vielä pitkään raitistumisen jälkeen. Isyys voi silti olla merkittävä voimavara ja motivaation lähde toipumisprosessissa. Lehikoisen haastattelemat miehet korostivat kuitenkin varhaisen tuen saamisen merkitystä, jotta perheen tilanne ei pääsisi kriisiytymään.

Opinnäytetyöprosessini aikana esille tulleet vapautuvien vankien voimavarat ovat pitkälti yhteneväiset Kiiverin ja Hännikäinen-Uutelan (2009, 300–304) tapaustutkimuksen kanssa. Voimaantumista tukevia persoonallisuudenpiireitä,

kuten päämäärätietoisuutta, vahvaa tahtotilaa ja kykyä identiteettityöhön oli kyl-
lä havaittavissa muutamissa tilanteissa, mutta näin lyhyt ajanjakso on mielestä-
ni liian lyhyt niiden arvioimiseen. Jotkut Kiiverin ja Hännikäinen-Uutelan tutki-
muksessa esiintyneistä voimavaroista, kuten avovankilan voimauttava konteksti
ja nopea työhön sijoittuminen, näyttäytyivät mahdollisesti taustalla, mutta ne
eivät vain tässä hankkeessa nousseet pinnalle. Vaikuttaisi myös siltä, että
omassa hankkeessani ihmissuhteiden merkitys nousi enemmän esille kuin ta-
paustutkimuksessa, sillä lähes kaikki osallistujat toivat ne esille, vaikka eivät
olisikaan tuoneet keskusteluun muita voimavaravaihtoehtoja.

5 POHDINTA

Syrjäytyneiden ihmisten kohtaaminen on sairaanhoitajan työn arkipäivää monella sektorilla. Asiakkaiden ja potilaiden elämäntilanteet ovat yhä monimutkaisempia ja vaativat entistä varhaisempaa puuttumista. Syrjäytymisen mekanismien tunteminen onkin nykyisin yksi sairaanhoitajan työkaluista, mutta sen lisäksi tulisi pystyä tarjoamaan sitä, mitä ihminen aidosti tarvitsee.

Potilaan tarpeisiin vastaaminen voi olla välillä haastavaa, koska paitsi että sairaanhoitaja on usein vastuussa laajoista kokonaisuuksista, hänellä tulisi myös olla eksaktia tietoa tietyistä asioista ja ilmiöistä. Sekään ei välttämättä riitä. Esimerkiksi mielenterveystyössä tarvitaan eläytymistä, herkkyyttä ja toisaalta rajojen asettamista. Ellei hoitaja uskalla heittäytyä vuorovaikutukseen potilaan kohdatessaan, hoitosuhde jää usein pintapuoliseksi. Potilaan kohtaaminen on hoitotyötä siinä missä suonyhteyden avaaminen.

Sairaanhoitajan työhön kuuluu kliinisten toimenpiteiden lisäksi ihmisten kohtaamista. Hoitaja voi olla ainoa tai ensimmäinen ihminen, jolle potilas avautuu jostakin mieltään painaneesta asiasta. Arvostava, läsnä oleva kuunteleminen ja ajan antaminen kiireenkin keskellä voivat olla osoituksena siitä, että toinen ihminen on arvokas ja tärkeä. Ihmisarvoinen kohtelu on jokaisen potilaan perusoikeus. Potilaan kokonaistilanteen huomioiminen ja hänen mielipiteidensä kunnioittaminen tuottaa onnistumisen kokemuksia ja estää vallankäyttöasetelmien syntymisen. Pitkällä tähtäimellä tällainen toiminta tuottaa myös taloudellisia tuloksia, koska avun saaneesta potilaasta tulee todennäköisemmin osallistuva yhteiskunnan jäsen.

5.1 Eettisyys

Tutkimukselliseen työhön liittyy aina eettisiä kysymyksiä. Vaikka tämä opinnäytetyö ei olekaan varsinainen tutkimus, lopputulosta on kuitenkin tarkasteltava tutkimuseettisiin kysymyksiin ja hyvään tieteelliseen käytäntöön nojaten.

Tutkimustyön eettistä toteutumista voidaan arvioida tieteen sisäisestä etiikasta ja tutkimuksen kohteen etiikasta käsin. Tieteen sisäisellä etiikalla viitataan niihin kysymyksiin, jotka nousevat esille tutkimuksen suorittamisen eri vaiheissa, kun taas tutkimuksen kohteen etiikka käsittelee tutkimuskohteeseen liittyviä eettisiä kysymyksiä. (Louhiala & Launis 2009, 200.)

Eettisyyteen kuuluu kriittisyys vallitsevia käytäntöjä ja tarjottuja tietoja kohtaan. Eettinen asenne heijastuu myös siihen, miten työn aihe valitaan, miten prosessista ja tuloksista puhutaan ja miten tuloksia sovelletaan. Aiheen ja metodin valintaan, työskentelyyn, julkaisemiseen ja soveltamiseen liittyy niin ikään eettisiä kysymyksiä. (Kuokkanen ym. 2010, 11.)

Opinnäytetyöprosessin alkaessa osallistujat saivat saatekirjeen (Liite 1), jossa sitouduin tuhoamaan prosessin päätyttyä kaikki otetut valokuvat sekä haastatelluista ja osallistuvasta havainnoinnista kertyneen materiaalin. Osallistujien tiedot ja nimet luvattiin pitää salaisina koko prosessin ajan. Luettuaan saatekirjeen osallistujat allekirjoittivat lupakirjan (Liite 2), jossa sitoutuivat osallistumaan ainakin yhteen ryhmätapaamiseen sekä antamaan palautetta. Tutkimustyössä tällaisten sopimusten ja lupauksien avulla pyritään lisäämään luottamuksellisuutta. Tällöin aineistoa tulee myös käyttää sovitulla tavalla. (Kuula 2006, 88, 90.) Toimin koko prosessin ajan näiden lupaamieni periaatteiden mukaan.

Tutkimuksellista työtä tehtäessä on eettistä pyrkiä kunnioittamaan jokaisen tutkittavan ihmiselämää, ihmisarvoa ja itsemääräämisoikeutta. Hoitamisen periaate puolestaan sisältää vaatimuksen tehdä hyvää ja välttää pahaa. Uutta tietoa etsittäessä tämä ei välttämättä aina ole yksiselitteistä, sillä lopputulosta ei voida tarkasti ennakoida. (Louhiala & Launis 2009, 203–204.) Erityisesti vapaamuotoisempi tiedonhankintatapa, jollaista myös tässä työssä on käytetty, asettaa tutkijalle suuren moraalisen vastuun tutkimuseettisten kysymysten ja tutkittaville mahdollisesti aiheutuvien seurauksien ratkaisemisesta (KvaliMOTV 2011).

Hoitotyön etiikassa puhutaan usein haavoittuvuudesta ja avoimuudesta, jotka liittyvät eksistentiaalistien mukaan autenttiseen elämään. Sillä viitataan aitouteen,

sitoutumiseen, valintojen tekemiseen sekä henkilökohtaisen vastuun ottamiseen omista valinnoista. Lisäksi autenttiseen elämään liittyy kyky avoimiin ja aitoihin ihmissuhteisiin (Sarvimäki & Stenbock-Hult 2009, 15.) Opinnäytetyöprosessin aikana nämä teemat tulivat erittäin lähelle ja jouduin miettimään, kuinka lähelle olen valmis menemään ja missä toisaalta menevät oman yksityisyyteni rajat. Koin kuitenkin, että ilman todellista pyrkimystä aitoon läsnäoloon ja kohtaamiseen en olisi saavuttanut kuvattavien luottamusta. Yksityisyyden verhon raottamisella näytti olevan lähes maagisia vaikutuksia; kun pääsin kuvaamaan sellisiin, tapahtui joidenkin vankien kohdalla todellinen läpimurto.

5.2 Luotettavuus

Tutkimuksellisessa työssä tulee pohtia saatujen tuloksien tai tässä tapauksessa kokemusten luotettavuutta. Koska käytin produktiossani osallistuvaa havainnointia, joka on laadullinen tutkimusmenetelmä, arvioin työn luotettavuutta laadullisesta kontekstista käsin.

Laadullisessa tutkimuksessa lopputuloksen luotettavuuden arvioinnin kohteena on itse tutkija ja hänen toimintansa prosessin aikana. (Eskola & Suoranta 1998, 211.) Vapautuvien vankien kanssa toteutettava valokuvatyöskentely tuntui mielekkäältä, koska aihetta oli tutkittu vähän ja koin tämän väestöryhmän voimavarojen löytämisen ja syrjäytymisen ehkäisyn tärkeänä. Prosessin alkaessa ajattelin, että ryhmässä tapahtuva toiminta tuottaisi aidompia ja arkisempia kuvaustilanteita. Myöhemmin kuitenkin osoittautui, että osallistujat heittäytyivät mukaan enemmän yksilökeskusteluissa ja -kuvaustilanteissa. Suuremmassa ryhmässä oleminen oli useimmille osallistujille vaikeaa. Kuten Suovan opettaja omassa palautteessaan totesi, pitkäkestoiseen toimintaan sitoutuminen on monesti vangeille vaikeaa. Voisi siis ajatella, että tällainen pitkäkestoinen valokuvaustoiminta opettaa pitkäjännitteisyyttä ja muita hyödyllisiä taitoja, joita tarvitaan siviilissä.

Luotettavuuden mittarina käytetään myös objektiivisuutta ja totuutta. Laadullisen tutkimuksen näkökulmasta olennaisia objektiivisuutta käsitteleviä näkökulmia tarjoavat konsensusukseen ja pragmaattiseen totuusteoriaan nojaavat näkemyk-

set. Pragmaattinen totuusteoria korostaa tiedon käytännöllisiä seurauksia ja uskoo väitteeseen sen hyödyllisyyden mukaan. Konsensukseen perustuvassa teoriassa taas ajatellaan, että ihmiset luovat totuuden yhteisymmärryksessä. (Tuomi & Sarajärvi 2006, 131–132.) Produktioni toimivuus ja hyödyllisyys tulivatkin vastaan moneen otteeseen opinnäytetyöprosessin aikana. Yksilöiden kuvaaminen vaikutti tuottavan enemmän materiaalia kuin ryhmätapaamiset ja olevan hyödyllisempää sekä havainnointini että voimavarojen tunnistamisen kannalta. Koska tiesin, että sekä Rediksellä että Suovassa oli käytetty valokuvausta aiemminkin, mietin myös, mitä uutta tällaisen menetelmän käyttö voisi tarjota. Matkan varrella osoittautui, että osa ideoistani, kuten Suomenlinnan tiettyjen kohteiden kuvaaminen, oli jo käytetty, mutta toisaalta en voinut tietää, missä kaikkialla he olivat käyneet. Vankien keskuudessa vaikutti kuitenkin vallitsevan konsensus siitä, että production tekeminen oli mieluista ja siinä jaksettiin olla mukana loppuun asti.

Produktin osallistujat valikoituivat Suovan ja Rediksen avainhenkilöiden kautta. Suovasta osallistuivat kaikki sillä hetkellä ryhmään kuuluneet, mutta Rediksellä avainhenkilöni kysyi heidän asiakkailtaan, ketkä olisivat kiinnostuneita tällaisesta toiminnasta. Osallistujia oli yhteensä 14, joista kahdeksan oli Suovasta ja kuusi Redikseltä. Suhteeni osallistujiin oli aluksi etäinen, mutta luottamuksen synnyttyä kävimme myös henkilökohtaisia keskusteluita.

Objektiivisuutta tarkasteltaessa on myös aiheellista erottaa toisistaan luotettavuus ja puolueettomuus. Tutkijan puolueettomuutta tarkasteltaessa tulee miettiä, tulkitseeko tutkija tutkimuskohteen tuottamia asioita tutkittavasta vai omista lähtökohdistaan käsin. Tähän saattavat vaikuttaa esimerkiksi tutkijan sukupuoli, ikä, uskonto, poliittinen asenne, kansalaisuus tai virka-asema. (Tuomi & Sarajärvi 2006, 133.) Tiedostin jo production varhaisessa vaiheessa, että tulen erilaisesta maailmasta kuin tutkittavani: olen nuori nainen, käyn töissä ja opin. Kaikki kuvattavani olivat miehiä, joista moni oli jättänyt opiskelun kesken. Työsuhteet olivat olleet useimmilla lyhyitä. Vaikka pyrin tasavertaiseen kohtamiseen, en voi koskaan olla varma, vaikuttivatko esimerkiksi ikäni ja sukupuoleni production kulkuun. Itse koin, että kohtaamisemme olivat tasavertaisia.

Opinnäytetyöprosessi käynnistyi toukokuussa 2012 ja päättyi saman vuoden joulukuussa. Aiheen varmistuminen, taustamateriaalin keruu, järjestelyt ja tiedonkeruu tapahtuivat siis varsin lyhyessä ajassa. Vankien voimavarat hahmotuivat matkan varrella yksilökeskusteluiden ja kuvauksien ottamisen aikana. Kuvauksen päätyttyä kävimme vielä kaikkien kuvat läpi, jolloin syntyi vielä monia oivalluksia. Aineiston ryhmittely tapahtui ennen valokuvanäyttelyn pystyttämistä.

Prosessin aikana mietin moneen otteeseen, millainen siitä olisi tullut, jos aikaa ja resursseja olisi ollut enemmän. Kohderyhmäni kannalta saattoi kuitenkin olla parasta, että prosessi oli suhteellisen lyhyt, koska heidän oli näin helpompi sitoutua siihen. Tiivistä työskentelyä voi perustella myös sillä, että opintoni olivat loppusuoralla ja aikatauluni olivat joustavat.

Opinnäytetyöprosessissa esiin tulleiden voimavarakokemusten luotettavuutta olisi parantanut se, että osallistuvan havainnoinnin lisäksi olisi käytetty myös muita aineistonkeruumenetelmiä. Kuten Tuomi ja Sarajarvi (2006, 83) toteavat, havainnointi on kuitenkin jo yksistään suuritöinen menetelmä. Omat resurssini eivät olisi tässä tilanteessa riittäneet useamman tiedonhankintamenetelmän käyttöön eikä se olisi välttämättä ollut ammattikorkeakoulutasoisessa työssä tarkoituksenmukaistakaan.

5.3 Oma prosessin arviointi

Produktini ideana oli tarjota vangeille ja heidän kanssaan työskenteleville sosi-aali- ja terveysalan ammattilaisille luova työkalu arjen voimavarojen tunnustamiseen ja nimeämiseen. Opinnäytetyöprosessin päätteeksi voidaankin arvioida, kuinka idea ja toteutustapa toimivat tässä kontekstissa ja mitä olisi mahdollisesti voinut tehdä toisin.

Opinnäytetyön tekeminen oli kokonaisuudessaan aikaa vievä ja haastava prosessi. Aiheeni osoittautui ajankohtaiseksi ja kiinnostavaksi. Tiedon etsiminen luovuudesta ja marginaaliryhmään kuuluvista ihmisistä sekä uusien toimintata-

pojen kartoittaminen oli haastavaa, innostavaa ja palkitsevaa. Pääsin tekemään sitä, mistä pidän ja missä haluan kehittyä lisää.

Aikataulun suunnitteleminen ja yhteydenpito yhteistyötahojen kanssa veivät yllättävän suuren siivun ajastani. Työn toteutustapa muotoutui lopullisesti vasta loppusyksystä ja monien epävarmuustekijöiden, kuten tutkimuslupien saamisen ja riittävän osallistujamäärän hankkimisen kanssa eläminen opetti paineensietoa. Yksikään kuvauskerta ei ollut samanlainen ja ennen jokaista tapaamista ilmassa oli pientä jännitystä siitä, ketä tulee paikalle vai tuleeko ketään. Uskon, että juuri tällaisissa yllättävissä tilanteissa rauhallisuus ja aitous sekä asioiden ottaminen sellaisina kuin ne tulevat, piti paletin kasassa.

Vankien kuvausprosessin aikana jouduin miettimään jatkuvasti, kuinka saisin otettua sisällöltään ja tunnelmaltaan onnistuneita kuvia siten, ettei kuvattavien henkilöllisyys paljastuisi. Päädyin kokeilemaan erilaisia ratkaisuja valojen, sommittelun, värien ja erilaisten pintojen avulla, ja osa niistä sai myös kuvattavien hyväksynnän. Yhteistyömme oli mielestäni pääosin dialogista, mutta ajoittain jouduin asettamaan kuvattaville rajoja ja palauttamaan sekä osallistujien että omat ajatukseni siihen, mitä oltiin tekemässä ja miksi. Jouduin myös kieltäytymään joidenkin asioiden kuvaamisesta, koska tutkimusluvut rajasivat työskentelyäni monelta osin.

Opinnäytetyön tekeminen nosti myös pintaan riittämättömyyden tunteita. Luottamuksen saavuttaminen vaati paljon pohdiskelua, rohkeutta ja keskustelua marginaaliryhmien kanssa työtä tekevien kanssa. Välillä tuntui, että yhteyden saaminen vankeihin oli kertakaikkisen hankalaa ja epäilin, saisinko osallistuvan havainnoinnin avulla riittävästi tarvitsemaani tietoa. Nämä tuntemukset välittyivät myös opinnäytetyöpäiväkirjani lehdille:

En oikein tiedä miten heitä (vankeja) lähestyisin. Ei ole oikeastaan ihmekään, että se tuntuu vaikealta. En tiedä heidän tuomiostaan mitään, mutta on kai luonnollistakin että vähän pelkään, koska monilla on varmasti rankka tausta. Eivät sellaiset ongelmat hetkessä ratkea. Tavoitteenani voisikin olla, että olisin saatavilla ja läsnä. En tahdo tuputtaa seuraani, koska jo se, että kuvaan

koko ajan heidän elämäänsä saattaa ärsyttää ja tuntua häiritsevältä. (Opinnäytetyöpäiväkirja 16.11.2012.)

Lohdutukseksi sain viimeisessä tapaamisessa eräältä vangilta spontaanin palautteen siitä, että olin hänen mielestään onnistunut kuvaamaan heidän arkeaan siten, ettei sitä edes huomannut. Kukaan ei missään vaiheessa ainakaan suoraan antanut ymmärtää, että olemassaoloni tai valokuvaaminen olisi jotenkin häirinnyt, mutta on hyvä olla myös kriittinen sen suhteen. Negatiivista palautetta ei ole aina helppoa ilmaista ääneen.

Produktion tekemiseen kuului haasteiden lisäksi paljon hyviä ja antoisia hetkiä. Etenkin niissä tilanteissa, joissa onnistuin saamaan johonkin osallistujista sopivan kontaktin, opin ymmärtämään esimerkiksi ulkopuolisuuden ja toiseuden kokemuksia sekä syitä, jotka olivat johtaneet siihen pisteeseen. Joskus riitti se, että oli vain saatavilla ja kuunteli; toisella kerralla ehto luottamuksen ja vuorovaikutuksen syntymiselle saattoi olla henkilön elämäntarinan kuunteleminen. Juuri sitä kai osallistuva havainnointikin parhaillaan on, että kävellään sillä rajalla, jossa uskalletaan olla aitoja.

5.4 Ammatillinen kasvu prosessin aikana

Erilaisten verkostojen hallitseminen ja konsultointi ovat yhä useammalla hoitotyön kentällä arkipäivää, joten sairaanhoitajaltakin edellytetään hoitotyön asiantuntijana kykyä toimia itsenäisesti ja tehdä päätöksiä. Hoitotyön arjessa on oltava joustava ja empaattinen, ja pyrittävä kohtelemaan kaikkia ihmisiä tasavertaisesti. Tavoitteisiin pääseminen ei aina ole helppoa ja on opittava tulemaan toimeen myös epävarmuuden ja keskeneräisyyden kanssa.

Sairaanhoitajan työ on usein sairauskeskeistä. Hoitoa saavilla ihmisillä on kuitenkin myös esteettisiä ja kulttuurisia tarpeita, jotka ansaitsevat tulla huomioituksi. Taide ole arjen vastakohta, vaan auttaa parhaassa tapauksessa ihmistä oivaltamaan itse elämässään olevat voimavarat ja kohtaamaan asioita, jotka

saattavat olla muutoksen esteinä. Luovat menetelmät voivat täten ylläpitää positiivista mielenterveyttä ja terapeuttisesti.

Opinnäytetyöprosessi vahvisti niitä ammatillisia linjoja, joita pitkin olen koko sairaanhoitajakoulutuksen ajan kulkenut. Yhteiskunnallinen lähestymistapa on tuntunut itselleni ominaisimmalta tavalta toimia hoitoalalla. Toiveenani on jatkossakin työskennellä syrjäytymiseen liittyvien teemojen ja matalan kynnyksen palveluiden ja toivottavasti myös taiteen ja kulttuurin parissa. Opinnäytetyön tekeminen osoitti itselleni, että luovien elementtien mukaan tuominen hoitotyöhön on pitkälti asennekysymys.

5.5 Jatkotutkimusehdotukset

Vapautuvien vankien arjen voimavaroja on tutkittu niukasti. Produktioni aikana saadut kokemukset voivatkin olla yhtenä lähtökohtana seuraaville aiheesta tehtäville tutkimuksille tai toiminnallisille ratkaisuille. Ennen opinnäytetyöprosessia ja sen aikana sain muutamia jatkotutkimusideoita, joita voisi hyödyntää jatkossa. Saamieni kokemusten valossa näyttäisi siltä, että tämän tyyppinen työskentely saattaa toimia paremmin yksilöiden kanssa työskennellessä kuin ryhmässä. Vankien kanssa voisi myös kokeilla kuvakollaasien tekoa tai arjen ”pysäytyskuvien” ottamista.

LÄHTEET

- Aalto, Saara 2007. Luovuusterapiat hoitomuotona. Teoksessa Marjatta Bardy, Riikka Haapalainen, Merja Isotalo & Pekka Korhonen (toim.) Taide keskellä elämää. Keuruu: Otava, 173–178.
- Ahonen-Eerikäinen, Heidi 1994. Johdanto: Psykososiaalinen työ. Terapeuttinen taide. Teoksessa Heidi Ahonen-Eerikäinen (toim.) Taide psykososiaalisen työn välineenä. Pohjois-Karjalan ammattikorkeakoulun julkaisuja. B: Selosteita ja opetusmateriaaleja, 2. Joensuu: Pohjois-Karjalan ammattikorkeakoulu, 9–16.
- Andreev, Taina & Salomaa, Varpu 2005. Kokemista ja kuvitusta - luovat ja toiminnalliset menetelmät vanhustyössä. Teoksessa Eija Noppari ja Paula Koistinen. Laatus vanhustyöhön. Helsinki: Tammi.
- Aro, Anne 2006. Kaltareiden ulkopuolella. Rikoksettoman elämän mahdollistavia tekijöitä. Opinnäytetyö. Lahti: Lahden ammattikorkeakoulu. Viitattu 3.9.2012. Saatavissa <http://publications.theseus.fi/bitstream/handle/10024/11772/2006-12-18-04.pdf?sequence=1>
- Avolaitokset i.a. Viitattu 17.2.2013. Saatavissa <http://www.rikosseuraamus.fi/15885.htm>
- Blomster, Peter; Lindenberg, Henrik; Muiluvuori, Marja-Liisa; Salo, Irja & Tyni, Sasu 2010. Rikosseuraamuslaitoksen tilastoja 2010. Viitattu 20.2.2013. Saatavissa http://www.rikosseuraamus.fi/uploads/2x3lrv87_1.pdf
- Blomqvist, Lisbeth 2004. Taide-elämyksen merkitys terveydelle. Teoksessa Kaisu Pitkälä, Pirkko Routasalo & Lisbeth Blomqvist (toim.). Taide ja virikeryhmät psykososiaalisena tukena. Helsinki: Gummerus, 23–30.
- Clements, Paul 2004. The Rehabilitative Role of Arts Education in Prison: Accommodation or Enlightenment? International Journal of Art & Design Education. May2004, Vol. 23 Issue 2, p169-178. 10p. DOI: 10.1111/j.1476-8070.2004.00395.x. Viitattu 13.11.2012. Luettu Nelli-portaalin kautta.

- Eskola, Kaarina 1998. Taiteen merkityksellistämä elämä. Teoksessa Marjatta Bardy (toim.) Taide tiedon lähteenä. Jyväskylä: Atena.
- Eskola, Jari & Suoranta, Juha 1998. Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Tamere: Vastapaino.
- Granfelt, Riitta 2010. Syrjäytymisestä vapaaksi vankilassa? Psykososiaalisen työn merkitys vankien elämässä. Teoksessa Terhi Laine, Susanna Hyväri & Päivi Vuokila-Oikkonen (toim.) Syrjäytymistä vastaan sosiaali- ja terveysalalla. Helsinki: Tammi, 131–146.
- Granfelt, Riitta 1998. Kertomuksia naisten kodittomuudesta. Helsinki: SKS.
- Grönfors, Martti 2001. Havaintojen teko aineistonkeräyksen menetelmänä. Teoksessa Juhani Aaltola & Raine Valli (toim.) Ikkunoita tutkimusmetodeihin 1. Metodien valinta ja aineistonkeruu: virikkeitä aloittelevalle tutkijalle, 124–143. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Gubrium, Jaber F. & Holstein, James A. 2001. Introduction: Trying times, troubled times. Teoksessa Jaber F. Gubrium & James A. Holstein. Institutional selves: troubled identities in postmodern world. New York: Oxford University Press, 1–20. Viitattu 19.11.2012. Helka-verkkoaineisto.
- Halkola, Ulla 2009a. Mitä valokuvaterapia on? Teoksessa Ulla Halkola, Lauri Mannermaa, Tarja Koffert & Leena Koulu (toim.). Valokuvan terapeuttilinen voima. Helsinki: Kustannus Oy Duodecim, 13–22.
- Halkola, Ulla 2009b. Valokuvaterapian teoreettisia perusteita hahmottamassa. Teoksessa Ulla Halkola, Lauri Mannermaa, Tarja Koffert & Leena Koulu (toim.). Valokuvan terapeuttilinen voima. Helsinki: Kustannus Oy Duodecim, 49–74.
- Hall, Stuart 1999. Identiteetti. Tampere: Vastapaino.
- Heimonen, Pauliina 2012. Minä kuvassa ja kuva minussa -opas: valokuvausta lastensuojelun omahoitajatyöhön. Opinnäytetyö. Viitattu 20.2.2013. Saatavissa https://publications.theseus.fi/bitstream/handle/10024/49468/Heimonen_Pauliina.pdf?sequence=1
- Heimonen Sirkka-Liisa & Voutilainen Päivi 1998. Kuntouttava työote dementoituvien hoitotyössä. Tampere: Kirjayhtymä.

- Hentinen, Hanna 2009. Valokuva terapeutin työvälineenä. Teoksessa Ulla Hal-
kola, Lauri Mannermaa, Tarja Koffert & Leena Koulu (toim.). Valo-
kuvan terapeuttinen voima. Kustannus Oy Duodecim, 35–46.
- Hohenthal-Antin, Leonie 2006. Kutkuttavaa taidetta. Taidetoiminta seniori- ja
vanhustyössä. Juva: PS-Kustannus
- Hypén, Kimmo 2004. Vankilasta vuosina 1993–2001 vapautuneet ja vankilaan
palanneet. Helsinki: Rikosseuraamusviraston julkaisuja 1/2004. Viit-
tattu 27.8.2012. Saatavissa
<http://www.rikosseuraamus.fi/uploads/m87d7l9r.pdf>
- Hypén, Kimmo 2002. Ryhmien ohjaaminen. Teoksessa Markku Salminen &
Klaus Toivonen (toim.) Vankeinhoidon perusteet. Helsinki: Tietosa-
noma, 110–122.
- Hyväri, Susanna & Nylund, Marianne 2010. Yhteisöllisiä työmenetelmiä syrjäy-
tymisen voittamisessa. Teoksessa Terhi Laine, Susanna Hyväri &
Päivi Vuokila-Oikkonen (toim.) Syrjäytymistä vastaan sosiaali- ja
terveysalalla. Helsinki: Tammi, 29–48.
- Hyväri, Susanna 2001. Vallattomuudesta vastuuseen – kokemuksia politiikan
sankaritarinoista. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu
3/2001. Vammala: Vammalan kirjapaino.
- Hyyppä, Markku T. 2007. Elinvoimaa kulttuurista. Teoksessa Marjatta Bardy,
Riikka Haapalainen, Merja Isotalo & Pekka Korhonen (toim.) Taide
keskellä elämää. Keuruu: Otava, 155–159.
- Hyyppä, Markku & Liikanen, Hanna-Liisa 2005. Kulttuuri ja terveys. Helsinki:
Edita.
- Hämäläinen, Juha 1999: Johdatus sosiaalipedagogiikkaan. Kuopion yliopiston
opetusjulkaisuja. 1/1999. Kuopio: Kuopion yliopisto, koulutus- ja
kehittämiskeskus.
- Hänninen, Vilma 1999. Sisäinen tarina, elämä ja muutos. Tampere: Tampereen
yliopisto.
- Häyrynen, Yrjö-Paavo 1994. Luovuus yhteisössä ja arjessa: johdatus jälkitekoll-
isen yhteiskunnan luovuuskehittelyyn. Helsinki : Painatuskeskus.
- Invalidiliiton Järvenpään koulutuskeskus i.a. Koulutuskeskus. Viitattu 7.9.2012.
Saatavissa <http://www.ijkk.fi/koulutuskeskus/index.html>

- Isotalo, Merja 2013. Taiteen käyttö hyvinvointialalla Suomessa. Teoksessa Katri Malte-Colliard & Marjukka Lampo (toim.). Voimaa taiteesta: malleja taiteen soveltamiseen hyvinvointialalla. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Jokinen, Eeva 2003. Arjen kyseenalaisuus. Naistutkimus 1/2003, 4–17. Viitattu 2.10.2012. Saatavissa <http://elektra.helsinki.fi/se/n/0784-3844/16/1/arjenkys.pdf>
- Joukamaa, Matti 2010. Rikosseuraamusasiakkaiden terveys, työkyky ja hoidon tarve. Helsinki : Rikosseuraamuslaitos.
- Järvikoski, Aila & Härkäpää, Kristiina 2004. Kuntoutuksen perusteet. Helsinki: WSOY.
- Karlqvist, Markku 2012. Taiteesta innostavia voimavaroja vanhustenhoitoon. Viitattu 18.2.2013. Saatavissa <http://www.luovasuomi.fi/article/1175>
- Karsikas, Vuokko 2006. Kuntoutus vankeinhoidossa ja vankien kuntoutuminen. Kuntoutus 2/2006, 8–21.
- Karsikas, Vuokko 2005. Selvinpään olosta tulee hyvä fiilis. Päihdeongelmaisten vankien voimaantuminen. Helsinki: Rikosseuraamusvirasto.
- Kassara, Heidi; Paloposki, Sanna; Holmia, Silja; Murtonen, Irja, Lipponen, Varpu; Ketola, Marja-Leena & Hietanen, Helvi 2005. Hoitotyön osaaaminen. Helsinki: WSOY.
- Kauppila, Tarja 1999. Vankeudesta vapauteen. Suomalaisten miesvankien turvallisuus ja elämäntilanteiden hallinta. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisuja. Helsinki: Tietosanoma.
- Kempas, Marjaana & Seppänen, Kaarina 2002. Vankilassa kulttuuri on ikkuna siviiliin, Kontra 6/2002, 4–7.
- Kettunen, Reetta; Kähäri-Wiik, Kaija; Vuori-Kemilä, Anne & Ihalainen, Jarmo 2009. Kuntoutumisen mahdollisuudet. Helsinki: WSOY.
- Kiiveri, Leena & Hännikäinen-Uutela, Anna-Liisa 2009. Huume- ja väkivaltarikoksista tuomitun naisen voimaantuminen ja identiteetin uudelleenrakentuminen. Kasvatus 4/2009.
- Kortteinen, Matti & Tuomikoski, Hannu 1998. Työtön – tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä. Hämeenlinna: Karisto.
- Koukkula, Eva 2006. Pohjois-Suomen aluevankilan toiminnallisia lähtökohtia suunnittelemaan asetetun työryhmän raportti 27.3.2006.

- Kriminaalihuollon tukisäätiö 2012. Viitattu 31.8.2012. Saatavissa
<http://www.kritsi.fi/S/saatiosivu.shtml>
- Kulmala, Anna 2006. Kerrottuja kokemuksia leimatusta identiteetistä ja toiseudesta. Väitös. Tampereen yliopisto. Viitattu 4.10.2012. Saatavissa
<http://acta.uta.fi/pdf/951-44-6615-2.pdf>
- Kuhanen, Carita; Oittinen, Pirkko; Kanerva, Anne; Seuri, Tarja & Schubert, Carla 2010. Mielenterveyshoitotyö. Helsinki: WSOY.
- Kuokkanen, Ritva; Kiviranta, Mervi; Määttänen, Jukka & Ockertsröm, Leena 2010. Kohti tutkivaa ammattikäytäntöä: opas Diakonia-ammattikorkeakoulun opinnäytetöitä varten. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu.
- Kuronen, Marjo 2004. Valtaistumista vai voimavaraistumista – Feministisiä näkökulmia empowermentiin sosiaalityön käsitteenä ja käytäntönä. Teoksessa Marjo Kuronen, Riitta Granfelt, Leo Nyqvist & Päivi Petrelius (toim.) Sukupuoli ja sosiaalityö. Sosiaalityön tutkimuksen 3. vuosikirja. Jyväskylä, PS-kustannus, 277–296.
- Kuula, Arja 2006. Tutkimusetiikka. Tampere: Vastapaino.
- KvaliMOTV 2011. Viitattu 20.2.2013. Saatavissa
<http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/kvali/index.html>
- Kääriäinen, Juha 1994. Seikkailijasta pummiksi: tutkimus rikosurasta ja sosiaalisesta kontrollista. Helsinki: Painatuskeskus.
- Laine, Matti 2002. Kuntoutus vankilan tehtävänä. Teoksessa Markku Salminen & Klaus Toivonen (toim.) Vankeinhoidon perusteet. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu, 4/2002. Helsinki: Tietosanoma.
- Lauri, Silja 2006. Hoitotyön ydinosaaminen ja oppiminen. Helsinki: WSOY.
- Lehikoinen, Jonna 2012. Viina, veto vai vekara? Voimauttava valokuva päihderiippuvaisen miehen isyyden tukena. Opinnäytetyö. Viitattu 20.2.2013. Saatavissa
<https://publications.theseus.fi/bitstream/handle/10024/50384/ViinaVetoVekara.Painoon.pdf?sequence=1>
- Liikanen, Hanna-Liisa 2010. Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia –ehdotus toimintaohjelmaksi 2010–2014. Opetusministeriön julkaisuja 2010:1. PDF. Viitattu 29.5.2012. Saatavissa

<http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2010/liitteet/OPM1.pdf?lang=fi>

- Liikanen, Hanna-Liisa 2004. Taide- ja kulttuuritoiminnan vaikutus hyvinvointiin. Teoksessa Kaisu Pitkälä, Pirkko Routasalo & Lisbeth Blomqvist (toim.) Taide- ja virikeryhmät psykososiaalisena tukena. Helsinki: Gummerus, 11–22.
- Lindfors, Sanna 1996. Severi – seikkailut, verkostot ja rikokset. Helsinki: Edita.
- Linkit i.a. Rikosseuraamuslaitos. Viitattu 7.9.2012. Saatavissa <http://www.rikosseuraamus.fi/15115.htm>
- Louhiala, Pekka & Launis, Veikko 2009. Parantamisen ja hoitamisen etiikka. Helsinki: Edita.
- Lönnqvist, Jouko 2005. Mielenterveyden ongelmat. Duodecim. Viitattu 18.2.2013. Saatavissa http://www.terveyskirjasto.fi/terveyskirjasto/tk.koti?p_artikkeli=suo00028
- Mohell, Ulla & Pajuoja, Jussi 2006. Vankeuspaketti: vankeinhoidon kokonaisuudistus käytännössä. Helsinki: Tietosanoma.
- Mäkipää, Leena. 2010. Valvotun koevapauden toimeenpano ja sovellettavuus. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 249.
- Mäkiranta, Mari 2008. Kerrotut kuvat: omaelämäkerralliset valokuvat yksilön, yhteisön ja kulttuurin kohtaamispaikkoina. Väitös. Lapin yliopisto. Rovaniemi: Lapin yliopistopaino.
- Ojanen, Markku 1994. Mikä minä on? Minän rakenne, kehitys, häiriöt ja eheytyminen. Tampere: Kirjatoimi.
- Pelkonen, Tiina 2010. Vankilasta köyhyyteen. Viitattu 18.2.2013. Saatavissa <http://www.europalehti.fi/2010/12/vankilasta-koyhyteen/>
- Pirnes, Esa 2002. Taidepolitiikkaa muuttuvassa kulttuuripolitiikassa. Taiteen mahdollisuuksista enemmän. Taide- ja taiteilijapoliittisen ohjelmaehdotuksen julkaisu. 2002. Opetusministeriö.
- Rikosseuraamuslaitos 2009. Valvotun koevapauden toimeenpano. Rikosseuraamuslaitoksen menettelyohje 6.11.2008. Viitattu 14.8..2012. Saatavissa <http://www.rikosseuraamus.fi/37462.htm>

- Routasalo, Pirkko 2004. Arjen kulttuuri. Teoksessa Kaisu Pitkälä, Pirkko Routasalo & Lisbeth Blomqvist (toim.). Taide- ja virikeryhmät psykososiaalisena tukena. Helsinki: Gummerus, 37–42.
- Ruohonen, Eila 2001. Hoitaminen – ”taiteista kaunein”. Teoksessa Inka Ukkola (toim.) Parantava taide: taideoppikirja lähi- ja perushoitajille. Helsinki: Toimihenkilöjärjestöjen Sivistysliitto.
- Sanila, Marjaana 2005. Innovatiivisuus ja luovuus eivät synny itsestään. Sairaanhoidaja-lehti 10/2005. Viitattu 29.5.2012. Saatavissa http://www.sairaanhoidajaliitto.fi/ammattilliset_urapalvelut/julkaisut/sairaanhoidaja-lehti/10_2005/muut_artikkelit/innovaativuus_ja_luovuus_eivat_s/
- Sarvimäki, Anneli & Stenbock-Hult, Bettina 2009. Hoitotyön etiikka. Helsinki:Edita.
- Siitonen, Juha 2007. Voimaantumisen viitekehys. Viitattu 21.9.2012. Saatavissa <http://www.voimaantuvasuomi.org/jsc.pdf>
- Siitonen, Juha 1999. Voimaantumisteorian perusteiden hahmottelua. Väitös. Oulun yliopisto. Viitattu 21.9..2012. Saatavissa <http://herkules.oulu.fi/isbn951425340X/isbn951425340X.pdf>
- Sosiaali- ja terveysministeriö 2012. Syrjäytymisen ja köyhyyden ehkäisy. Viitattu 18.2.2013. Saatavissa http://www.stm.fi/hyvinvointi/osallisuuden_edistaminen/syrjaytyminen_ja_koyhyiden_ehkaisu
- Sosiaali- ja terveysministeriö 2004. Mielenterveystyö Euroopassa. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2004: 17. Viitattu 19.2.2013. Saatavissa <http://pre20090115.stm.fi/pr1097823366926/passthru.pdf>
- Sovella taidetta i.a. Valokuvaus. Viitattu 6.9.2012. Saatavissa <http://www.sovellataidetta.fi/taidemuodot/valokuvaus>
- Suomenlinnan vankila i.a. Portti vapauteen –sivusto. Viitattu 7.9.2012. Saatavissa http://www.porttivapauteen.fi/laheiset/tapaajan_opas/suomenlinnan_vankila
- Suomenlinnan vankila 2011. Viitattu 31.8.2012. Saatavissa <http://www.rikosseuraamus.fi/16869.htm>

- Suomi, Asta 2003. Menetelmällisyyden perusteluja. Teoksessa Sinikka Hakonen & Marjatta Marin (toim.) Seniori- ja vanhustyö arjen kulttuurissa. Juva: PS-kustannus, 107-110.
- Suvisaari, Jaana & Lönnqvist, Jouko 2009. Mielenterveyshäiriöiden esiintyvyys, elämänlaatu-vaikutukset, sairaustaakka ja kustannukset. Viitattu 18.2.2013. Saatavissa <http://www.thl.fi/thl-client/pdfs/dc68e731-f2d4-4db0-83e2-b9db5bc92412>
- Taika-hanke 2012. Valokuvaus. Viitattu 6.9.2012. Saatavissa <http://www.sovellataidetta.fi/taidemuodot/valokuvaus/>
- Terveystieteiden tutkimuskeskus i.a. Viitattu 15.1.2013. Saatavissa <http://www.rikosseuraamus.fi/15133.htm>
- Timonen, Helena 2009. Omin sanoin: elämän ja muutoksen tarinat vankilasta vapauteen. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Toikko, Timo & Rantanen, Teemu 2009. Tutkimuksellinen kehittämistoiminta. Tampere: Tampere University Press.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli 2006. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki: Tammi.
- Tuori, Santeri 2001. Vallan kuva: valokuva kontrollipolitiikan välineenä. Suomen valokuvataiteen museo. Helsinki: Musta taide.
- Ulkuniemi, Seija 2005. Valotetut elämät. Perhevalokuvan lajityyppiä pohtivat tilateokset dialogissa katsojien kanssa. Rovaniemi: Lapin yliopisto. Viitattu 23.8.2012. Saatavissa http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/66715/Seija_Ulkuniemi_v%E4it%F6skirja.pdf?sequence=1
- Uusikylä, Kari 2012. Luovuus kuuluu kaikille. Jyväskylä: PS-Kustannus.
- Uusikylä, Kari 2003. Onko luova hulluus mielen terveyttä? Teoksessa Juha Var-to, Marjatta Saarnivaara & Heikki Tervahattu (toim.) Kohtaamisia taiteen ja tutkimisen maastossa. Hamina : Akatiimi, 70–79.
- Uusikylä, Kari 1999. Luova yksilö, luova yhteisö. Teoksessa Kari Uusikylä & Jane Piirto. Luovuus. Taito löytää, rohkeus toteuttaa. Juva: Atena Kustannus.
- Uusintarikollisuuteen vaikuttavat toimintaohjeet rikosseuraamusalalla 2005. Rikosseuraamusvirasto. Viitattu 22.5.2012. Saatavissa <http://www.rikosseuraamus.fi/uploads/7ih4p3svv5zo.pdf>

- Uusitalo, Liisa 2011. Vapautuvien vankien kuntoutuksen tutkimus. Kuntoutus-
sportti. Viitattu 16.1.2013. Saatavissa
http://www.kuntoutusportti.fi/portal/fi/tutkimus/tutkimuskohteita/kohderyhmat/vapautuvien_vankien_kuntoutus/
- Vilka, Hanna 2007. Tutki ja havainnoi. Helsinki: Tammi.
- Vilka, Hanna & Airaksinen, Tiina 2003. Toiminnallinen opinnäytetyö. Tammi:
Helsinki.
- Vilpa, Titta 2009. Sairaanhoidajana vankilassa. Akuutin arkisto. Viitattu
26.1.2013. Saatavissa
http://yle.fi/vintti/yle.fi/akuutti/arkisto2009/270109_c.htm
- Voimauttavan valokuvauksen menetelmä i.a. Viitattu 12.1.2013. Saatavissa
<http://www.voimauttavavalokuva.net/menetelma.htm>
- Vuosikertomus 2009. Rikosseuraamusvirasto. Viitattu 21.8.2012. Saatavissa
<http://www.rikosseuraamus.fi/uploads/hdieo2.pdf>

Opinnäytetyöpäiväkirja 2012. Omat käsin kirjoittamani muistiinpanot ajalta 24.4.
– 12.12.2012.

LIITTEET

LIITE 1: SAATEKIRJE

HYVÄ PRODUKTIIN OSALLISTUJA

Opiskelen Diakonia-ammattikorkeakoulussa sairaanhoitajaksi ja olen tekemässä lopputyötä koevapaudessa olevien tai sieltä vapautuneiden vankien arjen voimavaroista. Voimavarojen kuvaamisessa käytämme valokuvausta. Työskentely toteutetaan yhdessä Kriminaalihuollon tukisäätiön vertaistuki Rediksen ja Suomenlinnan vankilan Suova-ryhmän kanssa syksyllä 2012.

Yhteistapaamisia on suunniteltu viideksi keskiviikoksi, minkä lisäksi voin tulla ottamaan kuvia muinakin erikseen sovittuina ajankohtina. Prosessin aikana tarkoituksenani on kuvata tutkimukseen teitä ja teille tärkeitä asioita ja ihmisiä voimauttavissa ympäristöissä, jotka tukevat rikoksettomuutta, päihteettömyyttä ja yhteiskuntaan sopeutumista.

Otan itse Suova-ryhmäläisten kuvat, koska vankeuslaki kieltää vangeilta kuvaamisen. Jätän Redikselle yhden kameran, jolla Rediksen asiakkaat ottaa kuvia työntekijöiden valvonnassa. Jokaiselle osallistujalle voidaan teettää 5–10 mieleisintä kuvaa osallistujamäärästä riippuen. Kuvat annetaan osallistujille viimeisellä tapaamiskerralla, jolloin voimme pitää myös pienen näyttelyn, mikäli osallistujat niin haluavat. Näyttelyn pystyttäminen ja kaikki työskentelyyn liittyvä on kuitenkin vapaaehtoista.

Osallistun itse prosessiin havainnoimalla ryhmän ja yksilöiden toimintaa. Lopuvaiheessa tulen pyytämään palautetta joko haastattelemalla tai kirjallisesti. Kaikki prosessin aikana saatu tieto tulee vain tekijän käyttöön. Kehitetyt valokuvat osallistujat saavat pitää halutessaan itsellään. Työn valmistuttua tekijä tuhoaa kaiken itsellään olleet kuvat sekä haastatteluista ja osallistuvasta havainnoinnista saadun materiaalin. Osallistujien tiedot ja nimet pysyvät salaisina koko prosessin ajan.

Yhteistyöterveisin

Mari Eilola
sairaanhoitajaopiskelija
Diakonia-ammattikorkeakoulu (yhteystiedot poistettu)

LIITE 2: LUPAKIRJA

Haluan osallistua ”VAPAUTUVIEN VANKIEN VOIMAVARAT VALOKUVISSA” - tutkimukseen. Lupaen osallistua ainakin yhteen ryhmätapaamiseen ja antaa hankkeesta kirjallista tai suullista palautetta.

Paikka ja aika _____

Allekirjoitus _____

Nimenselvennys _____

LIITE 3: PALAUTEKYSELY OSALLISTUJILLE

Hei!

Tällä lomakkeella Sinun on mahdollista antaa palautetta Suovan ja Rediksen valokuvatyöskentelyyn liittyen. Kiitos vastauksestasi!

Vastausvaihtoehdot: (ympyröi)

1 täysin eri mieltä

2 hieman eri mieltä

3 en samaa enkä eri mieltä

4 melko samaa mieltä

5 täysin samaa mieltä

1. Sain riittävästi tietoa työskentelystä sen alkaessa ja edetessä.

1 2 3 4 5

2. Työskentely vastasi odotuksiani.

1 2 3 4 5

3. Kuvia otettaessa toiveitani kuunneltiin riittävästi.

1 2 3 4 5

VAPAUTUVIEN VANKIEN VOIMAVARAT ARJEN VALOKUVISSA

Mari Eilola

Opinnäytetyö, kevät 2013

Diakonia-ammattikorkeakoulu

Hoitotyön koulutusohjelma

Hoitotyön suuntautumisvaihtoehto

Sairaanhoitaja (AMK)

*Meillä ei ole suojaa rakkautta vastaan,
ei elämää vastaan,
eikä kuolemaa vastaan,
ei minkäänlaista suojaa.*

Niin suojattomia me olemme.

Siinä on melkein jotain suurenmoista.

-Eeva Kilpi

TIIVISTELMÄ

Eilola, Mari. Vapautuvien vankien voimavarat arjen valokuvissa. Kevät 2013, s.72, 3 liitettä.

Diakonia-ammattikorkeakoulu, hoitotyön koulutusohjelma, hoitotyön suuntautumisvaihtoehto, sairaanhoitaja (AMK).

Opinnäytetyö on produkti, joka toteutettiin yhdessä Kriminaalihuollon tukisäätiön vertaistukipiste Rediksen ja Suomenlinnan vankilan kanssa. Produktin tekemiseen osallistuneet kuuluivat kuntoutusryhmään, jonka tarkoituksena oli edistää rikoksenteekijöiden uudelleensijoittumista yhteiskuntaan. Osa ryhmään osallistujista oli jo vapautunut vankilasta ja osa suoritti vielä vankeusrangaistusta. Ryhmän yhteisiä kokoontumisia oli syksyn 2012 aikana viisi, mutta valokuvia otettiin myös muina ajankohtina. Rediksen asiakkaat kuvasivat myös itse. Produktin päätteeksi pidettiin näyttely.

Produktin tavoitteena oli auttaa vankeja tunnistamaan ja nimeämään arjen voimavarojaan. Lisäksi tarkoituksena oli tarjota vankien kanssa työskenteleville ammattilaisille mahdollisuus tarkastella asiakkaidensa voimavaroja uudella tavalla.

Produktin aikana saadut kokemukset vankien arjen voimavaroista voidaan jakaa kuuteen ryhmään. Tärkeimmäksi voimavaraksi nousivat läheiset ihmissuhteet ja perhe. Toiseksi osallistujat korostivat arkielämän taitojen merkitystä, mikä saattoi myös johtua siitä, että tehtävänannossa aihe oli rajattu arjen kuvaamiseen. Kolmanneksi voimavaraksi koettiin erilaiset harrastukset ja neljänneksi luonto. Viidennessä kategoriassa olivat elämänhallintataidot, jotka olivat läheisessä yhteydessä raittiuteen tai pyrkimyksessä päihteettömyyteen. Kuudennes- sa voimavarojen ryhmässä tulivat esille yhteiskunnan positiivisen asenteen merkitys, hyväksyntä ja toivo. Produktiin osallistuneiden vankien kokemukset olivat pitkälti yhteneväiset aiemmin aiheesta saadun materiaalin kanssa.

Opinnäytetyön arvioinnissa hyödynnettiin osallistuvaa havainnointia sekä osallistujilta ja työntekijöiltä saatua palautetta. Työskentely antoi osallistujille uusia näkökulmia omien mahdollisuuksien pohdintaan ja arkeen. Valokuvaus näyttäisikin olevan hyvä menetelmä työskennellessä vankien kaltaisten syrjäytymisvaarassa olevien ja moniongelmaisten ihmisten kanssa. Hoitotyössä valokuvaamisen kaltaiset luovat menetelmät voivat tuoda työhön vaihtelevuutta ja antaa ihmisten kohtaamiseen uusia ulottuvuuksia.

Asiasanat: vangit, valokuvaus, voimaantuminen, hoitotyön luovat menetelmät

ABSTRACT

Mari Eilola. The everyday resources of prisoners in the process of re-entry through photographs. p.72, 3 appendices. Language: Finnish. Helsinki, Spring 2013.

Diaconia University of Applied Sciences. Degree Programme of Nursing. Option in Nursing. Degree: Nurse.

This thesis is a production project which was executed in participation with Probation Foundation's peer support centre Redis and prison of Suomenlinna. The rehabilitation group included offenders at different stages of the re-entry to society. Thus, some offenders were still in prison and others were already released. Moreover, meetings were held five times in autumn 2012 and photos were taken at other occasions as well. In addition, service users at Redis took their own pictures for the production. Production was concluded by a photograph exhibition.

The objective of the production was to enable prisoners to discover and identify everyday resources. Furthermore, the production aimed at aiding the professionals' to become conscious provided of their customers' resources. Moreover, the experiences of the production were divided into six categories. First, the most significant resource were close relationships and family ties. Second, daily life skills were an important resource to participants. However, this may have been influenced by the given task guidelines that emphasized sphere of everyday life. Third resource category was different hobbies and fourth was the nature. Fifth feature was life management skills and the close-related aim to maintain sobriety. Sixth and final category included abstract element such as positive outlook, acceptance and hope. The production experiences correlated to previous studies and illustrated similar themes.

The production evaluation consisted of observations and feedback gathered from participants and the employees. The participants reported they had obtained new perspectives to their potential and daily lives. Finally, the use of photograph seemed a functional method when working with people who are at risk of social exclusion and who have multi-dimensional social issues. Thus, creative methods, such as photography, provide nursing with variety of tools and new dimensions.

Keywords: prisoners, photography, empowerment , creative methods in nursing

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	6
2 VANKILASTA VAPAUTEEN	8
2.1 Valvottu koevapaus	9
2.1.1 Vapautumisajan haasteet	10
2.1.2 Voimaantuminen vankilassa	11
2.1.3 Leimattu identiteetti ja toiseus.....	12
2.1.4 Vapautuvien vankien voimavarat	14
2.2 Kuntoutus kriminaalihuollossa	15
2.2.1 Vankien hoidontarve	17
2.2.2 Vankien kuntoutuksen nykytila.....	18
2.3 Sairaanhoidtaja kriminaalihuollossa	20
2.3.1 Mielenterveyden edistäminen	20
2.3.2 Potilaiden ohjaaminen.....	22
3 LUOVAA HOIVAA.....	25
3.1 Luovuuden teoreettista perustaa	25
3.2 Luovat menetelmät hoitotyössä	27
3.3 Valokuva hoidollisena menetelmänä	30
3.4 Arjen kuvaamisen erityisyys	33
4 PRODUKTIO.....	34
4.1 Produktion esittely ja tavoitteet	35
4.2 Produktin toimintaympäristö	37
4.3 Produktin toteutus ja aikataulu	38
4.3.1 Opinnäytetyöprosessi Rediksellä	39
4.3.2 Opinnäytetyöprosessi Suovassa.....	43
4.4 Vankien kokemukset arjen voimavaroistaan	47
4.5 Produktion arviointi	49
4.5.1 Vankien kokemukset prosessista.....	49
4.5.2 Työelämän yhteistyötahojen kokemukset prosessista	50
4.6 Produktio suhteessa aiempaan tietoon	51

5 POHDINTA	53
5.1 Eettisyys	53
5.2 Luotettavuus.....	55
5.3 Oma prosessin arviointi	57
5.4 Ammatillinen kasvu prosessin aikana.....	59
5.5 Jatkotutkimusehdotukset.....	60
LÄHTEET	61
LIITTEET	70
LIITE 1: SAATEKIRJE	70
LIITE 2: LUPAKIRJA	71
LIITE 3: PALAUTEKYSELY OSALLISTUJILLE	72

1 JOHDANTO

Vangit ovat tutkimusten mukaan Suomen sairain, köyhin ja syrjäytynein yhteinen väestönosa (Hypén 2004, 54). Kriminaalihuollon asiakkaiden taustoista löytyy yleensä useampia marginalisoivia tekijöitä, ja syrjäytymiskehitys on saattanut alkaa jo lapsuuden kodista. Suurin osa tuomituista kuuluu alempiin sosiaaliryhmiin. Rikoksesta tuomittujen koulutustaso on tyypillisesti matala ja työkokemusta ehtinyt kertyä niukasti. (Joukamaa 2010, 75.) Myös päihde- ja mielen-terveysongelmat, perhesuhteiden rikkoutuminen sekä väkivalta ovat vankien keskuudessa yleisiä (Granfelt 2010, 131, 135).

Riitta Granfelt (2010, 134) ymmärtää syrjäytymisen kasautumisprosessiksi, jossa sosiaaliset ja psykososiaaliset ongelmat vetävät ja vahvistavat toisiaan. Usein ongelmat myös vyyhteytyvät siten, että niiden alkusyytä ja suhteita toisiinsa on vaikea selvittää. Syrjäytynyt on usein jäänyt sivuun sosiaalisten suhteiden verkostosta, vaikuttamismahdollisuuksista ja vallan käytöstä eikä hänellä välttämättä ole mahdollisuutta osallistua työelämään, kuluttamiseen ja yhteisölliseen toimintaan. Terminä syrjäytyminen tulkitaan lähes poikkeuksetta kielteiseksi. (Granfelt 1998, 80–83.)

Sosiaali- ja terveysministeriön (2012) syrjäytymistä ja köyhyyttä ehkäisevässä strategiassa painotetaan ihmisten osallisuuden ja työkyvyn vahvistamista, työttömyyden, köyhyyden ja näköalattomuuden vähentämistä sekä sosiaaliturvasta ja peruspalveluista huolehtimista. Käytännön sosiaali- ja terveysalana työssä syrjäytymisen ehkäisy on keskittynyt ihmisten keskinäisten tukimuotojen kehittämiseen ja yhteisöjen vahvistamiseen. Erilaisten toimintamuotojen ja toimijoiden päämääränä on ollut osallistaa riskiryhmään kuuluvia rakentavaan toimintaan ja auttaa heitä löytämään omia voimavarojaan. Esimerkiksi asuntoloiden järjestämät yhteiset ruokailu- ja muut toimintahetket voivat edistää yhteisöllisyyttä ja säännöllisen, toimivan arjen löytymistä. (Hyväri & Nylund 2010, 29, 33, 41.)

Vankila on syrjäytymisen ehkäisyn ja kuntoutuksen kannalta haasteellinen ympäristö, mutta viime vuosikymmeninä myös kriminaalihuollossa on alettu siirtyä vapauteen valmentaviin työmuotoihin. Vapauteen valmentavan ja kuntoutumista edistävän psykososiaalisen työn tarkoituksena on ollut tukea vankia rikos- ja päihdekierteestä irrottautumisessa ja tarjota muita vaihtoehtoja syrjäytymistä edistäville tekijöille. Eri ammattialojen yhteistyö ja hoitojatkumoiden takaaminen näyttäisivät olevan keskeisiä asioita hoidon onnistumisen kannalta. (Granfelt 2010, 131–132.)

Työni idea kumpuaa omasta kiinnostuksestani vankityötä sekä valokuvausta ja muita luovia menetelmiä kohtaan. Ajatus vankien kanssa tehtävästä toiminnallisesta opinnäytetyöstä sai alkunsa keväällä 2012, kun toimin vapaaehtoisena vapautuvien vankien taidelähtöisiä menetelmiä hyödyntävässä kuntoutusryhmässä. Sairaanhoidajaopintojeni aikana olen huomannut monessa yhteydessä, kuinka käsillä tekeminen ja muu luova toiminta voivat auttaa vuorovaikutuksen syntymistä haastavissakin tilanteissa. Tästä produktista tuli itselleni tutkimusmatka luovan toiminnan hoidolliseen ytimeen ja syrjäytymisvaarassa olevien vankien arkeen.

Tämä opinnäytetyö on valokuvausta menetelmänä hyödyntävä produktio, jonka tavoitteena on auttaa vapautuvia vankeja tunnistamaan ja nimeämään arjen voimavarojaan. Produktin toisena lähtökohtana on auttaa vankien kanssa työskenteleviä ammattilaisia tarkastelemaan asiakkaidensa voimavaroja uudesta näkökulmasta. Pohdin myös, mitä annettavaa valokuvaamisella mahdollisesti voisi olla sairaanhoitajan työn kannalta.

2 VANKILASTA VAPAUTEEN

Rikosseuraamuslaitoksen tilastojen mukaan vapautumista seuranneiden kolmen vuoden aikana lähes puolet uusii rikoksensa; heistä kuitenkin vain muutama ajautuu varsinaiseen rikoskierteeseen (Blomster, Lindenberg, Muiluvuori, Salo & Tyni 2010, 21). Silti uusintarikollisuuteen vaikuttaminen on viime vuosikymmeninä noussut keskeiseksi rikosseuraamusalan tavoitteeksi. Sillä tarkoitetaan niitä toimenpiteitä, joita rikoksenteijöihin kohdistetaan seuraamusjärjestelmässä ja jotka vähentävät hänen rikollisen käyttäytymisensä uusimisriskiä. (Uusintarikollisuuteen vaikuttavat toimintaohjeet rikosseuraamusalalla 2005, 2.)

Rikoksenteijöiden urakehitystä on tutkittu jonkin verran. Esimerkiksi Juha Kääriäisen 1990-luvulla tekemässä haastattelututkimuksessa hahmottuu neljä rikoksen perustyyppiä: suunnitelmallinen ja ei-suunnitelmallinen nuorisorikos sekä suunnitelmallinen ja ei-suunnitelmallinen aikuisten tekemä rikos. (Kääriäinen 1994, 274.) Nuorten tekemissä rikoksissa näkyvät usein jännityksen hakeminen sekä kaveriporukan vaikutus ja halu voimistaa yhteenkuuluvuuden tunnetta. Toiminta ei välttämättä tähtää taloudellisen hyödyn saamiseen. (Lindfors 1996, 26–27.)

Rikosten uusijoiden kohdalla voidaan puhua erityisestä moraalisesta urasta, jonka polttoaineita ovat viha, kosto ja katkeruus. Aluksi rikosten tekeminen voi olla jännittävää ja tarjota mahdollisuuden lapsenomaiseen seikkailuun, mutta nuorena aikuisena alamaailman arvot ja toimintatavat on usein jo sisäistetty ja rikosten tekemisestä on tullut keino hankkia jonkinlainen toimeentulo. Lopulta tällainen fyysisesti ja psyykkisesti kuluttava elämäntapa, johon liittyy mahdollisesti erilaisia sairauksia ja masennusta, ei kuitenkaan enää jaksaa kiehtoa vanhaa rikoksenteijää. Monet ovat vaarassa syrjäytyä. Selvä ja tietoinen suunnanmuutos sen sijaan vaatii usein oivalluksen siitä, että vaihtoehtojakin on ja konventionaaliseen yhteiskuntaan on mahdollista kiinnittyä ainakin osittain. (Kääriäinen 1994, 258–259, 263–263, 267, 275–276.)

2.1 Valvottu koevapaus

Valvotulla koevapaudella tarkoitetaan ehdottoman vankeuden ja ehdonalaisen vapauden välimaastoon sijoittuvaa rangaistusmuotoa, jonka tarkoituksena on edistää asteittain vangin sijoittumista yhteiskuntaan. Koevapaudessa olevalla vangilla on lupa poistua vankilan alueelta tarpeelliseksi katsotun valvonnan alaisena. Suomessa se otettiin käyttöön vuonna 2006 ns. vankeuslakiuudistuksen osana. (Mäkipää 2010, 1, 3, 8, 16.)

Rikosseuraamuslaitoksen mukaan valvottu koevapaus koskee seuraaviin ryhmiin kuuluvia vankeusrangaistusta suorittavia vankeja:

1. Määräaikaista vankeusrangaistusta suorittavat ehdonalaisesti vapautettavat vangit
2. Elinkautisesta vankeudesta ehdonalaisesti vapautettavat vangit
3. Koko rangaistusta vankilassa suorittamasta vapautettavat vangit

Valtaosa koevapauteen sijoitettavista on ehdonalaisesta vapautuvia vankeja. Kestoltaan koevapausaika on enimmillään kuusi kuukautta. (Rikosseuraamuslaitos 2009.)

Vankien laitokseen sijoittaminen tapahtuu paitsi työ- ja toimintakyvyn arvioinnin, myös heidän henkilökohtaisten ominuuksiensa, kuten iän, sukupuolen, henkisen ja ruumiillisen tilansa, kykyjensä ja taipumustensa perusteella. Osastot voivat olla suljettuja, puoliavoimia tai avoimia. (Mohell & Pajuoja 2006, 72–73.) Nykyisin koevapaudessa olevia seurataan paikantimien, valvontakäyntien ja puhelinten avulla, liikkuminen on sallittua ainoastaan erikseen sovitulla maantieteellisellä alueella ja vangin on oltava yöaikaan kotona. (Rikosseuraamuslaitos 2009.)

2.1.1 Vapautumisajan haasteet

Kriittisin vaihe yhteiskuntaan sijoittumisessa näyttäisi olevan heti vangin vapaututtua. Osaltaan tämä johtunee siitä, että vankilasta vapautumiseen liittyy paljon odotuksia, pelkoja, häpeää ja epävarmuutta. Ulkopuolisuuden tunne ja lyhytjännitteisyys saattavat korostua. Päämäärättömyyden ilmenemismuotoja ovat esimerkiksi ajan- ja rahankäytön suunnittelun vaikeus sekä paikallaan pysymisen vaikeus. (Kääriäinen 1994, 187, 189, 192, 196, 212.)

Hänninen (1999, 72) kirjoittaa, että Holmesin ja Rahen mukaan elämänmuutos on stressitekijä, joka koettelee ihmisen sopeutumisresursseja ja hyvinvointia. Koettu uhka, menetys tai kriisi voi oireilla esimerkiksi ahdistuksena tai stressinä, jotka puolestaan saattavat ilmetä fyysisten reaktioiden tai tunteenpurkausten muodossa. Ihmisen selviytyminen vaikeassa elämäntilanteessa edellyttääkin riittävää toimintakykyä ja taitoa käsitellä niitä. (Hyväri 2001, 75–76.)

Siviiliin paluuta pyritään loiventamaan rakentamalla erilaisia kuntoutusjatkumoi- ta. Vankiloiden kuntouttavien toimintaohjelmien ja muun vankilatyön ohella vapautumisen tukemiseen ja valmisteluun kuuluu olennaisesti vankilaolosuhteiden avoimuuden lisääminen portaittain. (Karsikas 2005, 11–12, 19.) Mäkipään (2009, 185–186, 188–190) haastatteleminen koevapausvankien mukaan asteittainen vapautuminen saattaa olla tavanomaista hallitumpaa eikä vapautumiseen välttämättä liity äkillistä huumaa, joka voisi johtaa ”retkahtamiseen”. Haastateltujen mukaan valvottu koevapaus voi hillitä myös laitostumista, helpottaa arkirytmiiin siirtymistä ja aktivoida muutokseen.

Vapautunut vanki voi kokea ongelmaksi myös yhteiskunnan kielteisen suhtautumisen ja kohdata syrjintää. Esimerkiksi asunnon saaminen voi olla vaikeaa, jos on saanut hädän entisestä asunnostaan ja luottotiedot ovat menneet. Myös työhaussa vankilatausta koituu usein esteeksi. Velkaantuneet vangit eivät välttämättä pääse helposti velkaneuvontaan ja harmaalle alueelle palaaminen saattaa vaikuttaa helpommalta vaihtoehdolta kuin vaikkapa palkkatyön hakeminen. (Pelkonen 2010.)

Vangin ajatusmaailman muuttaminen ennen siviiliin paluuta on usein työlästä. Todellinen muutos vaatii ajatusten, tunteiden ja elämän kokonaisvaltaista tarkastelua eikä se tapahdu hetkessä. Torjutuksi tulemisen pelko ja häpeä saattavat vaikuttaa paitsi sosiaalisia suhteita, myös työnhakua ja asiointia viranomaisien kanssa. Oman elämäntarinan haltuun ottaminen ja väärienkin valintojen hyväksyminen voivat auttaa eteenpäin. Kuulluksi ja kohdatuksi tuleminen on tärkeää. (Granfelt 2010, 137–138, 143–144.)

2.1.2 Voimaantuminen vankilassa

Vapautuvilla vangeilla on tutkimusten perusteella monenlaisia elämönhallintaa tukevia voimavaroja, joiden yhteydessä puhutaan usein myös voimaantumises- ta (empowerment). Suomen kielessä termi on käännetty voimaantumisen lisäksi mm. valtaistumiseksi, valtaistamiseksi, voimavaraistumiseksi, toimintavoiman lisäämiseksi (Kuronen 2004, 277).

Voimaantuminen on liitetty 1970-luvulla vaikuttaneeseen radikaaliin, kriittiseen sosiaalityöhön, jonka tarkoituksena oli edistää erityisesti alistettujen ryhmien asemaa yhteiskunnassa. Vankien näkökulmaa haettaessa on korostettu erityisesti heidän ihmisoikeuksiaan ja ihmisarvoaan. (Karsikas 2005, 33.) Toisaalta voimaantuminen edustaa 1990-luvulla syntynyttä positiivisen psykologian suuntausta, joka korostaa inhimillisiä vahvuuksia, voimavaroja, mielekkyyttä, optimaalisia, positiivia ja onnistumisen kokemuksia, motivaatiota ja ihmisyyttä tukevien sosiaalisten käytäntöjen ja rakenteiden tutkimusta (Siitonen 2007, 1).

Siitosen mukaan voimaantumisella tarkoitetaan ihmisestä itsestään lähtevää prosessia, joka on samanaikaisesti henkilökohtainen ja sosiaalinen. Voimaantuessaan ihminen oivaltaa omat halunsa, kykynsä, mahdollisuutensa ja päämääränsä, ja prosessin onnistuminen on riippuvainen lopulta ihmisen omasta halusta. Ihmisen tulee tajuta oma asemansa toimintaympäristössään ja oivaltaa oma osuutensa yhteisön dialogissa. Yksilön hyvinvoinnin ja elämän hallinnantunne lisääntyy, jolloin piilossa ollut potentiaali vapautuu ja ihminen saa voimavaroja. Voimaantuminen vahvistaa perustaa hyvälle ja elämisen arvoiselle elä-

mälle, auttaa selkiyttämään elämän tarkoitusta ja missiota, pitää yllä uskoa ja toiveikkuutta. (Siitonen 1999, 5–6, 186–189.)

Vankien voimaantumista päihdekuntoutuksen yhteydessä tutkinut Vuokko Karrikkaan (2005, 34–37, 39) mukaan voimaantumisessa on kyse siitä, että ihminen kasvaa vastuulliseksi toimijaksi omassa elämässään oman kehittymisensä ja ympäristön tarjoamien mahdollisuuksien avulla. Vankila on kuitenkin voimaantumisympäristönä haastava, sillä vankien keskinäinen väkivalta ja pelko ovat lisääntyneet. Vankien kohdalla perustarpeista ja terveydestä huolehtiminen, konkreettinen arkielämän taitojen opetteleminen sekä esimerkiksi opiskelu, lukeminen, askartelu sekä hengellinen tai luova toiminta voivat kuitenkin luoda turvallisuutta ja perusedellytyksiä voimaantumiselle. Henkisen kehityksen ja voimavarojen lisääntymisen myötä ihmisestä voi myös osallistua täysivaltaisemmin yhteiskunnan toimintaan.

2.1.3 Leimattu identiteetti ja toiseus

Neufeltin ja Grimmetin mukaan voimaantuminen edellyttää ihmiseltä selkeää identiteettiä (Siitonen 1999, 87). Identiteetti on yksi ihmisen minuuden kolmesta osasta, joista kaksi muuta ovat minäkuva ja itsetunto. Näiden käsitteiden välisiä eroja voidaan selkeyttää kysymysten avulla. Omaa identiteettiään tarkastellessa ihminen etsii vastauksia kysymyksiin ”kuka minä olen” ja ”mihin minä kuulun”. Minäkuvaansa pohtiva kysyy itseltään ”millainen minä olen”, ja itsetuntoaan reflektoiva puolestaan miettii, ”mikä on minun arvoni ja merkitykseni”. (Ojanen 1994, 31.) Tässä työssä pääpaino on vankien identiteetin tarkastelussa nimenomaan leimatun identiteetin ja toiseuden kokemusten näkökulmasta.

Stuart Hall näkee identiteetin prosessissa muuttuvaksi ja enemmän esittämisessä kuin sen ulkopuolella muotoutuvaksi ”tuotannoksi”. Identiteetillä on siis sekä henkilökohtainen että sosiaalinen ulottuvuus. Yksilön identiteetti rakentuu jatkuvasti tilanteissa, joissa hänellä on mahdollisuus puhua tai kirjoittaa itseltään suoraan, mutta myös tilanteissa, joissa tämä tapahtuu epäsuoremmin. Itsestä kerrottuun tarinaan vaikuttavat kertomistilanne, paikka, aikaisemmat elä-

mäntäpahtumat ja kokemukset. (Hall 1999, 223–224; Gubrium & Holstein 2001, 16.)

Ihmisellä voi olla monia identiteettejä, jotka vaihtelevat tilanteen ja tarkoituksen mukaisesti. Henkilökohtainen identiteetti kuvaa sitä identiteettiä, jonka ihminen tiettyssä tilanteessa tuo tai haluaa tuoda esille. Identiteettityön avulla oma elämä pyritään tekemään ymmärrettävämmäksi. Muut ihmiset toimivat peileinä tässä prosessissa. Henkilökohtaisen identiteetin lisäksi ihmisellä on myös sosiaalinen identiteetti, jonka mukaan ulkopuoliset pyrkivät liittämään hänet johonkin ryhmään. Tässä henkilökohtaisen ja sosiaalisen identiteetin ristipaineessa ihminen joutuu valikoimaan, mitä hän ulkopuolelta tulevista ennakkokäsityksistä ja tarjotuista identiteeteistä hyväksyy itselleen. (Kulmala 2006, 61.)

Ihminen voi omasta halustaan tai olosuhteiden pakosta sisällyttää henkilökohtaiseen identiteettiinsä kielteisiä tai vahvistavia piirteitä sosiaalisesta identiteetistään. Nämä asiat voivat liittyä esimerkiksi pukeutumiseen tai puhetapaan. Näin ihminen liittyy johonkin positiiviseen tai negatiiviseen kategoriaan, jonka avulla ulkopuolisten on helpompi määritellä hänet johonkin kategoriaan ja asettaa tiettyjä ennakkokäsityksiä. Tällaiset määritelmät ovat usein negatiivisia, ulkopuolisuutta tunnetta lisääviä ja leimaavia, vaikka niiden kohteena olevan henkilö harvoin hyväksyykään niitä kyseenalaistamatta. (Kulmala 2006, 62, 66, 68.) Vankien negatiivisia kategorioita voivat olla esimerkiksi asunnoton, päihderiippuvainen tai syrjäytynyt.

Kategorisointi ja leimaaminen voivat saada aikaan toiseuden tunteen, jolloin ihminen kokee itsensä ulkopuoliseksi, erilaiseksi ja mahdollisesti myös eriarvoiseksi. Sosiaalisten suhteiden, työn ja asunnon puuttuminen, palveluiden ulkopuolelle jääminen sekä eri tavoilla ilmenevä osattomuus voivat lisätä toiseuden tunnetta ja altistaa syrjäytymiselle. Toisaalta toiseuden avulla voidaan myös rakentaa eroa itsen ja muiden tai nykyisen ja entisen minän välille, jolloin vaikutukset voivat olla positiivisiakin. (Kulmala 2006, 70, 72.) Kategorian murtaminen ja uuden omaksuminen vaatii kuitenkin omien ajatusmallien ja muiden odotusten vastustamista ja rajojen rikkomista (Hänninen 1999, 51).

Niin sanottujen negatiivisten mallitarinoiden korostaminen voi johtaa siihen, etteivät esimerkiksi työttömät löydä rohkaisevia esikuvia selviytyjistä (Hänninen 1999, 52). Myös ammattilaisten ja viranomaisten päätökset sekä tietyt instituutioiden ylläpitämät käytännöt ja mallitarinat siitä, millainen tiettyyn ihmisryhmään kuuluvan tulisi olla, asettavat ihmiset eriarvoiseen asemaan ja saattavat edistää erityisen haavoittuvien asiakasryhmien syrjäytymistä (Kulmala 2006, 69). Asiakas- ja potilastilanteissa tulisikin pyrkiä tasavertaisuuteen ja arvostavaan kohtaamiseen, joka tukee ihmisen oman positiivisen tarinan syntymistä.

Leimattua identiteettiä ja toiseuden tunnetta vastaan voi taistella esimerkiksi vastapuheen ja oman identiteetin esiin tuomisen avulla. Kirsi Juhila puhuu myös tavallisuusretoriikasta ja eron politiikasta. Tiettyihin ryhmiin kuuluvat ihmiset voivat joutua tuomaan esille omaa tavallisuuttaan erityisen voimakkaasti. Eron politiikan tarkoituksena taas on kyseenalaistaa ulkopuolisten antamat odotukset ja korostaa niiden sijasta ihmisten yksilöllisyyttä. (Kulmala 2006, 68–69.)

Vaikuttavuustutkimuksien mukaan uusintarikollisuutta voidaan ehkäistä tehokkaimmin, jos kyetään vaikuttamaan vangin persoonaan, asenteisiin, tunne-elämään, päihteidenkäyttöön, kognitiivisiin ja sosiaalisiin taitoihin, sosiaaliseen verkostoon ja sosiaalisiin olosuhteisiin. Näillä näyttäisi olevan yhteys ihmisen henkilökohtaista kasvua tukeviin tekijöihin. Ilman kuntoutusjatkumoa vangin uuden identiteetin muotoutuminen on kuitenkin vaikeaa. (Karsikas 2006, 17; Karsikas 2005, 29–30.)

2.1.4 Vapautuvien vankien voimavarat

Tutkimuksissa on havaittu monia asioita, jotka helpottavat päihteettömyyden ja rikoksettomuuden saavuttamisessa. Helena Timosen (2009, 154) väitöstutkimuksessa monet vangit kertoivat haaveilevansa varsin ”normaaleista” asioista, kuten kodista ja perheestä. Kääriäisen mukaan toive perheestä, työstä ja hyvästä elämästä näyttäisi korostuvan erityisesti nuorempien vankien tarinoissa (Kääriäinen 1994, 211).

Asunnon saaminen on yksi tärkeimmistä asioista matkalla kohti omaa elämää; rappukäytävästä ja asuntolasta on vaikeampi kiinnittyä yhteiskuntaan. (Kääriäinen 1994, 270.) Kun tämä asia on kunnossa, on helpompi hakea esimerkiksi työtä, joka voi puolestaan lisätä itsekunnioitusta, hyvänolon tunteita ja auttaa päivärytmin ylläpitämisessä (Kortteinen & Tuomikoski 1998, 168). Myös uuden alan opiskelu tai vanhojen opintojen loppuun saattaminen voi toimia positiivisena voimavarana.

Vapautuvien vankien tuen tarve ei kuitenkaan lopu, vaikka asunto ja työ- tai opiskelupaikka järjestyisivät. Esimerkiksi Aron (2006, 19–20) opinnäytetyönä tekemässä haastattelututkimuksessa selvisi, että rikoksiin retkahtamisen ehkäisemisessä vangit ovat kokeneet tärkeäksi ongelmien ja esteiden ennakoimisen sekä päihteidenkäytön lopettamisen tai kohtuullistamisen. Muutoksen tulisi siis olla varsin kokonaisvaltainen.

Aron mukaan vangit kokivat omiksi vahvuuksikseen fyysisen kunnon, sosiaaliset suhteet, sopeutumiskyvyn sekä ajatusmaailman muuttamisen. Tunteiden käsittelytaitojen kehittymisestä kertoo se, että monet vangeista ovat oppineet hallitsemaan aggressiotaan esimerkiksi liikunnan avulla. (Aro 2006, 34–35.)

Kaikkein olennaisinta näyttäisi kuitenkin olevan, että vangilla olisi jokin yhteiskuntaan integroitumista edesauttava resurssi, kyky tai taito, kuten läheinen ihmissuhde, harrastus tai ympäristön arvostama erityistaito (Kääriäinen 1994, 270). Autojen korjaaminen, maalausharrastus tai vaikkapa kirjoittaminen saattavat siis nousta arvoon arvaamattomaan.

2.2 Kuntoutus kriminaalihuollossa

Vankiloiden tehtävä yhteiskunnassa on ollut perinteisesti muun muassa ehkäistä rikollisuutta, tehdä rikoksenteelijät vaarattomiksi ja laittaa väärintekijä hyvittäämään tekonsa. Vankien kuntouttaminen sen sijaan edustaa uudempaa näkemystä ja sillä viitataan kaikkiin niihin toimiin, joilla pyritään rangaistusaikana vä-

hentämään uusintarikollisuutta ja lisäämään rikoksentekijän mahdollisuuksia toimia yhteiskunnan hyödyllisenä jäsenenä. (Laine 2002, 123–124.)

Perinteisiä vankilan toimintamuotoja, joilla on uskottu voitavan “parantaa” vankeja, ovat olleet työ, kasvatus ja hoito. Vangin kuntoutumista palvelevat nykyisinkin vastaavat toiminnat: työtoiminta, opetustoiminta, hengellinen työ, sosiaalityö, terveydenhoito ja vapaa-aikatoiminta. Uusia toimintamuotoja ovat päihdekuntoutus, muu sosiaalinen kuntoutus ja rikoksettomuuteen tähtäävät erilaiset kognitiivis-behavioraaliset toimintaohjelmat. (Koukkula 2006, 36.)

Vankiloiden ohella kriminaalihuollon palveluita tarjoavat erilaiset viranomaistahot, kuten poliisi ja oikeuslaitos. Kirkon diakoniatyössä pyritään huomioimaan myös vangit. Päihdeongelmiin erikoistuneita kolmannen sektorin toimijoita ovat muun muassa A-klinikkasäätiö, Helsingin Diakonissalaitos, Irti huumeista ry ja Kalliolan Settlementti. Vapautuville vangeille on myös oma yhdistys: Vapautuvien tuki ry. (Linkit i.a.)

Kuntoutuksella tarkoitetaan suunnitelmallista, toimintakykyä vahvistavaa, sairauksia ehkäisevää ja kompensoivaa sekä vammautumiseen ja sosiaaliseen syrjäytymiseen liittyviä ongelmia hillitsevää toimintaa. Yleisemmällä tasolla sen avulla voidaan pyrkiä tukemaan yksilön ja erilaisten väestöryhmien arjen selviytymistä ja lisäämään hyvinvointia erityisesti elämänkaaren siirtymävaiheissa. (Kettunen, Kähäri-Wiik, Vuori-Kemilä & Ihalainen 2009, 5; Järvikoski & Härkäpää 2004, 12, 35.)

Tässä työssä keskitytään vankien hoitoon kuntoutuksen näkökulmasta. Kuntoutukselle voidaan antaa erilaisia merkityksiä; se voidaan nähdä erilaisten toimenpiteiden muodostamana kokonaisuutena, prosessina tai yhteiskunnallisena toimintajärjestelmänä. Kaikissa tapauksissa kuntoutuksella pyritään asetettujen tavoitteiden toteutumiseen, motivaation löytymiseen ja sitä kautta tapahtuvaan muutokseen, joka johtaa paitsi yksilön psykofyysisen tilan kohentumiseen, myös hänen aktivoitumiseensa sosiaalisessa ympäristössä. (Järvikoski & Härkäpää 2004, 17.) Yksilön roolia tässä prosessissa korostetaan käyttämällä termejä kuntoutuja ja kuntoutuminen (Kettunen ym. 2009, 5).

Hoitotyössä kuntoutumista pyritään edistämään kuntouttavan työotteen avulla. Työntekijä voi auttaa kuntoutujaa tunnistamaan, lisäämään ja hyödyntämään omia ja ympäristön voimavaroja ja tukea siten kuntoutujan omatoimisuutta. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, ettei kuntoutujan puolesta tehdä mitään, minkä hän voi itsekin tehdä. Parhaimmillaan työntekijän ja asiakkaan vuorovaikutus synnyttää arvostan kohtaamisen tunteen ja johtaa asiakkaan voimaantumiseen. (Kettunen ym. 2009, 23.)

Kuntoutusprosessin onnistuminen riippuu pitkälti kuntoutettavan omasta motivaatiosta eli niistä psykologisista voimista, kimmokkeista ja olosuhteista, jotka aktivoivat, suuntaavat ja ylläpitävät hänen toimintaansa. Toisaalta ihmisen käsitykset ja kokemukset kuntoutuksesta ohjaavat sitä, kuinka he ilmaisevat mahdollista kuntoutuksen tarvettaan. Tarpeilla viitataan yksilön sisäisiin ristiriitoihin, puutteisiin ja jännitystiloihin, jotka virittävät muutokseen sekä määräävät toiminnan suunnan ja voimakkuuden. Nykyisin tosin ajatellaan, että tarve- ja motivaatioprosessiin vaikuttavat myös monet ulkoiset tekijät ja se, kuinka hyvin ne vastaavat yksilön ominaisuuksia. (Järvikoski & Härkäpää 2004, 11, 141; Kettunen ym. 2009, 16.)

Karsikas (2005, 41) kirjoittaa, että Kananojan mukaan kuntouttavan työotteen olennaisia piirteitä ovat toimintakykyisten alueiden vahvistaminen ja kokonaisuote, jossa kaikki toimintakyvyn ja henkilön elämäntilanteen eri tekijät otetaan huomioon. Toiminta on prosessinomaista eikä se perustu "temppeihin". Prosessilla on motivaatiota vahvistava ja katalysoiva luonne.

2.2.1 Vankien hoidontarve

Vangit ovat usein moniongelmaisia, joten heillä ilmenee runsaasti tarvetta kuntoutukseen (Karsikas 2005, 20). Syrjäytyminen on usein alkanut jo lapsuuden kodista, jossa on saattanut olla pitkäaikaisia taloudellisia vaikeuksia, päihdeongelmia, sisäisiä ristiriitoja, työttömyyttä ja sairauksia. (Kauppila 1999, 255).

Suomalaisten vankien hoidontarve on lisääntynyt varsinkin viime vuosikymmenien aikana. Joutamaan vuonna 1985 toteuttama perustutkimus kartoitti vankien terveydentilaa, hoidontarvetta ja työkykyä sekä antoi osviittaa vankien huomattavasta sairastavuudesta liittyen mielenterveyden häiriöihin ja somaattisiin sairauksiin. Saatu hoito osoittautui riittämättömäksi. Tutkimusten mukaan vain alle puolet vangeista oli täysin työkykyisiä. (Joukamaa 2010, 15.)

Muuhun väestöön verrattuna miesvangeilla näyttäisi olevan oman ilmoituksensa mukaan enemmän verenkiertoelinten sairauksia, astmaa, ja kroonista bronkiittia sekä niska- ja selkäkipuja ja päänsärkyä. Päihderiippuvuus on vähintään kymmenen kertaa yleisempää kuin keskiverto aikuisella ja persoonallisuushäiriöitä ilmenee runsaasti. Huumeet ja erilainen sekakäyttö ovat lisääntyneet viimeisen 20 vuoden aikana. Vangit näyttäisivät hakeutuvan hyvin mielenterveyspalveluiden piiriin ja käyttävän aiempaa enemmän psyyken- ja unilääkkeitä. Psykooseja vangeilla esiintyy vähemmän kuin suomalaisilla keskimäärin. (Joukamaa 2010, 64, 66, 68, 74, 76.)

2000-luvulla vankien vointi ei vankeinhoitoa tutkineen Joutamaan mukaan näyttää kohentuneen. Päinvastoin esimerkiksi psykiatristen sairaansijojen vähentäminen, HIV- ja maksatulehdusten lisääntyminen ja hoidon katkokset vangin vapauduttua näyttäisivät ennestään heikentäneen sekä vankien että heitä hoitavien tahojen tilannetta. Eritoten vankien päihde- ja mielenterveysongelmat kuormittavat yhä enemmän hoitohenkilöstöä ja sen turvallisuutta. (Joukamaa 2010, 15.)

2.2.2 Vankien kuntoutuksen nykytila

Nykyisin vankiloiden kuntouttava toiminta jakautuu uusintarikollisuuteen vaikuttavaan ohjelmatyöhön, päihdekuntoutukseen ja muuhun sosiaaliseen kuntoutukseen. Se lisää valmiuksia rikoksettomaan elämäntapaan, ylläpitää tai parantaa työ- ja toimintakykyä ja tukee päihteettömyyttä. (Uusitalo 2011.)

Vangin kuntoutumista tuetaan työ- ja opetustoiminnan, hengellisen ja sosiaalisen työn, terveydenhuollon, päihdekuntoutuksen ja vapaa-ajantoiminnan keinoin sekä erilaisten rikoksettomuuteen tähtäävien ohjelmien avulla. Aina ei ole kuitenkaan selvää, missä menee raja kuntoutuksen ja muiden toimintamuotojen välillä. (Karsikas 2005, 21–22.) Vankien päihdekuntoutuksen tarve näkyy selvästi myös Rikosseuraamuslaitoksen tilastoissa, joiden mukaan kuntoutuksesta 35,2 prosenttia on päihdekuntoutusta, 22,9 prosenttia uusintarikollisuuden vähentämiseen pyrkiviä ohjelmia ja 41,9 prosenttia muuta sosiaalista kuntoutusta (Vuosikertomus 2009, 17).

Koska rikoskierteestä irti pääseminen on vaativa, monitahoinen ja aikaa vievä prosessi, kuntoutuksessa pyritään havaitsemaan pienetkin rikoksettomuuteen viittaavat muutokset. Kuntoutuksen vaikuttavuuden mittareina puolestaan on pidetty ainakin uusintarikollisuuden vähenemistä, vangin elämänhallinnan voimistumista, raittiutta ja sosiaalisten suhteiden parantumista. Toivon ylläpitäminen on tärkeää varsinkin sille kolmannekselle, joka palaa vankilaan tehtyään uuden rikoksen. (Karsikas 2005, 32.)

Erilaisia kuntoutusmuotoja perusteltaessa ja niitä vertaillessa päädytään myös usein keskustelemaan arvoista ja ihmiskäsityksistä. Koska kaikki valintamme ja päätöksemme perustuvat arvoillemme, niistä on tärkeää tulla tietoisiksi. Järvikosken ja Häkäpään mukaan Katri Hellsten pitää arvoja käsityksinä toivottavasta, kun taas Timo Airaksinen katsoo, että niitä voidaan ymmärtää elämän projektien eli suunnitelmien sisältäminä päämäärinä. Esimerkiksi ollessaan itseisarvo päämäärä on sinällään arvokas ja riippumaton siitä, onko se hyödyllinen minkään muun tavoitteen suhteen. (Järvikoski & Härkäpää 2004, 29.)

Kuntoutuksen arvoina pidetään usein onnellisuutta, vapautta, oikeudenmukaisuutta ja tasa-arvoa. Tässä yhteydessä onnellisuutta voidaan pitää arvona, johon liittyy pyrkimys vähentää sairauteen tai vajaakuntoisuuteen liittyvää kipua, kärsimystä ja toiminnanrajoituksia. Vapautta puolestaan voidaan pitää kansalaisen itsemääräämisoikeutta, autonomiaa, valinnan mahdollisuuksia, subjektiivutta ja elämänhallintaa kuvaavana perusarvona. Oikeudenmukaisuudesta puhuttaessa taas tarkoitetaan sitä, että yhteiskunnan puolelta kansalaisille koetetaan

tarjota lähtökohdat mahdollisimman tasapainoiseen elämään. (Järvikoski & Härkäpää 2004, 30.)

2.3 Sairaanhoitaja kriminaalihuollossa

Vankilassa on oltava vähintään yksi sairaanhoitaja ja mahdollisuus päästä lääkärin vastaanotolle ainakin kerran viikossa. Monissa vankiloissa tarjotaan lisäksi mahdollisuus hammashoittoon. (Terveystieteiden tutkimuskeskus i.a..) Sairaanhoitaja työskentelee vankilassa yleensä osana moniammatillista ryhmää, mutta työ on myös usein itsenäistä ja vaatii nopeaa reagointikykyä. Hoitajan työtehtäviin voi kuulua esimerkiksi uusien vankien terveydentilan ja työkyvyn kartoituksia, sairaus- ja päihdehistorian selvityksiä sekä lääkitysten selvittämistä. (Vilpa 2009.)

2.3.1 Mielenterveyden edistäminen

Sairaanhoitajan tehtävänkuvaan kuuluu kriminaalihuollossa toimiessa huolehtia muun muassa vankien mielenterveydestä ja sen edistämisestä. Mielenterveyttä tarkasteltaessa on ensin tarpeellista tarkastella terveyttä. Maailman terveysjärjestö (WHO) määrittelee terveyden täydelliseksi fyysisen, psyykkisen ja sosiaalisen hyvinvoinnin tilaksi eikä vain tilanteeksi, jossa ihmisellä ei ilmene sairautta tai vammaa. Näin ollen terveyttä voidaan pitää ominaisuutena, toimintakyynä, voimavarana, tasapainona tai kyynä selviytyä ja sopeutua. (Kuhanen, Oittinen, Kanerva, Seuri & Schubert 2010, 17.)

Koska ihminen on psyykkinen, fyysinen, sosiaalinen ja hengellinen kokonaisuus, ovat fyysinen terveys ja mielenterveyskin läheisessä yhteydessä toisiinsa. Usein mielenterveydestä puhutaan vain siinä ilmenevien ongelmien kautta, mutta se voitaisiin yhtä hyvin ymmärtää kivijalkana, joka kantaa ihmistä läpi elämän.

Sosiaali- ja terveysministeriön eurooppalaista mielenterveystyötä koskevassa raportissa mielenterveys jaetaan positiiviseen mielenterveyteen ja mielenterveyden ongelmiin. Positiiviseen mielenterveyteen kuuluvat:

1. positiivinen hyvinvoinnin kokemus
2. yksilölliset voimavarat, kuten itsetunto, optimismi, elämänhallinnan ja eheyden kokemus
3. kyky solmia, kehittää ja ylläpitää tyydyttäviä ihmissuhteita ja
4. kyky kohdata vastoinkäymisiä (henkinen kestävyys).

Näiden ominaisuuksien avulla yksilö kykenee antamaan panoksensa niin perheessä ja muissa sosiaalisissa verkostoissa kuin yhteisön ja yhteiskunnan jäsenenäkin (Sosiaali- ja terveysministeriö 2004, 16). Positiivinen mielenterveyskäsitys sisältää ajatuksen mielenterveydestä voimavarana, jonka avulla voi elää täysipainoista ja mielekästä elämää. Myös ongelmanratkaisutaidot ja koherenssin tunne kuuluvat olennaisesti positiiviseen mielenterveyteen. Koherenssin tunteilla viitataan itsetuntoon ja -luottamukseen, kykyyn solmia, kehittää ja ylläpitää tyydyttäviä ihmissuhteita sekä tyytyväisyyteen omaan itseensä ilman jatkuvaa muutoksen tavoittelua. Itseensä luottava ihminen kokee, että voi vaikuttaa omaan elämäänsä ja kykenee kohtaamaan vastoinkäymiset. (Kuhanen ym. 2010, 17–18.)

Mielenterveyteen liittyy kuitenkin myös ongelmia, joiden määrittelyssä on olennaista tiettyjen oireiden esiintyvyys. Jotta voidaan puhua mielenterveyden häiriöistä, oireiden on oltava kohtalaisen vakavia, pitkäkestoisia ja niihin tulee liittyä toimintakyvyn aleneminen tai toimintakyvyttömyys. Mielenterveyden ongelmat on jaoteltu Sosiaali- ja terveysministeriön (2004, 16) tautiluokituksessa seuraavasti:

1. psyykinen stressi, joka saattaa liittyä elämäntilanteisiin, tapahtumiin ja ongelmiin
2. tavalliset mielenterveyden häiriöt (esim. masennus, ahdistuneisuushäiriöt)

3. vakavat psyykkiset häiriöt, joihin liittyy aistiharhoja sekä vääristyneitä uskomuksia ja ajatusprosesseja (psykoosit)
4. päihteiden väärinkäyttö (liiallinen alkoholin, huumeiden ja tupakan käyttö ja niihin kehittynyt riippuvuus)
5. poikkeavat luonteenpiirteet, joista on haittaa yksilölle tai toisille sekä
6. etenevät elimelliset aivosairaudet (dementia).

Mielenterveyden ongelmien yleisyydestä kertonee se, että länsimaissa tehtyjen väestötutkimusten mukaan aikuisväestöstä 20–29 % on kärsinyt edeltäneen vuoden aikana jostakin diagnostiset kriteerit täyttävästä mielenterveyden häiriöstä (Lönqvist 2005). Vangeilla mielenterveyden ongelmia esiintyy vielä keskimäärin muuta väestöä enemmän ja mielenterveyspalveluiden käyttö on yleistä. Vankien terveystutkimuksen mukaan 31 % mies- ja 43 % naisvangeista oli ollut psykiatrisessa hoidossa. Saman tutkimuksen mukaan psykiatrisen avohoidon palveluihin oli turvautunut miesvangeista 53 % ja naisista 70 %. (Joukamaa 2010, 33, 67–68.)

Mielenterveystyö koostuu mielenterveyden edistämisestä, ongelmien ehkäisystä ja hoidon sekä kuolleisuuden ehkäisystä. Kaikilla kolmella sektorilla pyrki- myksenä on toimia niin yksilöiden, ryhmien, yhteisöiden kuin yhteiskunnankin parhaaksi. (Sosiaali- ja terveysministeriö 2004, 19.) Mielenterveyden yhteiskunnallisia ja kansantaloudellisia vaikutuksia ei myöskään pidä unohtaa. Terveys 2000 -tutkimuksen mukaan mielenterveydenhäiriöiden suorat kustannukset eli sairauden vuoksi käytettyjen palveluiden tuottamisesta aiheutuneet kustannukset olivat 13 % kaikkien sairauksien kustannuksista. Vain verenkiertosairauksien kustannukset olivat suuremmat. Lisäksi mielenterveyden ongelmat aiheuttavat epäsuoria kustannuksia, kuten sairauspoissaoloja. (Suvisaari & Lönqvist 2009, 2–3.)

2.3.2 Potilaiden ohjaaminen

Potilaiden ja asiakkaiden ohjaaminen kuuluu olennaisesti sairaanhoitajan työnkuvaan ja mielenterveyden edistämiseen. Muun muassa Roperin ja Henderso-

nin kehittämän hoitotyön ydinosaamismallin mukaan sairaanhoidon lähtökohtana on kokonaisvaltainen ymmärrys terveestä ja sairaasta ihmisestä, joka kykenee hoidon turvin saavuttamaan terveydentilaansa nähden sopivan riippumattomuuden ulkopuolisesta avusta, lisäämään vastuutaan omasta hoidostaan ja ylläpitämään saavutettua tilaa. (Lauri 2006, 16, 25, 29.)

Potilaan ohjaamisen päämääränä on auttaa potilasta ymmärtämään omaa terveydentilaansa, sairauttaan, hoitoaan ja kuntoutustaan, jotta hän voisi oppia havainnoimaan piileviä voimavarojaan ja toimintansa seurauksia. Samalla potilaan elämänhallinnan tunne voimistuu. Pyrkimys muutokseen vaatii kuitenkin sen, että potilas kokee tällaisen toiminnan mielekkäänä ja saa itse osallistua hoitoaan koskevaan päätöksentekoon. Kuuntelemalla ja kyselemällä hoitaja voi päästä käsiksi potilaan kokemuksiin ja päästä arvioimaan hänen oppimisvalmiuksiaan. (Kassara, Paloposki, Holmia ym. 2005, 41–42.)

Luovien ja toiminnallisten menetelmien käyttäminen tarkoittaa itsen likoon laittamista ja se voi olla ohjaajalle ja osallistujille molemmille terapeutin kokemus. Luovissa ja toiminnallisissa menetelmissä ohjaajan ominaisuuksia ovat ryhmätyötaidot, rohkeus ja luovuus, kyky kuvitella ja leikkiä, tilanneherkkyys ja tilanteenhallinta, muuntautumis- ja ongelmanratkaisukyky, hienotunteisuus ja sielunhoidollinenkin osaaminen. Ohjaajan tulee luoda ryhmätilanne turvalliseksi, mutta myös yllätyksiin on osattava varautua. (Heimonen & Voutilainen 1998, 95; Andreev & Salomaa 2005, 172, 174–179.)

Uusikylän (1999, 35–36) mukaan Rogers ohjeistaa psykologisen turvallisuuden luojia kolmella ohjeella. Ensinnäkin, jokaisen ihmisarvo on hyväksyttävä varauksettomaksi riippumatta hänen henkisestä tilanteestaan tai käytöksestään. Silloin kenenkään ei tarvitse pelätä kasvojen menettämistä. Toiseksi, ilmapiirin oltava niin vapaa, ettei siihen liity pelkoa arvostelusta. Ohjaaja ei saa vertailla ketään muihin eikä arvostella kenenkään kokemuksia. Kolmanneksi, toista ihmistä tulee pyrkiä ymmärtämään empaattisesti ilman oikeassa olemisen tarvetta.

Ryhmän ohjaaminen on ohjaajan ja ryhmäläisten välistä vuorovaikutusta, jossa ohjaajan rooli on auttaa ryhmäläisiä kehittämään ajattelu- ja havainnointikykyään antamalla neuvoja ja valmiita vastauksia. Hän peilaa ryhmäläisten ajatuksia ja jäsentää esille nousevia asioita. Ammatillinen etäisyys ja empaattinen neutraalius suojaavat varsinkin, kun käsitellään arkoja ja henkilökohtaisia asioita. (Hypén 2002, 115.)

Vankiloissa suositaan ryhmiä, koska toiminnan tulee olla sekä ohjattua että valvottua. Monet vankilassa toteutetut ryhmät kokoontuvat satunnaisesti, ovat lyhytaikaisia ja avoimia. Useimmiten ryhmien tarkoitus on kuntouttaa ja ylläpitää sosiaalista vuorovaikutusta. (Hypén 2002, 110–111.)

Vankiryhmän toimintaa suunniteltaessa tulee huomioida vankien toimintakyvyn taso. (Mohell & Pajuoja 2006, 94.) Tässä tapauksessa on esimerkiksi huomiotava, että vankien kyky osallistua pitkäjänteiseen toimintaan saattaa olla heikentynyt ja esimerkiksi paljon liikkuvien Rediksen asiakkaiden sitouttaminen hankkeeseen voi osoittautua haasteelliseksi. Ryhmän jäseniä valittaessa on syytä käyttää harkintaa, kysyä tarvittaessa neuvoa kokeneemmilta ohjaajilta ja tulla tietoisiksi mahdollisista alaryhmien keskinäisistä ristiriidoista. Esimerkiksi etninen tausta, ikä ja vankilaan tulon syyt ovat mahdollisia eripuraa aiheuttajia. (Hypén 2002, 113.)

3 LUOVAA HOIVAA

Taiteelle, luovuudelle ja estetiikalle on annettu länsimaisen kulttuurin historiassa monenlaisia merkityksiä. Niiden avulla on vahvistettu ihmisten uskoa, valistettu kansaa, osoitettu valtaa ja voimaa sekä viihdytetty itseä ja muita. (Isotalo 2013, 10.) Ihmisen esteettiset tarpeet ovat kuuluneet myös hoitotyöhön. Jo sairaanhoidon uranuurtaja Florence Nightingale kirjoitti 1800-luvulla hoitajille ohjeita siitä, kuinka hoitoympäristön, terveyden ja puhtauden lisäksi tulee huolehtia ihmisen kauneuteen ja esteettiseen mielihyvään liittyvistä tarpeista (Ruohonen 2001, 23). Ihmisen perustarpeet eivät ole muuttuneet niistä ajoista mihinkään. Itsensä toteuttamisen tarpeella ja toisaalta halulla kokea taide-elämyksiä on syvät juuret. Mutta mitä luovuus on ja miten sitä voidaan hyödyntää hoitotyössä?

3.1 Luovuuden teoreettista perustaa

Luovuus on ihmiselle tyypillinen ominaisuus, jota on yritetty selittää monesta näkökulmasta. Siihen on kautta ihmiskunnan historian liitetty esimerkiksi mystisiä, yliluonnollisia piirteitä, joiden avulla on koetettu selittää niin luovan prosessin syntymistä kuin elämän alkamistakin. Behavioristinen, mekaaninen luovuuskäsitys taas on pitänyt luovuutta sattuman tuloksena siinä missä freudilainen tulkintatapa näkee luovuuden keinona vapautua syyllisyydestä, vähentää ristiriitoja ja toteuttaa mielihaluja, jotka yhteiskunta pyrkii tukahduttamaan. Modernin luovuustutkimuksen kiinnostuksen kohteena ovat olleet erityisesti luovaa lahjakkuutta ilmentävät yksilöt. (Uusikylä 2012, 17, 23, 27, 31.)

Luovuuteen liittyy olennaisesti itsensä toteuttamisen elementti. Luovan yksilön on uskallettava olla jossain määrin riippumaton ja silti herkkä. Uusitalo kirjoittaa, että Mihály Csikszentmihályin mukaan se antaa ihmiselle mahdollisuuden elää täyttä elämää. (Uusikylä 2012, 47, 93.) Luovuus voidaan ymmärtää myös voimavarana, jonka avulla ihminen pääsee elämässään eteenpäin. Häyrynen (1994, 9, 28) esittää luovuuden määritelmäksi seuraavaa:

Luovuus on ihmiselle ominainen selviytymisstrategia, jossa nykyiselle etsitään vaihtoehtoa eli muutetaan tähänastisia toiminnan edellytyksiä. --- Luovuus on määriteltävissä ideain, tuntein ja välineiden tuottamiseksi, jotka ovat yhteiskunnassa ainutkertaisia ja tekevät – tai ainakin pyrkivät tekemään – maailman paremmaksi elää.

Kris näkee luovuudessa potentiaalia terveyttä ja sopeutumiskykyä ylläpitävänä voimavarana. Häneltä on jäänyt muun muassa elämään sanonta ”regressio egon palveluksessa”, millä viitataan yksilön kykyyn pudota hallittuun, tavanomaisesta poikkeavaan taantumaa. Maslow puolestaan piti luovuutta terveen mielen ominaisuutena, jota kypsä ihminen pystyy tarvittaessa hyödyntämään sekä voimakkaan aikuisen että leikkivän lapsen rooleissa. Luova ihminen ei pelkää sisäisiä impulssejaan eikä minuuden rajojen häivyttämisestä koidu hänelle uhkaa, joka vaarantaisi turvallisuuden tunteen ja tasapainon. (Uusikylä 2003, 72, 74.)

Winnicottin mukaan illuusiot ja mielikuvitus palvelevat lapsen irrottautumista äidistä ja luovat perustan myöhemmin kehittyvälle luovuudelle. Lapsi tarvitsee ns. transitionaaliobjektin ja -tilan, jossa hän voi turvallisesti nauttia yksinolostaan ja johon hän erilaisia muutoksia kohdatessaan palata. Taideterapeuttisessa tai muussa psykoterapeuttisessa työskentelyssä terapeutin ja potilaan välille pyritään luomaan tällainen tila, jonka kolmantena osapuolena toimii käytettävä menetelmä. (Aalto 2007, 173–174.) Tässä hankkeessa menetelmän osa on annettu valokuvaukselle.

Luovan tekemisen kautta ihminen voi ilmaista tunteita, joita ei voi sanoin selittää tai joista ei ole aiemmin ollut edes itse tietoinen. Luova toiminta luo mahdollisuuden hyväksyä ja ymmärtää itseään kokonaisuutena, joka koostuu kehosta ja mielestä sekä sosiaalisesta ja henkisestä ulottuvuudesta. (Ahonen–Eerikäinen 1994, 13, 17.)

Luova toiminta auttaa ihmistä jäsentämään ja syventämään itsetuntemustaan. Se herkistää pohtimaan oman olemassaolon arvo-, sekä merkityskysymyksiä ja löytämään uutta suuntaa ja sisältöä elämään. Itsensä kehittäminen, rentoutu-

minen ja uudenlaisten ratkaisujen löytäminen saattavat sen myötä mahdollistua. Luovan toiminnan avulla pystyy myös jäsentämään omaa elämäkatsomusta ja arvomaailmaa. (Hämäläinen 1999, 67.) Nämä seikat on huomattu myös vankiloissa, joissa pyritään tarjoamaan vankien suosimien liikuntamahdollisuuksien lisäksi monenlaisia kulttuuriaktiiviteetteja. Lukemisen ja kirjoittamisen rinnalle on tullut viime vuosikymmeninä muun muassa ilmaisutaitoa, karaokea, shakkia ja kokkikerhoa. (Kempas & Seppänen 2002, 4–5.)

Paul Clements (2004, 173) nimeää neljä syytä tarjota vangeille mahdollisuus luovaan toimintaan. Ensinnäkin luovuus näyttäisi lisäävän turvallisuutta; mielekäs ja hauska tekeminen estävät tylsistymistä ja stressiä, jota yleensä esiintyy kaltereiden sisällä. Toiseksi se tarjoaa koulussa huonosti menestyneille uuden tilaisuuden, jonka tuoman positiivisen kokemuksen turvin he ehkä suuntautuvat helpommin myös epämieluisempien asioiden pariin. Kolmanneksi uudet tavat ajatella ja tehdä asioita tukevat suoraan kuntoutumista ja neljänneksi luovuus voi tuoda esille piilossa olleita taitoja ja nostaa itsearvostusta, joista on apua yhteiskuntaan integroitumisessa ja aktiiviseksi kansalaiseksi kasvamisessa. Muun muassa yhdysvaltalaiset ja englantilaiset tutkimukset tukevat ajatusta siitä, että luova työskentely voitaisiin ottaa hyötyjensä ansiosta pakolliseksi osaksi vankilan päiväjärjestystä.

3.2 Luovat menetelmät hoitotyössä

Luovia menetelmiä on hyödynnetty hoitotyössä ja kuntoutuksessa pitkään. Niillä viitataan taiteelliseen ja ilmaisulliseen toimintaan, joka keskittyy itse tekemiseen, kokemiseen ja prosessiin. Hoito- ja kuntoutustyössä on käytetty luovina menetelminä muun muassa puhetta, tunteita, muistelua, kirjallisuutta ja kirjoittamista, musiikkia, draamaa ja kuvallista ilmaisua. (Suomi 2003, 107.)

Luovien menetelmien yhteydessä sivutaan usein termejä kulttuuri ja taide. Kulttuuri voidaan määritellä yhteisöä koossa pitäväksi voimaksi, joka ilmenee mm. yksilöiden, kansalaisyhteiskunnan, valtion ja markkinoiden kohtauspisteissä taiteina ja esteettisenä asennoitumisena elämään ja toimintaympäristöön, taide-

ja kulttuurielämänä sekä ideologisena ja kehitystä ohjaavana tekijänä (Pirnes 2002, 23). Ympäröivä kulttuuri säätelee varhaislapsuudesta alkaen ihmisen kehitystä ja esimerkiksi lapsuudenkodin suhde kulttuuriin ja taiteeseen vaikuttaa pitkälti siihen, kiinnostuuko ihminen näistä asioista myöhemmissä elämänsä vaiheissa (Hyyppä & Liikanen 2005, 66, 79).

Taiteena voidaan pitää kaikkia esteettisiä elämyksiä synnyttäviä tapahtumia, jolloin arjen kulttuurin ja korkeakulttuurin välillä ei tarvitse nähdä eroa. Taiteen ja luovuuden välillä on molemminpuolinen side; taide on luovuuden tuote ja luovuus on täten taiteen tekemisen edellytys. Taide keino aikaansaada jotain myönteistä ja se koetaan emootioiden rikastuttamina taide-elämyksinä. (Hyyppä & Liikanen 2005, 13.) Hoitotyössä luovien menetelmien rinnalla on yleistynyt termi taidelähtöiset menetelmät, mutta selkeyden vuoksi tässä työssä on päädytty puhumaan pelkästään luovista menetelmistä hoitotyön yhteydessä.

Tutkimusten mukaan taiteella ja kulttuurilla näyttäisi olevan yhteys hyvään terveyteen, elämäntilanteeseen, parempaan työkykyyn ja kokemukseen terveydestä. Ne myös edistävät yhteisöllisyyttä ja elämän mittaisten verkostojen muodostumista. (Liikanen 2004, 11; Hyyppä 2007, 158.) Museoissa ja konserteissa käymisellä näyttäisi olevan sosiaalisen pääoman ohella selkein yhteys pitkään elinikään (Hyyppä & Liikanen 2005, 89, 98).

Taiteen ja kulttuurin terveysvaikutuksia voisi selittää Liikasen (2010, 64) psyko-fysiologinen näkemys, jonka mukaan kulttuuri- ja taide-elämys kiihdyttää psyko-fysiologista järjestelmää ja synnyttää siten elimistössä tasapainoa ja rauhoittumista edistäviä tilanteita. Ne puolestaan lisäävät hyvinvointia ja terveyttä. Samansuuntaisia tuloksia saatiin myös Uumajan yliopistossa tehdyssä väitöskäytännössä, jossa kulttuurin harrastamisen havaittiin nostavan ”hyvinvointihormonien”, kuten adrenaliinin ja prolaktiinin arvoja, laskevan verenpainetta ja sydän- ja verisuonisairauksien riskiä sekä vähentävän psyykkisiä ongelmia. Tutkimuksessa havaittiin lisäksi, että ne, joilla ei ollut kulttuuriharrastustausta, saavuttivat samat hyödyt kuin pitkään kulttuuria harrastaneet. (Hohenthal-Antin 2006, 27–28.)

Hoitotieteen näkökulmasta luovan toiminnan, taiteen ja kulttuurin terveysvaikutuksista on toistaiseksi tehty niukasti tutkimusta. Kattavimpia selvityksiä aiheesta lienee Blomqvistin ja Suomivuoren vuonna 2000 julkaisema tutkimus, jossa tarkasteltiin potilaiden, heidän omaistensa ja hoitohenkilökunnan kokemuksia merkittävistä taide-elämyksistä sekä keskusteltiin niiden mahdollisista vaikutuksista parantumiseen ja terveyden kohenemiseen. Vaikka tutkimuksen tuloksissa on nähtävissä paljon variaatiota, voidaan niiden pohjalta todeta, että pienetkin taide-elämykset voivat käynnistää potilaan elämässä kauaskantoisia prosesseja, lievittää kärsimystä ja tuoda toivoa. Omaiset saattavat pitää tärkeänä sitä, että hoitolaitoksessa toteutettava viriketoiminta on suunniteltu potilaiden kulttuuritaustan mukaisesti, jolloin se tukee kodinomaisuutta, turvallisuutta ja edesauttaa potilaan mahdollisuuksia olla oma itsensä. Hoitohenkilökunta puolestaan näki taide-elämykset mahdollisuutena luoda yhteenkuuluvuutta ja tuoda esiin ihmisen piileviä voimavaroja. Hoitajat olivat kuitenkin huolissaan taiteen mahdollisesti herättämistä tunteista, joiden käsittelyyn tarvitaan taitoa ja mahdollisuus läsnäoloon potilaan kanssa. (Blomqvist 2004, 23, 28–29.)

Taiteen harrastajien ja ammattitaiteilijoiden elämäkertoja tutkittaessa on havaittu, että luovaan toimintaan ja kulttuurin harrastamiseen liittyy monenlaisia voimavaroja. Paitsi että luovuus näyttäisi tuovan elämään sisältöä ja merkitystä, se toimii terveyden, sopeutumiskyvyn ja joustavuuden lähteenä, jonka avulla ihminen voi selviytyä vaikeistakin elämäntilanteista, aktivoitua sekä helpottaa ahdistustaan ja jännitystään (Aalto 2007, 173–174; Eskola 1998, 39.) Taide-elämykset voivat myös auttaa oman identiteetin hakemisessa, palvella ihmisen esteettisiä tarpeita ja auttaa pääsemään sopusointuun vallitsevien elämän olosuhteiden kanssa (Blomqvist 2004, 24).

Kulttuurin harrastaminen tarjoaa mahdollisuuden irrottautua arjesta ja valita oma elämysmaailmansa olosuhteista riippumatta (Liikanen 2004, 12). Esimerkiksi hoitolaitoksissa viriketoimintaa on kuitenkin vaikea käynnistää ja ylläpitää ilman henkilökunnan panosta ja suunnittelua.

Uusien toimintatapojen juurruttaminen käytäntöön vie monesti aikansa ja joskus on myös tarpeen laatia valtakunnallisia strategioita tavoitteiden saavuttamiseksi.

Tähän tähdätään esimerkiksi 2010–2014 toteutettavan, Opetusministeriön koordinoiman Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia -toimintaohjelman avulla. Sen tavoitteena on terveyden ja hyvinvoinnin edistäminen kulttuurin ja taiteen keinoin sekä osallisuuden lisääminen niin yksilön, yhteisön kuin yhteiskunnan tasolla. (Liikanen 2010, 3.)

Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia -toimintaohjelma vaikuttaa jo tuottaneen tuloksia, sillä erilaisia hankkeita ja projekteja on viime vuosina käynnistetty ja saatettu loppuun. Helsingissä taiteilijoiden, hoitohenkilökunnan ja potilaiden yhteisprojekteja on toteutettu esimerkiksi Roihuvuoren vanhustenkeskuksessa (Karlqvist 2012). Hoitotyössä valokuvausta on hyödynnetty ainakin TAIKA-hankkeessa ja Sovella taidetta -yhteisössä (Taika-hanke 2012; Sovella taidetta i.a.).

Luovuuden toteutuminen hoitotyön arjessa vaatii vapauden lisäksi selkeitä ja harmonisia tavoitteita, riittävää haasteiden ja taitojen tasapainoa, välitöntä palautetta ja turvallisuuden tunnetta. (Sanila 2005, 1). Kaiken kaikkiaan vaikuttaisi siis siltä, että uudenlainen asennoituminen työhön ja ehkäpä elämään ylipäänsä voisi edistää sekä hoitajien työhyvinvointia että luovuuden toteutumista hoitoympäristöissä.

3.3 Valokuva hoidollisena menetelmänä

Valokuvat ovat puhutun ja kirjoitetun kielen jälkeen aikamme levinnein kommunikointikeino. Ne ovat visuaalisen todellisuuden tärkeimpiä representaatioita ja vuorovaikutuksen välineitä. Omistamamme valokuvat kertovat elämäkertamme visuaalisessa muodossa ja kuuluvat niihin harvoihin kuviin, joita ihmiset aikuisiässä tuottavat itse. (Ulkuniemi 2005, 15–16.)

Valokuvia on käytetty pitkään satunnaisesti osana hoitotyötä, mutta niiden järjestelmällinen hyödyntäminen on vasta rantautumassa Suomeen. Esimerkiksi valokuvaterapiaa, johon valokuvien hoidollinen käyttökin perustuu, alkoi yleistyä

vasta 1990-luvun loppupuolella. (Halkola 2009a, 13.) Näin ollen myöskään kotimaista tutkimusta aiheesta ei ole ehtinyt vielä kertyä kovin kattavasti.

Valokuvan hoidollinen käyttö edellyttää jonkinlaista käsitystä valokuvan terapeuttisuudesta ja kykyä hahmottaa, mikä valokuvissa potilasta mahdollisesti auttaa. Halkolan (2009a, 14) mukaan valokuvaterapian uranuurtaja Judy Weiser pitää valokuvien käyttöä terapeuttisessa kontekstissa keinona aktivoida ja prosessoida tunteita, ajatuksia ja kokemuksia. Sanattoman vuorovaikutuksen näkökulmasta voidaan puolestaan ajatella, että valokuvatyöskentely tarjoavaa mahdollisuuden visuaaliselle informaatiolle ja vuorovaikutussuhteiden emotionaaliseen syventämiseen, jotka vaikuttavat usein terapiaprosessiin suotuisasti (Halkola 2009b, 51).

Valokuvaterapiassa on käytössä monenlaisia menetelmiä, joita ovat

1. asiakkaan omaelämäkerrallisten valokuvien käyttäminen,
2. symbolisten, assosiativisten valokuvien käyttäminen ja
3. uusien valokuvien ottaminen ja niiden käyttö terapeuttisena välineenä sekä
4. valokuvaterapian menetelmien yhdistäminen muihin ilmaisullisiin menetelmiin kuten kuvataide-, musiikki- tai kirjallisuusterapian menetelmiin. (Halkola 2009a, 18.)

Yksinkertaisimmillaan valokuvaterapeuttinen työskentely voi olla emootioita herättävien kuvien valikoimista runsaasta kuvatarjonnasta ja niiden tarkastelua katsoen ja keskustellen (Halkola 2009b, 57). Vaikka hoitotyö ei olekaan varsinaista terapiaa, voidaan sen yhteydessä käyttää terapeuttista valokuvausta, joka on itseohjautuvaa, virallisen terapian ulkopuolella toteutettavaa itsetutkiskelua ja taiteellista ilmaisua. Sosiaali-, kasvatus- ja terveysalalla valokuvat ovat olleet mukana ainakin ennaltaehkäisevässä, hoitavassa ja kuntouttavassa työssä. (Halkola 2009a, 14, 16.)

Hoidollisen valokuvatyöskentelyn lähtökohtina voidaan pitää luottamuksellisen suhteen rakentamista, voimavarakeskeisyyttä, aktiivista ja kiinnostunutta työtettä sekä jonkinlaista teknistä osaamista ja kuvanlukutaitoa (Halkola 2009a,

17). Valokuva aktivoi monia aisteja, minkä vuoksi sillä on kyky välittää voimakkaita henkilökohtaisia kokemuksia ja viestejä. Esimerkiksi henkilö, joka ei halua tulla kuvatuksi ehkä pelkää kuvaajan saavan hänestä vallan. (Ulkuniemi 2005, 49.) Vankeja kuvattaessa voi olla tarpeellista tiedostaa, että valokuvia on käytetty Suomessa rikollisten tunnistamistarkoituksiin 1880-luvulta lähtien (Tuori 2001, 97). Noista ajoista menetelmät ovat vielä kehittyneet ja kuvatuksi voi joutua periaatteessa missä tahansa, vaikkei olisi rikoksenteokoaikeissakaan.

Valokuvalla on sosiaalisia ja kulttuurisia ulottuvuuksia. Se rakentuu suhteessa aikaan, paikkaan ja toiseen eikä sitä voi irrottaa kontekstistaan. Kuvien merkitykset rakentuvat aina erilaisista kulttuurisista käytännöistä. (Hentinen 2009, 41; Laakso 2003, 413–414.) Ruumiin muisti ja erilaiset aistimukset saattavat aktivoitua valokuvien myötä, jolloin saattaa syntyä uudenlaisia yhteyksiä kehollisten, nonverbaalisten aistimusten ja tietoisien mielen välille (Hentinen 2009, 42).

Käytännön asiakastilanteissa valokuva saattaa olla hyödyllinen väline, koska se tarjoaa keskustelun vierelle konkreettisen objektin, jota voi katsoa ja koskettaa. Valokuva saattaa myös auttaa mielikuvien muistiin palauttamista. (Hentinen 2009, 39.)

Suomessa valokuvaterapeutista lähestymistapaa lienee hyödyntänyt näyttävimminkin sosiaalikasvattaja ja valokuvaaja Miina Savolainen, joka kehitti 2000-luvun taitteessa voimaantumisen käsitteestä ammentavan voimauttavan valokuvauksen menetelmän työskennellessään lastenkodissa. Voimauttavassa valokuvauksessa pyritään ihmissuhteiden kohentamisen lisäksi hajanaisten, tunnepitoisten ja abstraktien asioiden selkeyttämiseen sekä yksilön ja yhteisön toiminnan tarkasteluun ja peilaamiseen. Menetelmässä hyödynnetään omakuvia, albumikuvia, arjen teemoja ja valokuvaustilanteen vuorovaikutusta itsetutkiskelun kanavoina. (Voimauttavan valokuvan menetelmä i.a.) Vaikka omassa työskentelyssäni on piirteitä Savolaisen menetelmästä, sitä ei voida silti kutsua voimauttavaksi valokuvaukseksi. Menetelmän ammatillinen käyttö vaatisi täydennyskoulutusta.

3.4 Arjen kuvaamisen erityisyys

Arki on jokapäiväistä, rutiininomaista, tuttua ja jaettua, mutta samanaikaisesti henkilökohtaista. Yhteiskunta säätelee arkeamme normeilla, aikatauluilla, velvollisuuksilla ja mahdollisuuksilla. Se antaa selkeyttä ja pysyvyyttä ja mahdollisesti ontologista turvallisuutta monimuotoisessa globaalissa maailmassa. (Jokinen 2005, 4; Routasalo 2004, 37.)

Vaikka kuvauskulttuuri näyttää digitaalisuuden yleistymisen myötä arkipäiväistyneen, valokuvat paljastavat edelleen asioita ja yksityiskohtia, joita ei välttämättä huomata todellisissa elämäntilanteissa. Käsipuhelinkameroiden ansiosta kuvaamisesta on tullut yhä henkilökohtaisempaa. Tästä huolimatta etenkin perhevalokuvissa tavallista arkea ei juuri kuvata ja kuvantekotavat heijastelevat paitsi historiallista ja kulttuurista aikakautta, myös kuvaajan senhetkisiä mieltymyksiä. Poseeraaminen ja kuvattavana olemisen kontrollointi saattavat kertoa siitä, että kuvattava haluaa tulla arvostetuksi. (Ulkuniemi 2005, 15, 21, 47, 55.)

Suomalaisten perhekuvista puuttuvat miltei kokonaan työhön ja kotitöihin liittyvät kuvat sekä monet sellaisetkin ihmiset, joiden kanssa ollaan päivittäin tekemisissä: postinjakajaa ja lasten opettajaa ei koeta kuvaamisen arvoiseksi mahdollisesti siksi, että heidän kanssaan ei asioida yleensä vapaaehtoisesti. Myöskään päivittäisiä rutiininomaisia ja arkisia tilanteita ei usein albumeista löydy elleivät ne ole humoristisia tai tavallisuudesta poikkeavia. Tietyt aiheet, kuten kuoleman, sairauden, epäonnistumisen, kriisien tai seksuaalisuuden kuvaaminen ovat edelleen tabuja. (Ulkuniemi 2005, 15, 121–124.)

Perhe- ja albumikuvia tarkastelemalla yksilö voi saada arvokkaita aineksia identiteettityöskentelyyn ja itsemäärittelyyn. Omia kuvia tutkiessaan voi alkaa kyseenalaistaa esimerkiksi tiettyjä elinympäristön antamia merkityksiä, ulkonäköihanteita ja käytäntöjä sekä havahtua miettimään, mitä oikeastaan haluaa edustaa. Kun kuvia katsotaan ilman siinä esiintyvien henkilöiden läsnäoloa, voidaan löytää uudenlaisia ja keskenään ristiriitaisiakin tarinoita, joita voidaan tulkitella ja jäsentää uudelleen. (Mäkiranta 2008, 165–166.)

4 PRODUKTIO

Ammattikorkeakouluopintoasetuksen mukaan opinnäytetyön tulee kehittää ja osoittaa opiskelijan valmiuksia soveltaa oman alansa ammatillisia tietoja ja taitoja käytännön asiantuntijatehtävissä. Diakonia-ammattikorkeakoulun opinnäytetyöprosessin tavoitteena on muun muassa tuottaa uusia käytäntöjä, toimintamalleja ja tuotteita. Toteutustapa voi olla myös luova, kuten tässä työssä. Yksi opinnäytetyön periaatteista on kasvattaa opiskelijan ammatillisen tiedon ja taidon muodostumista. (Kuokkanen, Kiviranta, Määttä & Ockenström 2010, 22–23.)

Diakonia-ammattikorkeakoulussa opinnäytetyön voi perinteisen tutkimuksen lisäksi toteuttaa myös kehittämispainotteisesti toiminnallisena opinnäytetyönä, jolloin lopputuotoksena on kehittämishanke tai tuotekehittely eli produktio. Varsinainen tuotos voi olla esimerkiksi mallinnettu ja tuotteistettu toimintakokonaisuus, joka voidaan siirtää toiseen toimintaympäristöön tai menetelmä. Tässä opinnäytetyössä kokeiltiin luovan hoidollisen menetelmän, eli tässä tapauksessa valokuvauksen, toimivuutta vapautuvien vankien arjen voimavarojen löytämisessä. Tässä tapauksessa produktiona ovat arjen voimavarojen valokuvaus vankien kanssa ja kuvista koottu näyttely. (Kuokkanen ym. 2010, 33–34.)

Toiminnallisessa opinnäytetyössä tavoitellaan ammatillisen käytännön toiminnan ohjeistamista, opastamista, toiminnan järjestämistä ja järjeistämistä (Vilkkä & Airaksinen 2003, 9). Produktio on tyypillisesti kertaluontoinen ja lyhytkestoinen prosessi, jonka tavoitteena on tuottaa jokin palvelu tai tuotos tietylle käyttäjäryhmälle ja kehittää siten käytännön toimintaa. Tuotekehittelyprosessi lähtee tuotteen tai palvelun suunnittelusta, jonka jälkeen valmiin tuotteen toteutusta kokeillaan käytännössä. Lopuksi arvioidaan tehdyn tuotteen onnistumista ja mahdollisesti markkinoidaan sitä eteenpäin. (Kuokkanen ym. 2010, 33–34.)

Tässä produktiossa olen pyrkinyt hahmottamaan vapautuvien vankien jo olemassa olevia arjen voimavaroja ja tuomaan niitä esille valokuvauksen avulla. Päädyin toiminnalliseen toteutustapaan, koska tutkimusongelmani oli käytän-

nönläheinen. Koska tiedossani ei ollut vapaana olevia vastaavia aiheita, suunnittelin sellaisen itse. Koetin löytää aiheen, joka palvelisi kohderyhmääni ja hyödyttäisi myös yhteistyötahojeni työntekijöitä.

4.1 Produktion esittely ja tavoitteet

Opinnäytetyöni on vapautuville ja vapautumassa oleville vangeille suunnattu valokuvausproduktio, jonka tavoitteena on

1. auttaa vapautuvia ja vapautuneita vankeja tunnistamaan ja nimeämään arjen voimavarojaan ja
2. esitellä heidän kanssaan työskenteleville luova hoidollinen menetelmä.

Vankien kokemusten keräämisessä käytin osallistuvaa havainnointia, jota pidetään osana käyttäjä- ja toimintakeskeistä kehittämistoimintaa. Vilkka (2007, 37–38) kirjoittaa, että havainnointi on tieteellisen tutkimuksen perusmetodi, jonka avulla kerätään havaintoja jotain asiaa tai ilmiötä tutkittaessa. Sitä käytetään erityisesti tutkimuksissa, joissa tarkastellaan yksittäisen ihmisen toimintaa ja hänen vuorovaikutusprosessejaan muiden kanssa. Myös tekstien, kuvien, esineiden, luonnon ja ympäristön havainnointi on yleistä.

Havainnointi voi olla tilanteesta riippuen joko ennalta jäsenneilyä ja tarkasti suunniteltua tai vapaata ja tutkimuskohteen toimintaan mukautunutta. Määrällisessä tutkimuksessa käytetään yleisemmin ennalta jäsenneilyä ja laadullisessa vapaata havainnointia. Vapaa havainnointi pyrkii selvittämään ilmiöön tai asiaan liittyviä sosiaalisia ja kulttuurisia merkityksiä, ja siitä käytetään myös termiä osallistuva havainnointi. (Vilkka 2007, 38, 40.)

Osallistuva havainnointi valikoitui tämän opinnäytetyön aineistonkeruumenetelmäksi ja havainnointitavaksi, koska se on monipuolinen tapa saada tietoa etenkin sellaisista ilmiöistä, joita on tutkittu niukasti. Se kytkee muita tutkimusmenetelmiä paremmin saadun tiedon kontekstiinsa, jolloin asiat nähdään niiden

omissa yhteyksissä. Osallistuva havainnointi muistuttaa läheisesti arkielämän havainnointia, jonka avulla ihminen hahmottaa ympäristöään, reagoi siihen ja pyrkii ymmärtämään näkemäänsä ja kokemaansa. Tutkimuksellisessa työssä osallistuva havainnointi keskittyy kuitenkin määrättyyn ilmiöön tai ongelmaan, josta halutaan saada tietoa. (Grönfors 2001, 124, 127–128.)

Tutkija toimii osallistuvassa havainnoinnissa tietyllä tavalla kaksoisroolissa: hän on sekä ilmiötä tai aihepiiriä havainnoiva tutkija että tutkimuskohteen toimintaan osallistuva ihminen. Havainnoinnin onnistumisen kannalta on olennaista, että tutkija pääsee sisälle tutkittavaan yhteisöön. Silloin tutkija toimii tietoa kerätessään dialogisessa vuorovaikutuksessa tutkittaviensa kanssa ja pääsee lähelle heitä sekä yksilöinä että osana yhteisöä. Elleivät tutkija ja tutkimuskohde tunne toisiaan entuudestaan, on perusteltua pyrkiä etsimään avainhenkilö, joka helpottaa osapuolten tutustumista toisiinsa. Mitä suljetummasta ryhmästä on kysymys, sitä tärkeämpi avainhenkilö on. (Grönfors 2001, 124–126, 133; Vilkkä 2007, 45.)

Tutkijan tärkein työväline on osallistuvassa havainnoinnissa oma persoona ja aistien lisäksi hän voi hyödyntää havainnoidessaan myös tunteitaan. Tutkijan tulisi pyrkiä olemaan oma itsensä ja käyttäytyä luontevasti, mutta tilanteen mukaisesti. Tutkijan ei siis tarvitse yrittää muuttua tutkittavien kaltaiseksi. Vaikka havainnoinnin ja osallistumisen intensiteetti vaihtelee yleensä prosessin aikana, siitä ei pidä hätkähtää. Havainnoitavat kohteet johdattelevat yleensä tutkijan osallistumiseen, kun kokevat sen sopivaksi. (Grönfors 2001, 126, 131, 133.)

Vilkkä (2007, 40) toteaa, että osallistuvaa havainnointia pidetään haastavana aineistonkeruutapana, koska havainnointitilanteissa saattaa tulla ilmi runsaasti informaatiota ja kaiken muistiin kirjaaminen voi olla vaikeaa. Tutkittavaan ilmiöön perehtyminen on tärkeää, jotta tutkija kykenee erottamaan kokonaisuuden kannalta olennaiset havainnot vähemmän merkityksellisistä, ja pystyy reagoimaan ainutlaatuisina ilmeneviin tilanteisiin. Usein on hyödyllistä osallistua tutkittavien toimintaan jo ennen varsinaisen havainnoinnin alkamista.

Havainnoinnissa on hyödyllistä käyttää erilaisia ennalta suunniteltuja muistiinpanotekniikoita, jotta merkinnät eivät jäisi pelkästään epäluotettavien mielikuvien tasolle (Toikko & Rantanen 2009, 145). Grönfors suosittelee sekä vuorovaiikutukseen että muihin olosuhdetekijöihin keskittyvien muistiinpanojen tekemistä (Grönfors 2001, 135). Itse kirjoitin vain yhtä opinnäytetyöpäiväkirjaa, mutta eri osat ovat erotettavissa siitä. Pysin kirjoittamaan muistiinpanoja välittömästi tapaamisten jälkeen ja joskus myös kesken kuvausten, jos paikalla oli vähän tutkittavia. Pysin keräämään havainnoistani tarkoituksenmukaiset ja vastaaman jokaisessa merkinnässäni kysymyksiin kuka teki, mitä teki, missä ja milloin. Kirjasin myös ylös arkisempia havaintojani ja tuntemuksiani.

4.2 Produktion toimintaympäristö

Valokuvausproduktioon osallistuvat vangit olivat varsin heterogeeninen joukko vapautumassa olevia tai jo vapautuneita vankeja. Yhteistyötahoinani olivat Kriminaalihuollon tukisäätiö ja Suomenlinnan vankilan Suova-toiminta. Kaikki hankkeeseen osallistuvat vangit pyrkivät päihteettömyyteen ja rikoksettomuuteen.

Redis on Kriminaalihuollon tukisäätiön (Krits) vertaistukitoimintaa. Vuonna 2001 perustettu tukisäätiö pyrkii edistämään vapautuvien vankien selviytymistä ja elämänhallintaa. Uusintarikollisuuden ja sen haittojen vähentäminen on tärkeä osa järjestön työtä. Redis on Kritsin vertaistukitoimintaa. Sen lisäksi säätiö tarjoaa tukiasumispalveluita ja asumispalveluohjausta, kriminaaliasiamiestoimintaa, nuorille miesvangeille suunnattua WOP-kuntoutusta ja ylläpitää Portti vapauteen -sivustoa. (Kriminaalihuollon tukisäätiö 2012.) Rediksellä on tehty taidepainotteista yhteistyötä Suomenlinnan avovankilan kanssa ainakin parin vuoden ajan. Valokuvausta oli ennen produktiotani käytetty Rediksellä työmenetelmänä aiemminkin muun muassa ”idearetkillä”.

Suova-toiminta on Invalidiliiton Järvenpään koulutuskeskuksen (IJKK) ammatilliseen peruskoulutukseen valmentavaa ja kuntouttavaa opetusta ja ohjausta, joka on suunnattu erityistä tukea tarvitseville, kuten vapautuville vangeille. Ope-

tuksesta vastaavat koulutuskeskuksen opettajat. Vapautuvien vankien Suova-toimintaa järjestetään Suomenlinnan vankilassa. Koulutuksen tavoitteena auttaa opiskelijaa työllistymään omalle koulutusalueelleen, saavuttaa jatko-opintokelpoisuus tai saa hankituksi parhaat mahdolliset perusvalmiudet yhteiskunnassa elämiseen ja osallistumiseen. (Suomenlinnan vankila i.a.; Invalidiliiton Järvenpään koulutuskeskus i.a.)

Suova-toiminnan lisäksi Suomenlinnan vankilassa on muitakin kuntouttavia toimintamuotoja. Vankeinhoitolaitos ja Helsingin kaupungin sosiaalivirasto kordinoivat Suomenlinnassa Kuntouttavaa vankityötä (KUVA), jonka tavoitteena on parantaa helsinkiläisten vankien yhteiskuntaan sijoittumista. Sen tarkoituksena on tarjota jatkoa vankilan päihdekuntoutukselle, työhön valmennukselle ja muulle selviytymismahdollisuuksia edistävälle toiminnalle. Lisäksi Suomenlinnan vankilassa on mahdollista opiskella rakennusalan ammattitutkinto sekä saada päihdekuntoutusta Matkalla muutokseen -ohjelman ja yksilötapaamisten kautta. (Suomenlinnan vankila i.a.)

Suomessa avovankilatoimintaa järjestetään tällä hetkellä 14 vankilassa. Avovankilatoiminta on työpainotteista ja vapautteen valmentavaa. Vankilat ovat profiloituneet eri ammattialoille, kuten metalli- ja metsäteollisuuteen tai rakennusten kunnostamiseen. Vangit maksavat oman ylläpitonsa työnteolla. Myös ammatillinen opiskelu ja muu kuntouttava toiminta on avovankilassa mahdollista. Avolaitokseen voidaan hyväksyä henkilö, jonka arvioidaan sopeutuvan vapaampiin olosuhteisiin ja jonka ei oleteta poistuvan laitoksen alueelta luvatta. Kaikissa avolaitosyksiköissä noudatetaan päihdetöntä linjaa. (Avolaitokset i.a.)

4.3 Produktion toteutus ja aikataulu

Opinnäytetyöni aiheen suunnittelu alkoi menetelmän ja asiakasryhmän valinnasta. Vangit olivat luonnollinen valinta, koska marginaaliryhmien kanssa työskentely on ollut yksi sairaanhoitajaopiskelujeni punaisista langoista. Valokuvaus puolestaan tuntui heti itselleni luontevalta, koska se on kuulunut harrastuksiini useamman vuoden ajan. Eniten menetelmän valintaan lienee tässä yhteydessä

kuitenkin vaikuttanut keväällä 2009 käymäni sosiaalikasvattaja Miina Savolaisen voimauttavan valokuvauksen kurssi ja siitä seurannut kiinnostus valokuvaterapeuttiseen työskentelyyn. Valokuvauksen käyttäminen kuntoutuksessa on ollut tuttua myös harjoittelupaikoista. Halusin saada kokemusta valokuvan hyödyntämisestä sairaanhoitajan työssä ja tutkia, olisiko sen käytöllä merkitystä vuorovaikutuksen tai muun kanssakäymisen kannalta.

Varsinainen opinnäytetyöprosessi käynnistyi keväällä 2012, jolloin olin vapaaehtoisena apuohjaajana Kriminaalihuollon tukisäätiön Redis-toiminnan käden-taitoryhmässä. Olin tiedustellut mahdollisia opinnäytetyön aiheita Kriminaali-huollon tukisäätiöltä jo aiemmin, mutta nyt aloin pohtia, millaista toimintaa he saattaisivat tarvita. Rediksen avainhenkilön kautta sain myös tiedon Suomen-linnan Suova-ryhmästä, joka oli myös kiinnostunut valokuvaproduktiostani.

Aloin kerätä opinnäytetyöni taustamateriaalia keväällä 2012 ja jatkoin sitä myös kesän ja seuraavan syksyn ajan. Tutkimusluvut työlleni myönnettiin syys-lokakuussa, ja käytännön osuuden alkaessa olin noin kuukauden jäljessä tutki-mussuunnitelmani mukaisesta aikataulusta.

Koska opinnäytetyöni käytännön osuus eteni Rediksellä ja Suovassa eri tavalla, kuvailen molemmat prosessit erikseen. Prosessin kuvauksessa käytetyt lainaukset ovat otteita opinnäytetyöpäiväkirjastani.

4.3.1 Opinnäytetyöprosessi Rediksellä

Opinnäyteyhteistyö Rediksen kanssa käynnistyi huhtikuussa 2012, jolloin kävin esittelemässä alustavan ideani heidän vastaavalle ohjaajalleen. Olin käynyt keskustelemassa valokuvausideoistani Rediksellä jo keväällä 2012 ja olimme hahmotelleet työni teoreettisia raameja. Prosessi eteni Rediksellä seuraavasti:

1) Aiheen esitleminen kohderyhmälle

Kävin esittelemässä alustavan ideani Rediksen asiakkaille syyskuussa ja kartoitin samalla, olisiko tällaiselle toiminnalle aitoa kiinnostusta ja tarvetta. Rediksen

avainhenkilö oli apuna tutustuessani heidän asiakkaisiinsa. Keskustelimme aiheen herättämistä tunteista ja koetimme löytää sanallisesti arjen voimavaroja. Tässä vaiheessa niitä tuntui löytyvän niukasti. Prosessin alkaessa koin itseni epävarmaksi, mikä näkyy myös oppimispäiväkirjassani:

Muutama asiakas ilmoittautui tänään mukaan valokuvausryhmään. Jouduin perustelemaan todella tarkasti työni idean, mikä on toisaalta hyvä asia, mutta herättää myös kysymyksen siitä, saanko kerättyä tarpeeksi kiinnostuneita. Yksi (vangeista) ilmoitti esimerkiksi erittäin suoraan, ettei usko minkäänlaiseen terapeutisuuteen. Miten saan tällaiset tapaukset motivoitua mukaan? --- Ehkä terapeuttisuus ei edes ole sitä, mitä työlläni haen? Jospa jatkossa puhuisin heille nimenomaan arjen voimavaroista? (Opinnäytetyöpäiväkirja 2013, 6.9.2012.)

Tutkimuslupien hakemisen venyminen johti siihen, että valokuvaaminen voitiin aloittaa vasta marraskuussa, vaikka alkuperäinen tarkoitus oli ajoittaa käytännön toteutus alkusyksyyn. Kun tutkimusluvut oli saatu Kriminaalihuollon tukisäätiöltä (19.9.2012), avovankilalta (8.10.2012) ja Rikosseuraamuslaitokselta (9.10.2012), osallistujat saivat saatekirjeen (LIITE 1) ja he allekirjoittivat lupakirjan (LIITE 2), joilla varmistettiin, että kaikille on selvää, missä he ovat mukana.

2) Kuvattavien teemojen hahmottaminen

Ennen kuvaamisen aloittamista kävin jokaisen osallistujan kanssa lyhyen yksilökeskustelun, jossa kartoitimme yhdessä heidän elämäntilannettaan yleisesti ja joidenkin kanssa myös jo syvemmillä tasolla. Vaikka muutamat osallistujista olivat minulle jo entuudestaan tuttuja, luottamuksen saaminen tuntui aluksi työläältä.

Monet (vangit) tuntuivat aluksi suhtautuvan minuun varauksellisesti, mutta kun kerroin jotain myös itsestäni ja mitä olen tekemässä, kommunikaatio alkoi toimia ja minusta vaikutti, että syntyi jonkinlainen luottamus. (Opinnäytetyöpäiväkirja 2013, 7.11.2012)

Keskusteluissa nousi esille muutamia selkeitä arjen voimavaroihin liittyviä teemoja, kuten ihmissuhteet, harrastukset ja luonto. Annoin osallistujille myös teh-

täväksi miettiä lisää heille merkityksellisiä voimavaroja sekä sitä, kuinka he haluaisivat, että niitä kuvattaisiin. Ehdotin muutamia Rediksen lähiympäristössä sijaitsevia kuvauspaikkoja ja ne saivat kannatusta. Sovimme myös yhteiset tapaamispäivät.

Ensimmäisestä kerrasta oppineena yritin puhua työstäni mahdollisimman konkreettisesti. Havaitsin, etteivät kaikki olleet ymmärtäneet, mikä työni idea oli. Päätin käyttää voimavarojen rinnalla termejä merkityksellinen, arvokas ja tärkeä, jotka vaikuttivat helpommin ymmärrettäviltä.

3) Tarinalliset tapaamiset

Tapasimme Rediksen ja avovankilan osallistujien kanssa viitenä keskiviikkoiltapäivänä 14.11., 21.11., 28.11., 5.12. ja 12.12. Näissä tapaamisissa suurin osa oli avovankeja, mutta jokaisella kerralla oli mukana myös muutamia Rediksen asiakkaita. Koska Suovan vierailu Rediksellä kesti kerrallaan vain kaksi tuntia, kuvasin heitä yleensä yhteisellä ajalla ja keskityin heidän lähdettyään Rediksen asiakkaisiin.

Yhteisissä tapaamisissa osallistujat tekivät yhdellä kerralla savitöitä. Huomasin käsillä tekemisen rauhoittavan selvästi varsinkin niitä, jotka ryhtyivät tekemään niitä. Samalla sain itse tilaisuuden havainnoida osallistujien työskentelyä. Kuvasin myös työskentelyä, koska se ei vaikuttanut häiritsevän ketään vakavammin.

Oli hienoa nähdä, kuinka monet intoutuivat muovailemaan savesta jotain. Keskittyminen oli käsin kosketeltavaa. Olin vaikuttunut siitä, kuinka hyvin he pystyivät keskittymään. Työt olivat taidokkaita ja persoonallisia. (Opinnäytetyöpäiväkirja 14.11.2012.)

Rediksen asiakkaita kuvatessa tuntui korostuvan tarinallisuus. Varsinkin aluksi kuvattavilla tuntui olevan pakottava tarve puhua ja samalla tunnustella, kuka olen ja mitä olen tekemässä. Jotkut osallistujista kertoivat koko elämäntarinansa, mikä oli minusta hieno luottamuksen osoitus. Todella monien ajatukset tuntuivat myös olevan tässä hetkessä ja jokapäiväisestä elämästä selviytymisessä. Pitkäjatkoisen toiminnan ajattelu vaikutti olevan haasteellista. Pitkien kes-

kusteluiden pohjalta näytti syntyvän keskinäinen luottamus ja sellainen vuorovaikutus, jossa saattoi ehdottaa kuvausaiheita ja ottaa vastaan ehdotuksia.

Monilla vangeilla tuntuu olevan paljon tavoitteita ja haaveita tulevaisuuden varalle. On varmasti luonnollista, että halutaan auttaa myös muita, jos on itsellä ollut vaikeaa. Joidenkin kohdalla vain mietin, kuinka pitkä tie heillä mahtaa olla edessään, jos he aikovat todella saavuttaa sen, mistä haaveilevat. Kriminaaliryöstä tekeviltä vaaditaan pitkäjännitteisyyttä ja kykyä nähdä asiakkaan voimavarat ja selviytymismahdollisuudet silloinkin, kun hänellä on huonompi vaihe. (Opinnäytetyöpäiväkirja 21.11.2012.)

Koska kuvausaikojen sovittaminen osoittautui hankalaksi, jätin Redikselle yhden digikameran, jolla opinnäytetyöhöni osallistujat ja heidän ohjaajansa saivat kuvata heitä arjen voimaa antavissa toiminnoissa. Kävin opinnäytetyöprosessin aikana Rediksellä myös neljänä muuna ajankohtana seuraamassa valokuvauksen etenemistä ja kysymässä osallistujien tuntemuksia. Käytin paljon aikaa keskusteluun heidän valokuvauksesta vastaavan ohjaajansa kanssa ja sain informaatiota asiakkaiden kokemuksista ja toiveista.

4) Valmiiden kuvien heijastumat

Opinnäytetyöprosessiini osallistui loppujen lopuksi kahdeksan Rediksen asiakasta. Alkuperäinen ajatukseni oli kuvata enemmän myös itse, mutta mielestäni osallistujien itse ottamista kuvista välittyy jotain niin aitoa ja henkilökohtaista, etteivät he olisi välttämättä antaneet minun kuvata heitä siten näin lyhyen tuttavuuden jälkeen. Erityisesti läheisten ihmissuhteiden kuvaaminen vaikutti onnistuneen hyvin.

Rediksellä kuvaamista helpotti se, että kuvattavat saivat itse määritellä tunnistavuutensa. Monet halusivat kuitenkin kasvojensa näkyvän ja antoivat luvan laittaa kuviaan esille näyttelyyn. Näyttely koottiin nopeasti ja vastasin itse pitkälti käytännön järjestelyistä. Kuvasuurennoston teettäminen ei ollut niin yksinkertaista kuin olin kuvitellut ja koko loppuhuipennus oli kaatua teknisiin ongelmiin.

Kuvat ovat vihdoin valmiit! Suurennoksista tuli lopulta yllättävän hyviä, vaikka ne jouduttiinkin painamaan mustavalkoisina. Joidenkin kuvien pois jääminen jäi harmittamaan, mutta arvelen, että näyttelyssä ovat nyt mukana ne kuvat, joissa oli eniten sanomaa. (Opinnäytetyöpäiväkirja 11.12.2012.)

Keräsin palautetta suullisesti koko prosessin ajan, mutta varsinaisen kirjallisen osallistujapalautteen pyysin 12.12. pidetyssä valokuvanäyttelyssä (LIITE 3). Näyttelyyn osallistuminen oli vapaaehtoista. Rediksen asiakkaista kyselyyni vastasi vain kaksi.

4.3.2 Opinnäytetyöprosessi Suovassa

Suomenlinnan vankilan Suova-toiminta tuli mukaan opinnäytetyöhöni mutkan kautta. Tutustuin keväällä 2012 heidän opettajaansa, joka osoitti kiinnostusta aiheistani kohtaan. Suovan prosessi muotoutui ryhmälähtöisemmäksi kuin Rediksellä ja eteni seuraavasti:

1) *Uteliasta malttamattomuutta*

Kävin kertomassa opinnäytetyöideastani Suovassa elokuussa 2012. Suovan syyslukukausi oli juuri käynnistynyt eikä ryhmä ollut vielä täynnä. Paikalla oli vain kaksi vankia, mutta mielestäni oli hyvä asia, että ensimmäisessä tapaamisessamme oli vähemmän osanottajia. Ensimmäisessä vankilavierailussani riitti nimittäin muutenkin paljon sulateltavaa.

Vankila-alueelle meneminen oli monella tavalla jännittävää, mutta totuuden nimissä myös hieman pelottavaa. En tiennyt ollenkaan, mitä oli vastassa. Onneksi ilmapiiri oli yllättävän vapautunut ja koin, että minun oli helppo olla vankien kanssa. Vangit olivat todella uteliaita ja kiinnostuneita. Aistin kuitenkin (vangeissa) jonkinlaista malttamattomuutta. Ehkä se johtui siitä, ettei mikään ole vielä varmaa ennen kuin saan tutkimusluvan? (Opinnäytetyöpäiväkirja 29.8.2012.)

Tutkimuslupien hakeminen kesti kauemminkin kuin olin ajatellut. Ehdin käydä vielä toisenkin kerran Suomenlinnassa ennen niiden saamista. Uusia vankeja oli ehtinyt tulla sillä välin viisi lisää ja ryhmään tutustuminen oli aloitettava melkein alusta. Muuttuvat tilanteet lisäsivät epävarmuutta ja aistin aiemmin aloitta-neissa vangeissa kärsimättömyyttä.

Esitellessäni itseäni uusille vangeille aloin pelätä, etten saavuta-kaan heidän luottamustaan. Hetken ajan kyseenalaistin, voisinko tehdä koko produktia näiden ihmisten kanssa, ellen saavuta hei-dän luottamustaan. (Opinnäytetyöpäiväkirja 21.9.2012.)

Toisen tapaamisen lopulla vangit kertoivat kuitenkin itsestään myös henkilökoh-taisia asioita, ja olivat aidosti uteliaan ja innostuneen oloisia. Arvelen tämän joh-tuneen siitä, että pysyin uskollisena itselleni enkä yrittänyt esittää kokeneempaa kuin olin. Ensimmäiset tapaamiset tuntuivat henkisesti raskailta, ja olin oikeas-taan helpottunut, että Suovan toisen tutustumiskerran ja ensimmäisten kuvaus-ten välille tuli kuukauden tauko. Tutkimuslupia odottaessa oli aikaa pohtia työn teoriaosuutta ja käytännön järjestelyitä..

2) Yhteisöllisyyttä hellan äärellä

Saatuani tutkimusluvan aloitimme tiiviit kuvaukset. Kävin ottamassa Suomenlin-nassa kuvia viitenä päivänä, joiden lisäksi olin kuvaamassa heidän retkeään Luonnontieteellisessä museossa.

Vankien kuvaamisessa riitti haastetta. Vankeuslain mukaan vankia ei saa tun-nistaa kuvista, joten kuvasin useimmiten takaapäin ja siten, että kasvot eivät näkyneet. Otin kaikki avovankien kuvat itse, koska vankilan järjestyssäännöissä kielletään vangeilta kameran, videokameran ja muiden kuvaamisen mahdollis-tavien laitteiden, kuten kamerallisen puhelimen käyttö. Käytäntö perustuu van-keuslakiin. Myöskään vankilan ympäristössä ei saanut kuvata, joten otimme kuvia pääasiassa vankila-alueen ulkopuolella.

Kuinka voin kuvata ihmisen arjen voimavaroja, ellen voi todentaa häntä siinä ympäristössä, jossa hän elää? Voimavaroja kuvaavien symbolien löytäminen vaikuttaisi olevan yksi keino. Tänäkin kuvasin Suovassa ollessani ilmaisjakelulehden. Sen kuvaaminen voimavarana voi tuntua aluksi kaukaa haetulta, mutta onkin tärkeää ymmärtää sen takana olevia merkityksiä. Esimerkiksi näille ihmisille (vangeille) se on symbolinen esine, jonka äärelle he kokoontuvat päivittäin arvuuttelemaan ”päivän kysymyksiä”. Lehti voidaan siis nähdä eräänlaisena yhteisöllisyyden vertauskuvana, ja yhteisöllisyys näyttäisi olevan monelle merkittävä voimavara. (Opinnäytetyöpäiväkirja 14.11.2012.)

Sain erillisen luvan kuvata vankien ruuanlaittoa, kaupassa ja salilla käyntiä sekä muuta yhdessäoloa. Varsinkin ruuanlaitto osoittautui yhteisölliseksi toiminnaksi. Käsillä tekeminen näytti selvästi rauhoittavan. Vankien toimintaa sivusta katsoessaan saattoi kuvitella, että ruuanvalmistajina olivat ketkä tahansa. Arkipäiväisissä askareissa näkyivät inhimillisyys ja toisten huomioiminen.

3) *Vapauden huumaa ja sitoutumisvaikeuksia*

Kävin kuvaamassa avovankeja viitenä keskiviikko-iltapäivänä Rediksellä. Havaitsin, että näissä tapaamisissa avovangit olivat huomattavasti levottomampia kuin vankila-alueella. Mielenkiinto näytti suuntautuvan muuhun kuin kuvaamiseen.

Olin tämänpäiväisen tapaamisen jälkeen hieman lannistunut, koska ketään ei näyttänyt kiinnostavan kuvaaminen. Havainnoitavani viihtyivät lähinnä tietokoneella ja koin, että he menivät minua ikään kuin pakoon. Ryhmän sisällä saattoi olla meneillään jotain, mistä en ollut tietoinen. Redikselle oli myös tullut uusia harjoittelijoita, jotka ehkä vetivät osan vankien huomiosta puoleensa. (Opinnäytetyöpäiväkirja 28.11.2012.)

Olin hahmotellut, että noin puolet valokuvaamisesta tapahtuisi yhteistapaamisten aikana. Alusta asti näytti kuitenkin siltä, että Suovan ja Rediksen yhteisen ryhmän aikaansaaminen näistä lähtökohdista oli erittäin vaikeaa. Tiesin jo prosessiin ryhtyessäni, että osallistujien sitouttaminen näin pitkäkestoiseen toimintaan tulisi olemaan yksi suurimmista haasteista. Opin kuitenkin elämään epävarmuuden kanssa ja hyväksyin sen, että jokaisella kerralla paikalla oli erilainen

kokoonpano. Huomasin kuitenkin pian, ettei yhteistyötahojeni yhteisen prosessin syntyminen ollut välttämätöntä työni tavoitteiden toteutumisen kannalta, joten keskityin viemään loppuun kaksi erilaista valokuvaprosessia.

Viiden yhteistapaamisen aikana sain kolme seitsemästä houkuteltua kuvattaviksi. Vankilan säännöt olivat voimassa myös vankila-alueen ulkopuolella liikuttaessa, joten Redikselläkin kuvausalue oli rajattava tarkasti eikä kuvattavia saanut tunnistaa. Rediksellä otetuista kuvista välittyi kuitenkin teemoja, jotka eivät tulleet esille muissa kuvissa.

Yksi vangeista halusi, että ottaisimme kuvia alaspäin viettävällä kadulla ja kauppojen näyteikkunoiden edessä. Kuvissa näytti aivan sille kuin hän kävelisi kohti rotkoa tai seinää. Mielestäni niistä välittyi jonkinlainen ulkopuolisuus yhteiskunnasta. Samalla reissulla kuvasimme myös saunan, joka edusti kuvattaville arjen luksusta ja rentoutumista. (Opinnäytetyöpäiväkirja 14.11.2012.)

Ulkopuolisuuden teeman ja rentoutumistapojen lisäksi kuvasin yhtä vangeista metroasemalla ja läheisessä puistossa. Näihin paikkoihin liittyi hänen mukaansa paljon muistoja läheisistä ihmisistä sekä kokemuksia rauhoittumisesta ja hengellisestä heräämisestä, jonka vanki koki kannatelleen häntä vaikeina aikoina.

4) Sellien avautuminen

Kuvauksien loppupuolella anoin yhdeksi päiväksi luvan kuvata Suomenlinnan selleissä. Tämä vaikutti monella tapaa käännteentekevältä. Vaikka sellikuvia kertyi määrällisesti vähän, niistä välittyi mielestäni tietynlainen rauhallisuus ja ennen kaikkea arkisuus; juuri selleissähän vangit pitkälti aikaansa viettävät.

Se (selleissä kuvaaminen) tuntui eräänlaiselta henkisen rajan rikkomiselta. Huomaan saavuttaneeni aika usean vangin luottamuksen, koska niin moni pyysi minut selliinsä käymään. Tunsin itseni etuoikeutetuksi. Olin todennäköisesti harvinainen vieras, koska ulkopuolisia ei juuri päästetä selleihin. Monet vangit halusivat näyttää perheenjäsentensä kuvia. Siinä viimeistään palautui mieleen se, että vangitkin ovat perheellisiä ihmisiä ja he elävät erossa läheisistään. Se oli koskettavaa. (Opinnäytetyöpäiväkirja 30.11.2012.)

Siinä missä Rediksellä prosessi tuntui etenevän siten, että ensin keskusteltiin kunnolla ja sitten kuvattiin, Suovassa kaikki tuntui tapahtuvan toisin päin. Toki jonkinlaista avautumista henkilökohtaisemmista asioista oli jo alussa ja matkan varrellakin, mutta havaitsin sellin ovien avaamisen olevan jonkinlainen läpimurto havainnointini kannalta. Sellikuvausten jälkeen myös sairaanhoitajan roolini näytti saavan uuden ulottuvuuden ja kävimme hyvän keskustelun elämäntapoihin ja terveelliseen ravitsemukseen liittyen.

5) *Reflektointia*

Koska kuvien ottaminen sujui nopeammin kuin olin ajatellut, meillä oli kolmannella ja neljännellä Redis-tapaamiskerralla hyvin aikaa keskustella kuvien herättämistä ajatuksista ja valita niistä onnistuneimmat. Osallistujat refleктоivat prosessia omasta ja koko ryhmän näkökulmasta.

Prosessin päätteeksi teetin osallistujille heidän valitsemansa kuvat. Teetin myös valituista kuvista suurennokset, jotka koottiin viimeisellä tapaamiskerralla valokuvanäyttelyksi. Näyttelyn yhteydessä keräsin palautetta kirjallisesti osallistujilta ja myöhemmin lähetin osallistujien ohjaajille sähköpostin, jossa pyysin palautetta koko prosessista työntekijöiden näkökulmasta.

Näyttelyn järjestäminen oli jonkinlainen palkinto tehdystä työstä. Kun laitoimme yhdessä osallistujien kanssa kuvia seinille tuntui siltä, että tätä tehtiin todella yhdessä. Kaikki saatiin lopulta tehtyä aikataulussa ja erityisesti lämmitti se, että osallistujat vaikuttivat olevan tyytyväisiä heistä otettuihin kuviin. (Opinnäytetyöpäiväkirja 12.12.2012.)

4.4 Vankien kokemukset arjen voimavaroistaan

Opinnäytetyöprosessin aikana osallistujat nostivat useimmin voimavarakseen läheiset ihmissuhteet, kuten perheen, puolison, sukulaiset ja ystävät. Jos tällaisia kontakteja ei ollut, niiden tarve ja toive läheisestä vuorovaikutuksesta välittyi kuitenkin puheesta. Läheiseksi ja turvalliseksi ihmiseksi koettiin myös omat työntekijät ja palvelualan ammattilaiset.

Toinen usein esille tullut voimavara olivat arkielämän taidot, kuten ruuanlaitto, pyykinpesu ja esineiden korjaaminen. Kuvasin muun muassa Suovassa kotitalousryhmää. Arkielämän taidot tuntuivat liittyvän itsetunnon ja -arvostuksen vahvistumiseen ja sitä kautta yhteiskuntaan integroitumiseen. Käsillä tekemisellä näytti lisäksi olevan rauhoittava vaikutus.

Kolmantena voimavarojen ryhmänä olivat erilaiset harrastukset. Moni mainitsi musiikin kuuntelun tai jonkun soittimen soittamisen. Soittamiseen liitettiin terapeuttisia elementtejä; se koettiin rauhoittavana, stressiä lievittävänä ja masenusta ehkäisevänä. Liikunnan harrastaminen koettiin terveyttä ylläpitävänä ja jaksamista parantavana voimavarana. Muutama osallistujista kertoi harrastavansa lukemista ja pelaamista.

Neljäs voimavarojen ryhmä liittyi luontoon. Kaupunkiympäristössä puistot ja muu kasvillisuus koettiin virkistäväksi ja rauhoittaviksi. Lemmikit ja kaupungissa asuvat eläimet nähtiin asioina, joista haluttiin pitää huolta. Luonnontieteellisessä museossa vierailu vaikutti herättävän luontoon liittyviä muistoja lapsuudesta. Eläinten elämästä löytyi myös samastumiskohde valvontavangin olemiseen; sekä rengastettu lintu että elektroninen paikannin mukanaan kulkeva vanki ovat tarkkailun alla.

Viidentenä voimavarana olivat elämänhallinta ja siihen läheisesti liittyvä raittius tai siihen pyrkiminen. Toimintaan osallistujilla oli erilaisia päihdetaustoja ja he olivat eri tilanteissa kuntoutumisessaan. Omien havaintojeni mukaan vaikuttaisi siltä, että pitempään raittiina olleilla monet elämänhallintaan liittyvät asiat, kuten asuntoasiat ja taloudenpito olivat selkeämpiä ja paremmin kunnossa. Muutamat osallistujista olivat myös saaneet tukea elämänhallintaansa ja raitistumiseensa hengellisyydestä.

Kuudenneksi voimavaraksi nousivat yhteiskunnan positiivinen asenne, hyväksyntä ja toivo. Produktiossa mukana olleista vangeista moni suoritti ensimmäistä tuomiotaan ja heidän puheestaan kuvastui mielestäni enemmän toiveikkuutta kuin pitkän rikosuran tehneiltä. Vankilakonkareidenkin ajatuksista löysin silti paikoitellen vihjeitä siitä, että jokin positiivinen ele yhteiskunnan taholta oli saat-

tanut auttaa eteenpäin. Ensikertalaiset vaikuttivat viihtyvän paljon keskenään ja täten he saivat toisiltaan ainakin jonkinlaista hyväksyntää. Produktion aikana Suova-ryhmään tuli uusi opiskelija, joka otettiin havaintojeni mukaan hyvin vastaan.

4.5 Produktion arviointi

Toiminnallisia opinnäytetöitä arvioidessa tärkeintä on huomioida, kuinka asetetut tavoitteet on saavutettu. Kohderyhmältä ja muilta prosessiin osallistuneita pyydetty palaute antaa arvioinnille objektiivista ulottuvuutta. Palautteen avulla voidaan saada tietoa siitä, kuinka toimiva ja käyttökelpoinen idea on käytännössä ja onko se myös ammatillisesti merkittävä. (Vilkkä & Airaksinen 2003, 155, 157.) Koska tässä työssä oli kaksi kohderyhmää, vapautuvat vangit ja heidän kanssaan työskentelevät ammattilaiset, kokonaisuutta arvioitiin molempien osapuolten näkökulmasta.

4.5.1 Vankien kokemukset prosessista

Pyysin opinnäytetyöprosessin viimeisellä yhteisellä tapaamiskerralla mukana olleilta vangeilta palautetta lyhyen kyselylomakkeen avulla. Esitin kolme väitettä, joihin annettiin vastausvaihtoehtoja asteikolla 1–5.

1. Sain riittävästi tietoa työskentelystä sen alkaessa ja edetessä
2. Työskentely vastasi odotuksiani ja
3. Kuvia otettaessa toiveitani kuunneltiin riittävästi

Vastaajia oli yhdeksän, joista seitsemän oli Suovasta ja kaksi Redikseltä. Viisi osallistujaa jätti siis vastaamatta tai heitä ei enää tavoitettu prosessin loppuvaiheessa. Vastaajien mukaan hanke sai yleisarvosanaksi 4. Ainoastaan ”Kuvia otettaessa toiveitani kuunneltiin riittävästi” -kohdassa ilmeni selkeämpää hajontaa; yksi vastaajista antoi sille arvosanaksi 3 ja kolme vastaajaa 4.

Tavoitteenani oli auttaa vapautuvia ja vapautuneita vankeja tunnistamaan ja nimeämään arjen voimavarojaan. Saamani palautteen perusteella onnistuin tässä ainakin osittain. Kohderyhmältäni eli vangeilta saamani palaute oli positiivista – joskin on syytä kyseenalaistaa se, rohkaisiko lyhyt lomakekysely vastaamaan rehellisesti. Mikäli olisin halunnut selvittää perusteellisesti, mitä osallistujille jäi koko syksyn kestäneestä hankkeesta käteen, teemahaastattelu olisi voinut olla parempi valinta palautteen saamiseksi.

4.5.2 Työelämän yhteistyötahojen kokemukset prosessista

Opinnäytetyöni toisena tavoitteena oli esitellä vankien kanssa työskenteleville luova hoidollinen menetelmä, jota he voisivat jatkossakin hyödyntää työssään. Kaksi viikkoa opinnäytetyöprosessin käytännön osuuden päättymisen jälkeen kysyin sähköpostilla vapaamuotoista palautetta Rediksen ohjaajalta ja Suovan opettajalta. Molemmat tahot olivat tyytyväisiä produktion kokonaistoteutukseen.

Rediksen ohjaajan mielestä olin onnistunut saavuttamaan kuvattavien luottamuksen ja niistä välittyi persoonallinen näkemys. Prosessin aikana myös ohjaaja kertoi nähneensä asioita uudella tavalla asiakkaan näkökulmasta ja saaneensa onnistumisen kokemuksia esimerkiksi sellaisista kuvista, joissa oli sekä asiakkaita että ohjaajia. Hän koki saaneensa uusia ideoita työhönsä.

Suovan opettaja kertoi palautteessaan olleensa yllätynyt siitä, kuinka hyvin opiskelijoiden innostus säilyi loppuun asti ja kuinka vähän he vastustivat valokuvausta. Uuden elementin tuominen työskentelyyn aiheuttaa monesti hämmennystä. Vaikka vankien prosessin aikana esille tuomat voimavarat eivät Suovan opettajan mukaan olleet sinänsä yllättäviä, hän piti tällaista työskentelyä tärkeänä jatkumoiden rakentamisen ja pitkäkestoisen tavoitteellisen toiminnan harjoittelun kannalta. Itsestä otettuja kuvia katsoessa voi myös oivaltaa olevansa oman elämänsä subjekti ja vastuullinen omasta elämästään.

Rediksen ja Suovan yhteyshenkilöni antoivat positiivista palautetta ammatillisesta otteestani, sitoutumisesta ja persoonallisuudestani. Valokuvanäyttelyä

pidettiin onnistuneena, mutta joiltain osin se jäi viimeistelemättömäksi. Esimerkiksi kehysten laittaminen jäi viime tinkaankin ja työntekijät olisivat toivoneet, että osa kuvista olisi saatu väritulosteina. Produktioni kokonaisuus kuitenkin miellytti molempia yhteistyötahoja, koska he olivat kiinnostuneet yhteistyössä myös jatkossa ja arvelivat valokuvauksen jäävän jossain muodossa työskentelymuodoksi, josta olisi hyötyä myös jatkossa.

4.6 Produktio suhteessa aiempaan tietoon

Valokuvausta on käytetty sosiaali- ja terveysalalla erilaisissa konteksteissa varsinkin 2000-luvulta lähtien. Yhtenä syynä tähän lienee valokuvaterapeuttien menetelmien rantautuminen Suomeen. Suurin osa aiheesta tehdyistä opinnäytetöistä on kuitenkin tehty sosiaalialan näkökulmasta ja naisista.

Valokuvaa aiemmin hyödyntäneistä opinnäyte löytyy osittain samoja teemoja kuin omasta produktiostani. Esimerkiksi Heimosen (2012, 40) lastensuojelun omahoitajille laatimassa valokuvausoppaassa yhtenä keskeisenä käsitteenä on ihmisten osallistaminen valokuvauksen avulla. Valokuva voi sanattoman vuorovaikutuksen kautta tuoda hoitajan ja asiakkaan työskentelyyn uusia sanallisia elementtejä. Näin hoidettava voi kasvaa vastuulliseksi toimijaksi omassa elämässään. Oma produktioni näyttäisi havaintojeni ja saamani palautteen perusteella vahvistavan tätä väitettä.

Vapautuvista vangeista monet ovat päihdekuntoutujia ja osalla on myös lapsia. Isän rooliin asettuminen voi päihderiippuvuuden vuoksi olla erittäin haastavaa ja vaikuttaa miesten kykyyn toimia isän roolissa, kuten Lehikoisen (2012, 57–58) valokuvausta menetelmänä hyödyntävästä opinnäytetyöstä ilmenee. Päihdehistoria näyttäisi vaikuttavan isyyden kokemukseen vielä pitkään raitistumisen jälkeen. Isyys voi silti olla merkittävä voimavara ja motivaation lähde toipumisprosessissa. Lehikoisen haastattelemat miehet korostivat kuitenkin varhaisen tuen saamisen merkitystä, jotta perheen tilanne ei pääsisi kriisiytymään.

Opinnäytetyöprosessini aikana esille tulleet vapautuvien vankien voimavarat ovat pitkälti yhteneväiset Kiiverin ja Hännikäinen-Uutelan (2009, 300–304) tapaustutkimuksen kanssa. Voimaantumista tukevia persoonallisuudenpiireitä,

kuten päämäärätietoisuutta, vahvaa tahtotilaa ja kykyä identiteettityöhön oli kyl-
lä havaittavissa muutamissa tilanteissa, mutta näin lyhyt ajanjakso on mielestä-
ni liian lyhyt niiden arvioimiseen. Jotkut Kiiverin ja Hännikäinen-Uutelan tutki-
muksessa esiintyneistä voimavaroista, kuten avovankilan voimauttava konteksti
ja nopea työhön sijoittuminen, näyttäytyivät mahdollisesti taustalla, mutta ne
eivät vain tässä hankkeessa nousseet pinnalle. Vaikuttaisi myös siltä, että
omassa hankkeessani ihmissuhteiden merkitys nousi enemmän esille kuin ta-
paustutkimuksessa, sillä lähes kaikki osallistujat toivat ne esille, vaikka eivät
olisikaan tuoneet keskusteluun muita voimavaravaihtoehtoja.

5 POHDINTA

Syrjäytyneiden ihmisten kohtaaminen on sairaanhoitajan työn arkipäivää monella sektorilla. Asiakkaiden ja potilaiden elämäntilanteet ovat yhä monimutkaisempia ja vaativat entistä varhaisempaa puuttumista. Syrjäytymisen mekanismien tunteminen onkin nykyisin yksi sairaanhoitajan työkaluista, mutta sen lisäksi tulisi pystyä tarjoamaan sitä, mitä ihminen aidosti tarvitsee.

Potilaan tarpeisiin vastaaminen voi olla välillä haastavaa, koska paitsi että sairaanhoitaja on usein vastuussa laajoista kokonaisuuksista, hänellä tulisi myös olla eksaktia tietoa tietyistä asioista ja ilmiöistä. Sekään ei välttämättä riitä. Esimerkiksi mielenterveystyössä tarvitaan eläytymistä, herkkyyttä ja toisaalta rajojen asettamista. Ellei hoitaja uskalla heittäytyä vuorovaikutukseen potilaan kohdatessaan, hoitosuhde jää usein pintapuoliseksi. Potilaan kohtaaminen on hoitotyötä siinä missä suonyhteyden avaaminen.

Sairaanhoitajan työhön kuuluu kliinisten toimenpiteiden lisäksi ihmisten kohtaamista. Hoitaja voi olla ainoa tai ensimmäinen ihminen, jolle potilas avautuu jostakin mieltään painaneesta asiasta. Arvostava, läsnä oleva kuunteleminen ja ajan antaminen kiireenkin keskellä voivat olla osoituksena siitä, että toinen ihminen on arvokas ja tärkeä. Ihmisarvoinen kohtelu on jokaisen potilaan perusoikeus. Potilaan kokonaistilanteen huomioiminen ja hänen mielipiteidensä kunnioittaminen tuottaa onnistumisen kokemuksia ja estää vallankäyttöasetelmien syntymisen. Pitkällä tähtäimellä tällainen toiminta tuottaa myös taloudellisia tuloksia, koska avun saaneesta potilaasta tulee todennäköisemmin osallistuva yhteiskunnan jäsen.

5.1 Eettisyys

Tutkimukselliseen työhön liittyy aina eettisiä kysymyksiä. Vaikka tämä opinnäytetyö ei olekaan varsinainen tutkimus, lopputulosta on kuitenkin tarkasteltava tutkimuseettisiin kysymyksiin ja hyvään tieteelliseen käytäntöön nojaten.

Tutkimustyön eettistä toteutumista voidaan arvioida tieteen sisäisestä etiikasta ja tutkimuksen kohteen etiikasta käsin. Tieteen sisäisellä etiikalla viitataan niihin kysymyksiin, jotka nousevat esille tutkimuksen suorittamisen eri vaiheissa, kun taas tutkimuksen kohteen etiikka käsittelee tutkimuskohteeseen liittyviä eettisiä kysymyksiä. (Louhiala & Launis 2009, 200.)

Eettisyyteen kuuluu kriittisyys vallitsevia käytäntöjä ja tarjottuja tietoja kohtaan. Eettinen asenne heijastuu myös siihen, miten työn aihe valitaan, miten prosessista ja tuloksista puhutaan ja miten tuloksia sovelletaan. Aiheen ja metodin valintaan, työskentelyyn, julkaisemiseen ja soveltamiseen liittyy niin ikään eettisiä kysymyksiä. (Kuokkanen ym. 2010, 11.)

Opinnäytetyöprosessin alkaessa osallistujat saivat saatekirjeen (Liite 1), jossa sitouduin tuhoamaan prosessin päätyttyä kaikki otetut valokuvat sekä haastatelluista ja osallistuvasta havainnoinnista kertyneen materiaalin. Osallistujien tiedot ja nimet luvattiin pitää salaisina koko prosessin ajan. Luettuaan saatekirjeen osallistujat allekirjoittivat lupakirjan (Liite 2), jossa sitoutuivat osallistumaan ainakin yhteen ryhmätapaamiseen sekä antamaan palautetta. Tutkimustyössä tällaisten sopimusten ja lupauksien avulla pyritään lisäämään luottamuksellisuutta. Tällöin aineistoa tulee myös käyttää sovitulla tavalla. (Kuula 2006, 88, 90.) Toimin koko prosessin ajan näiden lupaamieni periaatteiden mukaan.

Tutkimuksellista työtä tehtäessä on eettistä pyrkiä kunnioittamaan jokaisen tutkittavan ihmiselämää, ihmisarvoa ja itsemääräämisoikeutta. Hoitamisen periaate puolestaan sisältää vaatimuksen tehdä hyvää ja välttää pahaa. Uutta tietoa etsittäessä tämä ei välttämättä aina ole yksiselitteistä, sillä lopputulosta ei voida tarkasti ennakoida. (Louhiala & Launis 2009, 203–204.) Erityisesti vapaamuotoisempi tiedonhankintatapa, jollaista myös tässä työssä on käytetty, asettaa tutkijalle suuren moraalisen vastuun tutkimuseettisten kysymysten ja tutkittaville mahdollisesti aiheutuvien seurauksien ratkaisemisesta (KvaliMOTV 2011).

Hoitotyön etiikassa puhutaan usein haavoittuvuudesta ja avoimuudesta, jotka liittyvät eksistentiaalistien mukaan autenttiseen elämään. Sillä viitataan aitouteen,

sitoutumiseen, valintojen tekemiseen sekä henkilökohtaisen vastuun ottamiseen omista valinnoista. Lisäksi autenttiseen elämään liittyy kyky avoimiin ja aitoihin ihmissuhteisiin (Sarvimäki & Stenbock-Hult 2009, 15.) Opinnäytetyöprosessin aikana nämä teemat tulivat erittäin lähelle ja jouduin miettimään, kuinka lähelle olen valmis menemään ja missä toisaalta menevät oman yksityisyyteni rajat. Koin kuitenkin, että ilman todellista pyrkimystä aitoon läsnäoloon ja kohtaamiseen en olisi saavuttanut kuvattavien luottamusta. Yksityisyyden verhon raottamisella näytti olevan lähes maagisia vaikutuksia; kun pääsin kuvaamaan selläihin, tapahtui joidenkin vankien kohdalla todellinen läpimurto.

5.2 Luotettavuus

Tutkimuksellisessa työssä tulee pohtia saatujen tuloksien tai tässä tapauksessa kokemusten luotettavuutta. Koska käytin produktiossani osallistuvaa havainnointia, joka on laadullinen tutkimusmenetelmä, arvioin työn luotettavuutta laadullisesta kontekstista käsin.

Laadullisessa tutkimuksessa lopputuloksen luotettavuuden arvioinnin kohteena on itse tutkija ja hänen toimintansa prosessin aikana. (Eskola & Suoranta 1998, 211.) Vapautuvien vankien kanssa toteutettava valokuvatyöskentely tuntui mielekkäältä, koska aihetta oli tutkittu vähän ja koin tämän väestöryhmän voimavarojen löytämisen ja syrjäytymisen ehkäisyn tärkeänä. Prosessin alkaessa ajattelin, että ryhmässä tapahtuva toiminta tuottaisi aidompia ja arkisempia kuvaustilanteita. Myöhemmin kuitenkin osoittautui, että osallistujat heittäytyivät mukaan enemmän yksilökeskusteluissa ja -kuvaustilanteissa. Suuremmassa ryhmässä oleminen oli useimmille osallistujille vaikeaa. Kuten Suovan opettaja omassa palautteessaan totesi, pitkäkestoiseen toimintaan sitoutuminen on monesti vangeille vaikeaa. Voisi siis ajatella, että tällainen pitkäkestoinen valokuvaustoiminta opettaa pitkäjännitteisyyttä ja muita hyödyllisiä taitoja, joita tarvitaan siviilissä.

Luotettavuuden mittarina käytetään myös objektiivisuutta ja totuutta. Laadullisen tutkimuksen näkökulmasta olennaisia objektiivisuutta käsitteleviä näkökulmia tarjoavat konsensuskseen ja pragmaattiseen totuusteoriaan nojaavat näkemyk-

set. Pragmaattinen totuusteoria korostaa tiedon käytännöllisiä seurauksia ja uskoo väitteeseen sen hyödyllisyyden mukaan. Konsensukseen perustuvassa teoriassa taas ajatellaan, että ihmiset luovat totuuden yhteisymmärryksessä. (Tuomi & Sarajärvi 2006, 131–132.) Produktioni toimivuus ja hyödyllisyys tulivatkin vastaan moneen otteeseen opinnäytetyöprosessin aikana. Yksilöiden kuvaaminen vaikutti tuottavan enemmän materiaalia kuin ryhmätapaamiset ja olevan hyödyllisempää sekä havainnointini että voimavarojen tunnistamisen kannalta. Koska tiesin, että sekä Rediksellä että Suovassa oli käytetty valokuvausta aiemminkin, mietin myös, mitä uutta tällaisen menetelmän käyttö voisi tarjota. Matkan varrella osoittautui, että osa ideoistani, kuten Suomenlinnan tiettyjen kohteiden kuvaaminen, oli jo käytetty, mutta toisaalta en voinut tietää, missä kaikkialla he olivat käyneet. Vankien keskuudessa vaikutti kuitenkin vallitsevan konsensus siitä, että produktion tekeminen oli mieluista ja siinä jaksettiin olla mukana loppuun asti.

Produktin osallistujat valikoituivat Suovan ja Rediksen avainhenkilöiden kautta. Suovasta osallistuivat kaikki sillä hetkellä ryhmään kuuluneet, mutta Rediksellä avainhenkilöni kysyi heidän asiakkailtaan, ketkä olisivat kiinnostuneita tällaisesta toiminnasta. Osallistujia oli yhteensä 14, joista kahdeksan oli Suovasta ja kuusi Redikseltä. Suhteeni osallistujiin oli aluksi etäinen, mutta luottamuksen synnyttyä kävimme myös henkilökohtaisia keskusteluita.

Objektiivisuutta tarkasteltaessa on myös aiheellista erottaa toisistaan luotettavuus ja puolueettomuus. Tutkijan puolueettomuutta tarkasteltaessa tulee miettiä, tulkitseeko tutkija tutkimuskohteen tuottamia asioita tutkittavasta vai omista lähtökohdistaan käsin. Tähän saattavat vaikuttaa esimerkiksi tutkijan sukupuoli, ikä, uskonto, poliittinen asenne, kansalaisuus tai virka-asema. (Tuomi & Sarajärvi 2006, 133.) Tiedostin jo produktion varhaisessa vaiheessa, että tulen erilaisesta maailmasta kuin tutkittavani: olen nuori nainen, käyn töissä ja opin. Kaikki kuvattavani olivat miehiä, joista moni oli jättänyt opiskelun kesken. Työsuhteet olivat olleet useimmilla lyhyitä. Vaikka pyrin tasavertaiseen kohtamiseen, en voi koskaan olla varma, vaikuttivatko esimerkiksi ikäni ja sukupuoleni produktion kulkuun. Itse koin, että kohtaamisemme olivat tasavertaisia.

Opinnäytetyöprosessi käynnistyi toukokuussa 2012 ja päättyi saman vuoden joulukuussa. Aiheen varmistuminen, taustamateriaalin keruu, järjestelyt ja tiedonkeruu tapahtuivat siis varsin lyhyessä ajassa. Vankien voimavarat hahmotuivat matkan varrella yksilökeskusteluiden ja kuvauksien ottamisen aikana. Kuvauksen päätyttyä kävimme vielä kaikkien kuvat läpi, jolloin syntyi vielä monia oivalluksia. Aineiston ryhmittely tapahtui ennen valokuvanäyttelyn pystyttämistä.

Prosessin aikana mietin moneen otteeseen, millainen siitä olisi tullut, jos aikaa ja resursseja olisi ollut enemmän. Kohderyhmäni kannalta saattoi kuitenkin olla parasta, että prosessi oli suhteellisen lyhyt, koska heidän oli näin helpompi sitoutua siihen. Tiivistä työskentelyä voi perustella myös sillä, että opintoni olivat loppusuoralla ja aikatauluni olivat joustavat.

Opinnäytetyöprosessissa esiin tulleiden voimavarakokemusten luotettavuutta olisi parantanut se, että osallistuvan havainnoinnin lisäksi olisi käytetty myös muita aineistonkeruumenetelmiä. Kuten Tuomi ja Sarajarvi (2006, 83) toteavat, havainnointi on kuitenkin jo yksistään suuritöinen menetelmä. Omat resurssini eivät olisi tässä tilanteessa riittäneet useamman tiedonhankintamenetelmän käyttöön eikä se olisi välttämättä ollut ammattikorkeakoulutasoisessa työssä tarkoituksenmukaistakaan.

5.3 Oma prosessin arviointi

Produktini ideana oli tarjota vangeille ja heidän kanssaan työskenteleville sosi-aali- ja terveysalan ammattilaisille luova työkalu arjen voimavarojen tunnustamiseen ja nimeämiseen. Opinnäytetyöprosessin päätteeksi voidaankin arvioida, kuinka idea ja toteutustapa toimivat tässä kontekstissa ja mitä olisi mahdollisesti voinut tehdä toisin.

Opinnäytetyön tekeminen oli kokonaisuudessaan aikaa vievä ja haastava prosessi. Aiheeni osoittautui ajankohtaiseksi ja kiinnostavaksi. Tiedon etsiminen luovuudesta ja marginaaliryhmään kuuluvista ihmisistä sekä uusien toimintata-

pojen kartoittaminen oli haastavaa, innostavaa ja palkitsevaa. Pääsin tekemään sitä, mistä pidän ja missä haluan kehittyä lisää.

Aikataulun suunnitteleminen ja yhteydenpito yhteistyötahojen kanssa veivät yllättävän suuren siivun ajastani. Työn toteutustapa muotoutui lopullisesti vasta loppusyksystä ja monien epävarmuustekijöiden, kuten tutkimuslupien saamisen ja riittävän osallistujamäärän hankkimisen kanssa eläminen opetti paineensietoa. Yksikään kuvauskerta ei ollut samanlainen ja ennen jokaista tapaamista ilmassa oli pientä jännitystä siitä, ketä tulee paikalle vai tuleeko ketään. Uskon, että juuri tällaisissa yllättävissä tilanteissa rauhallisuus ja aitous sekä asioiden ottaminen sellaisina kuin ne tulevat, piti paletin kasassa.

Vankien kuvausprosessin aikana jouduin miettimään jatkuvasti, kuinka saisin otettua sisällöltään ja tunnelmaltaan onnistuneita kuvia siten, ettei kuvattavien henkilöllisyys paljastuisi. Päädyin kokeilemaan erilaisia ratkaisuja valojen, sommittelun, värien ja erilaisten pintojen avulla, ja osa niistä sai myös kuvattavien hyväksynnän. Yhteistyömme oli mielestäni pääosin dialogista, mutta ajoittain jouduin asettamaan kuvattaville rajoja ja palauttamaan sekä osallistujien että omat ajatukseni siihen, mitä oltiin tekemässä ja miksi. Jouduin myös kieltäytymään joidenkin asioiden kuvaamisesta, koska tutkimusluvut rajasivat työskentelyäni monelta osin.

Opinnäytetyön tekeminen nosti myös pintaan riittämättömyyden tunteita. Luottamuksen saavuttaminen vaati paljon pohdiskelua, rohkeutta ja keskustelua marginaaliryhmien kanssa työtä tekevien kanssa. Välillä tuntui, että yhteyden saaminen vankeihin oli kertakaikkisen hankalaa ja epäilin, saisinko osallistuvan havainnoinnin avulla riittävästi tarvitsemaani tietoa. Nämä tuntemukset välittyivät myös opinnäytetyöpäiväkirjani lehdille:

En oikein tiedä miten heitä (vankeja) lähestyisin. Ei ole oikeastaan ihmekään, että se tuntuu vaikealta. En tiedä heidän tuomiostaan mitään, mutta on kai luonnollistakin että vähän pelkään, koska monilla on varmasti rankka tausta. Eivät sellaiset ongelmat hetkessä ratkea. Tavoitteenani voisikin olla, että olisin saatavilla ja läsnä. En tahdo tuputtaa seuraani, koska jo se, että kuvaan

koko ajan heidän elämäänsä saattaa ärsyttää ja tuntua häiritsevältä. (Opinnäytetyöpäiväkirja 16.11.2012.)

Lohdutukseksi sain viimeisessä tapaamisessa eräältä vangilta spontaanin palautteen siitä, että olin hänen mielestään onnistunut kuvaamaan heidän arkeaan siten, ettei sitä edes huomannut. Kukaan ei missään vaiheessa ainakaan suoraan antanut ymmärtää, että olemassaoloni tai valokuvaaminen olisi jotenkin häirinnyt, mutta on hyvä olla myös kriittinen sen suhteen. Negatiivista palautetta ei ole aina helppoa ilmaista ääneen.

Produktion tekemiseen kuului haasteiden lisäksi paljon hyviä ja antoisia hetkiä. Etenkin niissä tilanteissa, joissa onnistuin saamaan johonkin osallistujista sopivan kontaktin, opin ymmärtämään esimerkiksi ulkopuolisuuden ja toiseuden kokemuksia sekä syitä, jotka olivat johtaneet siihen pisteeseen. Joskus riitti se, että oli vain saatavilla ja kuunteli; toisella kerralla ehto luottamuksen ja vuorovaikutuksen syntymiselle saattoi olla henkilön elämäntarinan kuunteleminen. Juuri sitä kai osallistuva havainnointikin parhaillaan on, että kävellään sillä rajalla, jossa uskalletaan olla aitoja.

5.4 Ammatillinen kasvu prosessin aikana

Erilaisten verkostojen hallitseminen ja konsultointi ovat yhä useammalla hoitotyön kentällä arkipäivää, joten sairaanhoitajaltakin edellytetään hoitotyön asiantuntijana kykyä toimia itsenäisesti ja tehdä päätöksiä. Hoitotyön arjessa on oltava joustava ja empaattinen, ja pyrittävä kohtelemaan kaikkia ihmisiä tasavertaisesti. Tavoitteisiin pääseminen ei aina ole helppoa ja on opittava tulemaan toimeen myös epävarmuuden ja keskeneräisyyden kanssa.

Sairaanhoitajan työ on usein sairauskeskeistä. Hoitoa saavilla ihmisillä on kuitenkin myös esteettisiä ja kulttuurisia tarpeita, jotka ansaitsevat tulla huomioituksi. Taide ole arjen vastakohta, vaan auttaa parhaassa tapauksessa ihmistä oivaltamaan itse elämässään olevat voimavarat ja kohtaamaan asioita, jotka

saattavat olla muutoksen esteinä. Luovat menetelmät voivat täten ylläpitää positiivista mielenterveyttä ja terapeuttisesti.

Opinnäytetyöprosessi vahvisti niitä ammatillisia linjoja, joita pitkin olen koko sairaanhoitajakoulutuksen ajan kulkenut. Yhteiskunnallinen lähestymistapa on tuntunut itselleni ominaisimmalta tavalta toimia hoitoalalla. Toiveenani on jatkossakin työskennellä syrjäytymiseen liittyvien teemojen ja matalan kynnyksen palveluiden ja toivottavasti myös taiteen ja kulttuurin parissa. Opinnäytetyön tekeminen osoitti itselleni, että luovien elementtien mukaan tuominen hoitotyöhön on pitkälti asennekysymys.

5.5 Jatkotutkimusehdotukset

Vapautuvien vankien arjen voimavaroja on tutkittu niukasti. Produktioni aikana saadut kokemukset voivatkin olla yhtenä lähtökohtana seuraaville aiheesta tehtäville tutkimuksille tai toiminnallisille ratkaisuille. Ennen opinnäytetyöprosessia ja sen aikana sain muutamia jatkotutkimusideoita, joita voisi hyödyntää jatkossa. Saamieni kokemusten valossa näyttäisi siltä, että tämäntyyppinen työskentely saattaa toimia paremmin yksilöiden kanssa työskennellessä kuin ryhmässä. Vankien kanssa voisi myös kokeilla kuvakollaasien tekoa tai arjen ”pysäytyskuvien” ottamista.

LÄHTEET

- Aalto, Saara 2007. Luovuusterapiat hoitomuotona. Teoksessa Marjatta Bardy, Riikka Haapalainen, Merja Isotalo & Pekka Korhonen (toim.) Taide keskellä elämää. Keuruu: Otava, 173–178.
- Ahonen-Eerikäinen, Heidi 1994. Johdanto: Psykososiaalinen työ. Terapeuttinen taide. Teoksessa Heidi Ahonen-Eerikäinen (toim.) Taide psykososiaalisen työn välineenä. Pohjois-Karjalan ammattikorkeakoulun julkaisuja. B: Selosteita ja opetusmateriaaleja, 2. Joensuu: Pohjois-Karjalan ammattikorkeakoulu, 9–16.
- Andreev, Taina & Salomaa, Varpu 2005. Kokemista ja kuvitusta - luovat ja toiminnalliset menetelmät vanhustyössä. Teoksessa Eija Noppari ja Paula Koistinen. Laatus vanhustyöhön. Helsinki: Tammi.
- Aro, Anne 2006. Kaltareiden ulkopuolella. Rikoksettoman elämän mahdollistavia tekijöitä. Opinnäytetyö. Lahti: Lahden ammattikorkeakoulu. Viitattu 3.9.2012. Saatavissa <http://publications.theseus.fi/bitstream/handle/10024/11772/2006-12-18-04.pdf?sequence=1>
- Avolaitokset i.a. Viitattu 17.2.2013. Saatavissa <http://www.rikosseuraamus.fi/15885.htm>
- Blomster, Peter; Lindenberg, Henrik; Muiluvuori, Marja-Liisa; Salo, Irja & Tyni, Sasu 2010. Rikosseuraamuslaitoksen tilastoja 2010. Viitattu 20.2.2013. Saatavissa http://www.rikosseuraamus.fi/uploads/2x3lrv87_1.pdf
- Blomqvist, Lisbeth 2004. Taide-elämyksen merkitys terveydelle. Teoksessa Kaisu Pitkälä, Pirkko Routasalo & Lisbeth Blomqvist (toim.). Taide ja virikeryhmät psykososiaalisena tukena. Helsinki: Gummerus, 23–30.
- Clements, Paul 2004. The Rehabilitative Role of Arts Education in Prison: Accommodation or Enlightenment? International Journal of Art & Design Education. May2004, Vol. 23 Issue 2, p169-178. 10p. DOI: 10.1111/j.1476-8070.2004.00395.x. Viitattu 13.11.2012. Luettu Nelli-portaalin kautta.

- Eskola, Kaarina 1998. Taiteen merkityksellistämä elämä. Teoksessa Marjatta Bardy (toim.) Taide tiedon lähteenä. Jyväskylä: Atena.
- Eskola, Jari & Suoranta, Juha 1998. Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Tamere: Vastapaino.
- Granfelt, Riitta 2010. Syrjäytymisestä vapaaksi vankilassa? Psykososiaalisen työn merkitys vankien elämässä. Teoksessa Terhi Laine, Susanna Hyväri & Päivi Vuokila-Oikkonen (toim.) Syrjäytymistä vastaan sosiaali- ja terveysalalla. Helsinki: Tammi, 131–146.
- Granfelt, Riitta 1998. Kertomuksia naisten kodittomuudesta. Helsinki: SKS.
- Grönfors, Martti 2001. Havaintojen teko aineistonkeräyksen menetelmänä. Teoksessa Juhani Aaltola & Raine Valli (toim.) Ikkunoita tutkimusmetodeihin 1. Metodien valinta ja aineistonkeruu: virikkeitä aloittelevalle tutkijalle, 124–143. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Gubrium, Jaber F. & Holstein, James A. 2001. Introduction: Trying times, troubled times. Teoksessa Jaber F. Gubrium & James A. Holstein. Institutional selves: troubled identities in postmodern world. New York: Oxford University Press, 1–20. Viitattu 19.11.2012. Helka-verkkoaineisto.
- Halkola, Ulla 2009a. Mitä valokuvaterapia on? Teoksessa Ulla Halkola, Lauri Mannermaa, Tarja Koffert & Leena Koulu (toim.). Valokuvan terapeuttilinen voima. Helsinki: Kustannus Oy Duodecim, 13–22.
- Halkola, Ulla 2009b. Valokuvaterapian teoreettisia perusteita hahmottamassa. Teoksessa Ulla Halkola, Lauri Mannermaa, Tarja Koffert & Leena Koulu (toim.). Valokuvan terapeuttilinen voima. Helsinki: Kustannus Oy Duodecim, 49–74.
- Hall, Stuart 1999. Identiteetti. Tampere: Vastapaino.
- Heimonen, Pauliina 2012. Minä kuvassa ja kuva minussa -opas: valokuvausta lastensuojelun omahoitajatyöhön. Opinnäytetyö. Viitattu 20.2.2013. Saatavissa https://publications.theseus.fi/bitstream/handle/10024/49468/Heimonen_Pauliina.pdf?sequence=1
- Heimonen Sirkka-Liisa & Voutilainen Päivi 1998. Kuntouttava työote dementoituvien hoitotyössä. Tampere: Kirjayhtymä.

- Hentinen, Hanna 2009. Valokuva terapeutin työvälineenä. Teoksessa Ulla Hal-
kola, Lauri Mannermaa, Tarja Koffert & Leena Koulu (toim.). Valo-
kuvan terapeuttinen voima. Kustannus Oy Duodecim, 35–46.
- Hohenthal-Antin, Leonie 2006. Kutkuttavaa taidetta. Taidetoiminta seniori- ja
vanhustyössä. Juva: PS-Kustannus
- Hypén, Kimmo 2004. Vankilasta vuosina 1993–2001 vapautuneet ja vankilaan
palanneet. Helsinki: Rikosseuraamusviraston julkaisuja 1/2004. Viit-
tattu 27.8.2012. Saatavissa
<http://www.rikosseuraamus.fi/uploads/m87d7l9r.pdf>
- Hypén, Kimmo 2002. Ryhmien ohjaaminen. Teoksessa Markku Salminen &
Klaus Toivonen (toim.) Vankeinhoidon perusteet. Helsinki: Tietosa-
noma, 110–122.
- Hyväri, Susanna & Nylund, Marianne 2010. Yhteisöllisiä työmenetelmiä syrjäy-
tymisen voittamisessa. Teoksessa Terhi Laine, Susanna Hyväri &
Päivi Vuokila-Oikkonen (toim.) Syrjäytymistä vastaan sosiaali- ja
terveysalalla. Helsinki: Tammi, 29–48.
- Hyväri, Susanna 2001. Vallattomuudesta vastuuseen – kokemuksia politiikan
sankaritarinoista. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu
3/2001. Vammala: Vammalan kirjapaino.
- Hyyppä, Markku T. 2007. Elinvoimaa kulttuurista. Teoksessa Marjatta Bardy,
Riikka Haapalainen, Merja Isotalo & Pekka Korhonen (toim.) Taide
keskellä elämää. Keuruu: Otava, 155–159.
- Hyyppä, Markku & Liikanen, Hanna-Liisa 2005. Kulttuuri ja terveys. Helsinki:
Edita.
- Hämäläinen, Juha 1999: Johdatus sosiaalipedagogiikkaan. Kuopion yliopiston
opetusjulkaisuja. 1/1999. Kuopio: Kuopion yliopisto, koulutus- ja
kehittämiskeskus.
- Hänninen, Vilma 1999. Sisäinen tarina, elämä ja muutos. Tampere: Tampereen
yliopisto.
- Häyrynen, Yrjö-Paavo 1994. Luovuus yhteisössä ja arjessa: johdatus jälkiteolli-
sen yhteiskunnan luovuuskehittelyyn. Helsinki : Painatuskeskus.
- Invalidiliiton Järvenpään koulutuskeskus i.a. Koulutuskeskus. Viitattu 7.9.2012.
Saatavissa <http://www.ijkk.fi/koulutuskeskus/index.html>

- Isotalo, Merja 2013. Taiteen käyttö hyvinvointialalla Suomessa. Teoksessa Katri Malte-Colliard & Marjukka Lampo (toim.). Voimaa taiteesta: malleja taiteen soveltamiseen hyvinvointialalla. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Jokinen, Eeva 2003. Arjen kyseenalaisuus. Naistutkimus 1/2003, 4–17. Viitattu 2.10.2012. Saatavissa <http://elektra.helsinki.fi/se/n/0784-3844/16/1/arjenkys.pdf>
- Joukamaa, Matti 2010. Rikosseuraamusasiakkaiden terveys, työkyky ja hoidon tarve. Helsinki : Rikosseuraamuslaitos.
- Järvikoski, Aila & Härkäpää, Kristiina 2004. Kuntoutuksen perusteet. Helsinki: WSOY.
- Karlqvist, Markku 2012. Taiteesta innostavia voimavaroja vanhustenhoitoon. Viitattu 18.2.2013. Saatavissa <http://www.luovasuomi.fi/article/1175>
- Karsikas, Vuokko 2006. Kuntoutus vankeinhoidossa ja vankien kuntoutuminen. Kuntoutus 2/2006, 8–21.
- Karsikas, Vuokko 2005. Selvinpäin olosta tulee hyvä fiilis. Päihdeongelmaisten vankien voimaantuminen. Helsinki: Rikosseuraamusvirasto.
- Kassara, Heidi; Paloposki, Sanna; Holmia, Silja; Murtonen, Irja, Lipponen, Varpu; Ketola, Marja-Leena & Hietanen, Helvi 2005. Hoitotyön osaaaminen. Helsinki: WSOY.
- Kauppila, Tarja 1999. Vankeudesta vapauteen. Suomalaisten miesvankien turvallisuus ja elämäntilanteiden hallinta. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisuja. Helsinki: Tietosanoma.
- Kempas, Marjaana & Seppänen, Kaarina 2002. Vankilassa kulttuuri on ikkuna siviiliin, Kontra 6/2002, 4–7.
- Kettunen, Reetta; Kähäri-Wiik, Kaija; Vuori-Kemilä, Anne & Ihalainen, Jarmo 2009. Kuntoutumisen mahdollisuudet. Helsinki: WSOY.
- Kiiveri, Leena & Hännikäinen-Uutela, Anna-Liisa 2009. Huume- ja väkivaltarikoksista tuomitun naisen voimaantuminen ja identiteetin uudelleenrakentuminen. Kasvatus 4/2009.
- Kortteinen, Matti & Tuomikoski, Hannu 1998. Työtön – tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä. Hämeenlinna: Karisto.
- Koukkula, Eva 2006. Pohjois-Suomen aluevankilan toiminnallisia lähtökohtia suunnittelemaan asetetun työryhmän raportti 27.3.2006.

- Kriminaalihuollon tukisäätiö 2012. Viitattu 31.8.2012. Saatavissa
<http://www.kritsi.fi/S/saatiosivu.shtml>
- Kulmala, Anna 2006. Kerrottuja kokemuksia leimatusta identiteetistä ja toiseudesta. Väitös. Tampereen yliopisto. Viitattu 4.10.2012. Saatavissa
<http://acta.uta.fi/pdf/951-44-6615-2.pdf>
- Kuhanen, Carita; Oittinen, Pirkko; Kanerva, Anne; Seuri, Tarja & Schubert, Carla 2010. Mielenterveyshoitotyö. Helsinki: WSOY.
- Kuokkanen, Ritva; Kiviranta, Mervi; Määttänen, Jukka & Ockertsröm, Leena 2010. Kohti tutkivaa ammattikäytäntöä: opas Diakonia-ammattikorkeakoulun opinnäytetöitä varten. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu.
- Kuronen, Marjo 2004. Valtaistumista vai voimavaraistumista – Feministisiä näkökulmia empowermettiin sosiaalityön käsitteenä ja käytäntönä. Teoksessa Marjo Kuronen, Riitta Granfelt, Leo Nyqvist & Päivi Petrelius (toim.) Sukupuoli ja sosiaalityö. Sosiaalityön tutkimuksen 3. vuosikirja. Jyväskylä, PS-kustannus, 277–296.
- Kuula, Arja 2006. Tutkimusetiikka. Tampere: Vastapaino.
- KvaliMOTV 2011. Viitattu 20.2.2013. Saatavissa
<http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/kvali/index.html>
- Kääriäinen, Juha 1994. Seikkailijasta pummiksi: tutkimus rikosurasta ja sosiaalisesta kontrollista. Helsinki: Painatuskeskus.
- Laine, Matti 2002. Kuntoutus vankilan tehtävänä. Teoksessa Markku Salminen & Klaus Toivonen (toim.) Vankeinhoidon perusteet. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu, 4/2002. Helsinki: Tietosanoma.
- Lauri, Silja 2006. Hoitotyön ydinosaaminen ja oppiminen. Helsinki: WSOY.
- Lehikoinen, Jonna 2012. Viina, veto vai vekara? Voimauttava valokuva päihderiippuvaisen miehen isyyden tukena. Opinnäytetyö. Viitattu 20.2.2013. Saatavissa
<https://publications.theseus.fi/bitstream/handle/10024/50384/ViinaVetoVekara.Painoon.pdf?sequence=1>
- Liikanen, Hanna-Liisa 2010. Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia –ehdotus toimintaohjelmaksi 2010–2014. Opetusministeriön julkaisuja 2010:1. PDF. Viitattu 29.5.2012. Saatavissa

<http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2010/liitteet/OPM1.pdf?lang=fi>

- Liikanen, Hanna-Liisa 2004. Taide- ja kulttuuritoiminnan vaikutus hyvinvointiin. Teoksessa Kaisu Pitkälä, Pirkko Routasalo & Lisbeth Blomqvist (toim.) Taide- ja virikeryhmät psykososiaalisena tukena. Helsinki: Gummerus, 11–22.
- Lindfors, Sanna 1996. Severi – seikkailut, verkostot ja rikokset. Helsinki: Edita.
- Linkit i.a. Rikosseuraamuslaitos. Viitattu 7.9.2012. Saatavissa <http://www.rikosseuraamus.fi/15115.htm>
- Louhiala, Pekka & Launis, Veikko 2009. Parantamisen ja hoitamisen etiikka. Helsinki: Edita.
- Lönnqvist, Jouko 2005. Mielenterveyden ongelmat. Duodecim. Viitattu 18.2.2013. Saatavissa http://www.terveyskirjasto.fi/terveyskirjasto/tk.koti?p_artikkeli=suo00028
- Mohell, Ulla & Pajuoja, Jussi 2006. Vankeuspaketti: vankeinhoidon kokonaisuudistus käytännössä. Helsinki: Tietosanoma.
- Mäkipää, Leena. 2010. Valvotun koevapauden toimeenpano ja sovellettavuus. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 249.
- Mäkiranta, Mari 2008. Kerrotut kuvat: omaelämäkerralliset valokuvat yksilön, yhteisön ja kulttuurin kohtaamispaikkoina. Väitös. Lapin yliopisto. Rovaniemi: Lapin yliopistopaino.
- Ojanen, Markku 1994. Mikä minä on? Minän rakenne, kehitys, häiriöt ja eheytyminen. Tampere: Kirjatoimi.
- Pelkonen, Tiina 2010. Vankilasta köyhyyteen. Viitattu 18.2.2013. Saatavissa <http://www.europalehti.fi/2010/12/vankilasta-koyhyteen/>
- Pirnes, Esa 2002. Taidepolitiikkaa muuttuvassa kulttuuripolitiikassa. Taiteen mahdollisuuksista enemmän. Taide- ja taiteilijapoliittisen ohjelmaehdotuksen julkaisu. 2002. Opetusministeriö.
- Rikosseuraamuslaitos 2009. Valvotun koevapauden toimeenpano. Rikosseuraamuslaitoksen menettelyohje 6.11.2008. Viitattu 14.8..2012. Saatavissa <http://www.rikosseuraamus.fi/37462.htm>

- Routasalo, Pirkko 2004. Arjen kulttuuri. Teoksessa Kaisu Pitkälä, Pirkko Routasalo & Lisbeth Blomqvist (toim.). Taide- ja virikeryhmät psykososiaalisena tukena. Helsinki: Gummerus, 37–42.
- Ruohonen, Eila 2001. Hoitaminen – ”taiteista kaunein”. Teoksessa Inka Ukkola (toim.) Parantava taide: taideoppikirja lähi- ja perushoitajille. Helsinki: Toimihenkilöjärjestöjen Sivistysliitto.
- Sanila, Marjaana 2005. Innovatiivisuus ja luovuus eivät synny itsestään. Sairaanhoidaja-lehti 10/2005. Viitattu 29.5.2012. Saatavissa http://www.sairaanhoitajaliitto.fi/ammattilliset_urapalvelut/julkaisut/sairaanhoitaja-lehti/10_2005/muut_artikkelit/innovaativuus_ja_luovuus_eivat_s/
- Sarvimäki, Anneli & Stenbock-Hult, Bettina 2009. Hoitotyön etiikka. Helsinki:Edita.
- Siitonen, Juha 2007. Voimaantumisen viitekehys. Viitattu 21.9.2012. Saatavissa <http://www.voimaantuvasuomi.org/jsc.pdf>
- Siitonen, Juha 1999. Voimaantumisteorian perusteiden hahmottelua. Väitös. Oulun yliopisto. Viitattu 21.9..2012. Saatavissa <http://herkules.oulu.fi/isbn951425340X/isbn951425340X.pdf>
- Sosiaali- ja terveysministeriö 2012. Syrjäytymisen ja köyhyyden ehkäisy. Viitattu 18.2.2013. Saatavissa http://www.stm.fi/hyvinvointi/osallisuuden_edistaminen/syrjaytymisen_ja_koyhyiden_ehkaiseminen
- Sosiaali- ja terveysministeriö 2004. Mielenterveystyö Euroopassa. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2004: 17. Viitattu 19.2.2013. Saatavissa <http://pre20090115.stm.fi/pr1097823366926/passthru.pdf>
- Sovella taidetta i.a. Valokuvaus. Viitattu 6.9.2012. Saatavissa <http://www.sovellataidetta.fi/taidemuodot/valokuvaus>
- Suomenlinnan vankila i.a. Portti vapauteen –sivusto. Viitattu 7.9.2012. Saatavissa http://www.porttivapauteen.fi/laheiset/tapaajan_opas/suomenlinnan_vankila
- Suomenlinnan vankila 2011. Viitattu 31.8.2012. Saatavissa <http://www.rikosseuraamus.fi/16869.htm>

- Suomi, Asta 2003. Menetelmällisyyden perusteluja. Teoksessa Sinikka Hakonen & Marjatta Marin (toim.) Seniori- ja vanhustyö arjen kulttuurissa. Juva: PS-kustannus, 107-110.
- Suvisaari, Jaana & Lönnqvist, Jouko 2009. Mielenterveyshäiriöiden esiintyvyys, elämänlaatu-vaikutukset, sairaustaakka ja kustannukset. Viitattu 18.2.2013. Saatavissa <http://www.thl.fi/thl-client/pdfs/dc68e731-f2d4-4db0-83e2-b9db5bc92412>
- Taika-hanke 2012. Valokuvaus. Viitattu 6.9.2012. Saatavissa <http://www.sovellataidetta.fi/taidemuodot/valokuvaus/>
- Terveystieteiden tutkimuskeskus i.a. Viitattu 15.1.2013. Saatavissa <http://www.rikosseuraamus.fi/15133.htm>
- Timonen, Helena 2009. Omin sanoin: elämän ja muutoksen tarinat vankilasta vapauteen. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Toikko, Timo & Rantanen, Teemu 2009. Tutkimuksellinen kehittämistoiminta. Tampere: Tampere University Press.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli 2006. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki: Tammi.
- Tuori, Santeri 2001. Vallan kuva: valokuva kontrollipolitiikan välineenä. Suomen valokuvataiteen museo. Helsinki: Musta taide.
- Ulkuniemi, Seija 2005. Valotetut elämät. Perhevalokuvan lajityyppiä pohtivat tilateokset dialogissa katsojien kanssa. Rovaniemi: Lapin yliopisto. Viitattu 23.8.2012. Saatavissa http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/66715/Seija_Ulkuniemi_v%E4it%F6skirja.pdf?sequence=1
- Uusikylä, Kari 2012. Luovuus kuuluu kaikille. Jyväskylä: PS-Kustannus.
- Uusikylä, Kari 2003. Onko luova hulluus mielen terveyttä? Teoksessa Juha Varto, Marjatta Saarnivaara & Heikki Tervahattu (toim.) Kohtaamisia taiteen ja tutkimisen maastossa. Hamina : Akatiimi, 70–79.
- Uusikylä, Kari 1999. Luova yksilö, luova yhteisö. Teoksessa Kari Uusikylä & Jane Piirto. Luovuus. Taito löytää, rohkeus toteuttaa. Juva: Atena Kustannus.
- Uusintarikollisuuteen vaikuttavat toimintaohjeet rikosseuraamusalalla 2005. Rikosseuraamusvirasto. Viitattu 22.5.2012. Saatavissa <http://www.rikosseuraamus.fi/uploads/7ih4p3svv5zo.pdf>

- Uusitalo, Liisa 2011. Vapautuvien vankien kuntoutuksen tutkimus. Kuntoutus-
sportti. Viitattu 16.1.2013. Saatavissa
http://www.kuntoutusportti.fi/portal/fi/tutkimus/tutkimuskohteita/kohderyhmat/vapautuvien_vankien_kuntoutus/
- Vilka, Hanna 2007. Tutki ja havainnoi. Helsinki: Tammi.
- Vilka, Hanna & Airaksinen, Tiina 2003. Toiminnallinen opinnäytetyö. Tammi:
Helsinki.
- Vilpa, Titta 2009. Sairaanhoidajana vankilassa. Akuutin arkisto. Viitattu
26.1.2013. Saatavissa
http://yle.fi/vintti/yle.fi/akuutti/arkisto2009/270109_c.htm
- Voimauttavan valokuvauksen menetelmä i.a. Viitattu 12.1.2013. Saatavissa
<http://www.voimauttavavalokuva.net/menetelma.htm>
- Vuosikertomus 2009. Rikosseuraamusvirasto. Viitattu 21.8.2012. Saatavissa
<http://www.rikosseuraamus.fi/uploads/hdieo2.pdf>

Opinnäytetyöpäiväkirja 2012. Omat käsin kirjoittamani muistiinpanot ajalta 24.4.
– 12.12.2012.

LIITTEET

LIITE 1: SAATEKIRJE

HYVÄ PRODUKTIIN OSALLISTUJA

Opiskelen Diakonia-ammattikorkeakoulussa sairaanhoitajaksi ja olen tekemässä lopputyötä koevapaudessa olevien tai sieltä vapautuneiden vankien arjen voimavaroista. Voimavarojen kuvaamisessa käytämme valokuvausta. Työskentely toteutetaan yhdessä Kriminaalihuollon tukisäätiön vertaistuki Rediksen ja Suomenlinnan vankilan Suova-ryhmän kanssa syksyllä 2012.

Yhteistapaamisia on suunniteltu viideksi keskiviikoksi, minkä lisäksi voin tulla ottamaan kuvia muinakin erikseen sovittuina ajankohtina. Prosessin aikana tarkoituksenani on kuvata tutkimukseen teitä ja teille tärkeitä asioita ja ihmisiä voimauttavissa ympäristöissä, jotka tukevat rikoksettomuutta, päihteettömyyttä ja yhteiskuntaan sopeutumista.

Otan itse Suova-ryhmäläisten kuvat, koska vankeuslaki kieltää vangeilta kuvaamisen. Jätän Redikselle yhden kameran, jolla Rediksen asiakkaat ottaa kuvia työntekijöiden valvonnassa. Jokaiselle osallistujalle voidaan teettää 5–10 mieleisintä kuvaa osallistujamäärästä riippuen. Kuvat annetaan osallistujille viimeisellä tapaamiskerralla, jolloin voimme pitää myös pienen näyttelyn, mikäli osallistujat niin haluavat. Näyttelyn pystyttäminen ja kaikki työskentelyyn liittyvä on kuitenkin vapaaehtoista.

Osallistun itse prosessiin havainnoimalla ryhmän ja yksilöiden toimintaa. Lopuvaiheessa tulen pyytämään palautetta joko haastattelemalla tai kirjallisesti. Kaikki prosessin aikana saatu tieto tulee vain tekijän käyttöön. Kehitetyt valokuvat osallistujat saavat pitää halutessaan itsellään. Työn valmistuttua tekijä tuhoaa kaiken itsellään olleet kuvat sekä haastatteluista ja osallistuvasta havainnoinnista saadun materiaalin. Osallistujien tiedot ja nimet pysyvät salaisina koko prosessin ajan.

Yhteistyöterveisin

Mari Eilola
sairaanhoitajaopiskelija
Diakonia-ammattikorkeakoulu (yhteystiedot poistettu)

LIITE 2: LUPAKIRJA

Haluan osallistua ”VAPAUTUVIEN VANKIEN VOIMAVARAT VALOKUVISSA” - tutkimukseen. Lupaen osallistua ainakin yhteen ryhmätapaamiseen ja antaa hankkeesta kirjallista tai suullista palautetta.

Paikka ja aika _____

Allekirjoitus _____

Nimenselvennys _____

LIITE 3: PALAUTEKYSELY OSALLISTUJILLE

Hei!

Tällä lomakkeella Sinun on mahdollista antaa palautetta Suovan ja Rediksen valokuvatyöskentelyyn liittyen. Kiitos vastauksestasi!

Vastausvaihtoehdot: (ympyröi)

1 täysin eri mieltä

2 hieman eri mieltä

3 en samaa enkä eri mieltä

4 melko samaa mieltä

5 täysin samaa mieltä

1. Sain riittävästi tietoa työskentelystä sen alkaessa ja edetessä.

1 2 3 4 5

2. Työskentely vastasi odotuksiani.

1 2 3 4 5

3. Kuvia otettaessa toiveitani kuunneltiin riittävästi.

1 2 3 4 5